

DK 508.5

B/2

УНІВЕРЗАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Вип. IV.

Ч. 9-12.

УКРАЇНА ІРРЕДЕНТА

(ПО ПОВОДУ ЕМІГРАЦІЇ)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ СКІЦ.

Нашеав

Юліян Башицький.

„Вѣчная смѣна формъ, вѣчное от-
верженіе формы, порожденной навѣст-
нымъ содержаніемъ или стремлені-
емъ, вслѣдствіе усиленія того же стрем-
ленія къ высшаго развитія того же со-
держанія, — кто повялъ этотъ вели-
кій, вѣчный, полсемѣтный законъ,
кто приучился примѣнять его ко вся-
кому явленію, — о, какъ спокойно при-
выкаетъ оны шансы, которыми сму-
щаклетъ другіе!... Онъ не жалѣеть ни
о чемъ, отживающемъ свое время, и
говорить: пусть будетъ, что будетъ, а бу-
детъ въ концѣ концовъ все таки на
нашей сторонѣ правды!“

П. Г. Чернышевскій.

ЛВВІВ. 1895.

Накладом Д. Лузіянсвича.

З друкарні Інститута Ставропигійського.

Ціна 60 кр.



INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

Юліан Олександрович Вахунський

УКРАІНА IRREDENTA

Україна irredenta

(ПО ПОВОДУ ЕМІГРАЦІЇ)

Суспільно-політичний скіц.

Написав

Юліан Вахунський.

„Вічна зміна форм, вічне отверженіє форми, порожденної навісгимъ содержаніємъ или стремленіємъ, вслѣдствіє усиленія тогоже стремленія, высшаго развитія тогоже содержанія, — кто понялъ этотъ великій, вічный, повсемѣстный законъ, кто приучился примѣнять его ко всякому явленію, — о, какъ спокойно приываетъ онъ шансы, которыми смущаются другіе!... Онъ не жалѣетъ ни о чемъ, отживающемъ свое время, и говорить: пусть будетъ, что будетъ, а будетъ въ концѣ концовъ все таки на нашей улицѣ правдикъ!“

Н. Г. Чернышевскій.

Л Ь В І В.

НАБЛАДОМ „УНІВЕРЗАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ“.

З друкарні Інститута Ставропигійського

під зарядом І. Пухира.

1895.

DK 508.5
. B12

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

2-1-61

Присвячую

Товаришам — Молодіжи українській.

Ю. Бачинський.

Вступна увага.

Початок праці, котру отсе предкладаю шан. Читателям під осуд, появил ся перед двома роками в „Народі“ під заг. „По поводу еміґрації.“*) З певних причин, котрих тепер, як уважаю не місце ту подавати, перервано друк сеї праці в „Народі“, — і манускрипт опинив ся назад в моїх руках. Не маючи тоді ніякої такої часописи до розпорядимости, в котрій би я міг був оголосити цілу мою працю, не маючи також ні відповідної квоти грошевої, щоб видати єї осібною книжкою, змушений був я через два посплідні роки держати у себе манускрипт і — дожидати лучших часів. Аж отсе тепер заявила шан. Редакція „Універсальної бібліотеки“, що готова видати сю книжку своїм накладом яко оден з порядочних випусків „Бібліотеки“. Я на се радо згодив ся і віддав їй манускрипт до розпорядимости.

Предкладаючи шан. Читателям мою працю під осуд, думаю, що не стратила вона по двох роках нічо на своїй актуальности. „Україну Irredent-у“ писав я під вражінєм звісної еміґрації селян східної Галичини в Росію. Вправді еміґрація селян до — Росії, устала, але не устала в загалі, — вона звернула ся

*) „Народ“, IV. річн. 1893. чч. 4, 5, 6, 7, 14.

лише в інший бік, та, що більше, прибрала ще ширші розміри як тоді. Думки які викликувала вона тоді собою, не перестала вона і тепер викликувати. Не мож однак сказати, щоби за ті два посплідні роки не появилось нічо нового в життю суспільно-політичнім галицкої Руси. Ті нові події не перечать однак основним думкам і конклюдзіям які я тоді перед двома роками вивів, вони противно, ще ліпше їх розяснюють і не одно, що тоді могло видати ся неправдоподібним а й неможливим, тепер ставсь більше правдоподібним, більше можливим. Житв руске не звернуло ся в протягу двох посплідних років в якийсь цілком новий бік, — воно пішло дальше давною своєю дорогою, посунулось лише по ній значнійшим кроком в перед і більше вияснилось, більше виклярувалось. Ті нові події підтримують також і слушність моїх думок, суть одним доказом більше на їх правдивість. Где се дуло потрібним я звернув на те увагу між примітками під текстом. Шан. Читателі легко се заважають.

Предкладаючи працю мою під осуд шан. Читателів, думаю в кінци, що причинить ся вона не в однім до розясненя „темних місць“ в суспільно-політичнім життю галицкої Руси, як і в загалі — цілої України, а також, причинить ся хоть в части і до оживленя нинішної оспалої і по трохи апатичної австрійської як і російської України. Розумів ся, до сего потрібно передовсім отвертої, та не злобної дискусії.

У Львові, в Жовтні 1895.

Ю. Башинський

Хоч як сумний та прикрий об'яв в життю суспільнім Галичини — еміграція селян східної Галичини в Росію; хоч як відстрашаючий ві наглий та повний розпуки вибух, і ті широкі небувалі ще доси в Галичині розміри ві, — то все таки, не брак їй і деяких добрих сторін. Як та страшна буря, що зірвавшись нараз нищить поля і бурить ліси і потоками дощу заливає долини і луги, — та опісля, пройшовши, оживлює цілу природу, відсвіжує землю, прочищує воздух, розяснює горізоніт і дає далеко і широко сягнути по чистім просторі свобідним очам, — так само і еміграція, страши цілу галицку суспільність, очистивши і освіживши ві душну, сонну атмосферу, розрухала ві та заставила приглянутись собі хоч на хвилину, хоч з далека, та доторкнутись до тих болючих ран, що так довго мучили ві! І от тепер вперве, завдяки їй, прийшли під широку та публичну дискусію ті славні, знані пісні про чудову „гармонію суспільну“ так щиро переспівувані галицкими „свїточами“. Тепер вперве, появились острі і виразні симптоми тої, скорим кроком поступаючої пролетарізації мас селянських, котру так часто заперечують „самостійні“, галицкі „економісти“

Головна заслуга в тім належить ся безперечно галицкій пресі, котра взялась пояснювати ті непояснені ще доти або й навіть впрост заперечувані суспільно-економічні зявища. Та однак, не відмовля-

ючи їй тих заслуг, годі не зробити їй одного важного закиду. Розяснюючи всі ті повище згадані квестії, викликані еміграцією, не розяснила вона як слід самої причини тої еміграції. Розібрала вправді економічний стан нинішної Галичини, та поминула другу дуже важну сторону життя ві — політичний бік, ві становище в австрійській державі, тенденцію теперішньої економічної політики Австрії з огляду на Галичину, в загалі — цілий теперішний політичний устрій Австрії. А без сего, ціла річ випала односторонно і головна тема, по котрій пішла ціла та дискусія — причина еміграції селян до Росії, чи в загалі за границі нашого краю, осталась цілком не розясненою. Вправді вказали на матеріяльну нужду галицких селян, яко ві причину, але се, як побачимо далі, є цілком хибне.

Я беру ся ту виказати хибність сеї думки і вказати на дійсну причину еміграції, котра лежить цілком де інде.

Але побіч сего одного завданя, еще одна справа заставила мене взяти за перо, — квестія котра часто насувалась мені на думку а котра з тим більшою силою вириває ся на верх іменно тепер, коли приходить ся мені розбирати причини нинішної еміграції галицких селян за границі краю. Квестія та — то квестія будучности української нації.

I.

Матеріяльна нужда галицких селян, зявище цілком природне і конечне. Лежить се вже в натурі теперішньої хлопекої господарки, — примітивної, старосьвіцької, при рівночасній господарці „двірській“, веденій на лад капіталістичний.

Ще поки Галичина не була сполучена ніякими новітніми комунікаційними средствами з західною Європою, поки ві рільної господарки ще не давив незвичайний прилив американського збіжа, що

рік-річно заливає цілу Європу, поти Галичина була безпечна зі своєю рільною господаркою, натуральною веденою на давний спосіб, на ужиток майже виключно власний, при всіх своїх патріархальних прикметах, повних відрубности від решти світа, повних своєї „самостійности“. „Пан“ і хлоп, рукодільник і простий ремісник, були собі кождий для себе паном, вели собі спокійно своє житє, безпечне, вільне від страху і виразних антагонізмів. Були се „давні добрі часи“.

Та настали нові „времена“. Введено желізницї, сполучено ними Галичину з рештою Європи, з рештою світа, котрий находив ся в висшій фазі культурно-економічного житя, в фазі капіталістичної господарки. Галичина опинилась нараз серед цілком нових обставин, так, що під загрозою неминучої погибели під могучими ударами конкуренції нового світа, не оставалось їй нічо іншого, як лише покинути давну свою старосьвіцку господарку та завести у себе нову, — ведену рівнож на спосіб чисто капіталістичний, на велику скалю, з застосованєм машин.

Тількож така господарка вимагає великого капіталу, великого варстату фабричного по містах а великого обшару землі управної по селах. Лише при тих услівях має машина поле до попису і тут вона дійсно доказує чудес.

Що до рільництва, то капітали такі найтись могли лише у властителів великих посілостей. Їм тілько мож було ввести господарку капіталістичну і таким способом не тілько опертись конкуренції заграничній, але ще й переняти від неї на себе ту місію нової продукції, — знищити всіх тих, що оставались при господарці давній, примітивній. А ті „morituri“, що мали прийняти тріюмфуючого Цезара нових часів, що своєю кровю мали звеличати його побіду — то наші мужики. Їм брак всего того, що дає можливість весть господарку відповідно до тих

нових вимог, на спосіб рівно капіталістичний, і вони в наслідок того — мусять гинути...

Ще, колиб мужик обрабляв своє поле виключно на свій лише ужиток, то продукт його споживавби ся дома, не йшовби на ринок і не підпадавби там загальним правам конкуренційної боротьби. Та обовязки для держави, як пр. податки, сплачувані не в натураліях а в грошах, змушують і його шукати того ринку. А чим більше тих звязей, що лучать його з нинішним державним ладом як і в загалі з сучасними потребами культурними, тим більше звязаний він з тим ринком, тожь тим більше і господарка його перетворює ся в господарку товару, звернену не на власний ужиток а на торг а через те тим скорше і підупадає вона на світовім ринку в конкуренційній боротьбі з великою господаркою веденою при помочи машин. І мужик гине. З кождим днем бачить він, як земля що раз більше усуває ся йому з під ніг,— він кличе ратунку, та ратунку ні-звідки нема. Навіть та держава, задля котрої прецінь кинув ся він в боротьбу конкуренційну з великим капіталом, щоб в ній упасти, навіть вона не в силі йому помочи. І не диво. Прецінь же держава сучасна не є хлопською державою, а не будучи нею, не почуває ся до обовязку боронити його.

Держава була все і всюди інституцією витвореною виключно з огляду на певну лише суспільну клясу, інституцією дбаючою виключно про інтереси тої кляси. Єї справедливість, то справедливість відповідаюча інтересам певних кляс, а не „абсолютна“ справедливість, що уносить ся немовь десь у воздуху по над противними собі інтересами поодиноких кляс суспільних і дбає про добро цілого загалу, про добро всіх ві членів-горожан. То чи ж дивувати ся, що мужик, той тип минулої доби культурної, доби деревляного плуга і шнурком звязаного ціпа, не знаходить помочи в державі нинішної культурної доби, доби великого капіталу і машин? Всі сучасні державні інституції,

почавши від школи народної, все те приспособлене до потреб суспільности нинішньої, суспільности XIX. віку.*)

Сучасна держава, — держава великого промислу і торгівлі, вишукуючи чим раз ліпші умови для свого існування і дальшого свого розвитку, вимагає кінечно великих жертв зі сторони своїх горожан. Що жертви кінечні, то кожний признає. Одно тільки лихо: жертви ті так штудерно розложені, що власне ті, для котрих утворена та держава, зніляються від них о скільки можуть (а можуть! от хочби завдяки ординації виборчій) і спихають їх на тих, для котрих вона, тяжким камінем в ногах, котрі як раз завдяки їй і гинуть. Немов якимсь чудом — яким? сего мужик наш не знає, дістав ся він під „покров“ такої держави а ставшись опісля ві „горожанином“ підлягає всім тим обовязкам, які за собою потягає таке горожанство. Що обовязки ті не аби які, се надто звісно кождому. Надто звісно, до якої надмірної висоти зросли ті жертви горожанські і як солоно мусить мужик оплачуватись за саму і то виключно лише за саму ту честь — звати себе горожанином держави. Безсильний вже і підтятий великою господаркою панською, він ще більше упадає під тягаром тих жертв і обовязків, поки не дістане ся в острі шпони сільських лихварів. І дни его пораховані.

*) Такі желізничі, про котрі тепер з нагоди закладання по всій Галичині льокальок, так загально говорить ся і підносять ся їх високе цивілізаційне значіня, і вони не приносять користи мужикам. Користь з них в загалі а спеціально з льокальок можуть мати лише власителі великих посілостей, що завдяки зменшеним коштам транспорту, лєкше зможуть збувати товар свій і так збільшений капітал ужити до ще інтензивнійшої господарки свої. А сеж прецінь підітне еще більше екзистенцію мужика.

Але нім ще спічне він в гробі, котрий сам собі копає, сплачуючи той довг горожанський, прийде ся йому ще одну, а вже і посьлідну принести жертву. Жертва ся, то жертва тим „надприродним“ силам, що так часто навіщають його, а перед котрими він все стоїть безсильний.

Годі заперечити, що услівя життя сільського впливають дуже некористно на зрозумінє всіх явищ природи і пізнанє тих законів, котрим вони підлягають.

Той вічний страх, непевність і незабезпеченє перед елементарними силами, що кожної хвилі можуть сторозити господарску екзистенцію мужика, безрадність і безсильність встояти ся перед ними — все те побіч інших причин так сильно придавлює його ум, так вяже і осліплює його, що цілком не диво, чому він окружений зі всіх боків тими „таємними“ силами, котрих не може ані поняти ані оминути, не має віри в свої власні сили і через те шукає ві в надземских силах. Страх, то перший і найголовнійший чинник, що не дає розвинутись свобідній думці, затемнює ум і робить його приступним для всяких пересудів і забобонів. Хтож не бачив який переполох справляє в селі буря і як тремтить все на вид тих страшних „стріл божих“, що в одній хвилі готові знищити господарскі здобутки мужика! яка німа та повна уяглости розпука огортає всіх на вид горючого обійстя, котрого не важить ся ніхто ратувати, бо огонь сей, то огонь з неба, зісланий може за яку „кару“, тою невидимою, неопытною, надземною силою, котра в одній хвилі, не то обійсте його, а і його самого змести може з лица землі?!...

Як же кориснійше під тим взглядом положене мешканців мійских! Все зложилось ту на те, щоб запанувати над силами природи, щоб запрягчи їх в свої услуги і оголосити себе паном сьвіта. Чи дощ, чи буря, град, чи злива, все однаково віддані праці своїй і певні ві результатів, безпечні перед тими таємними силами, як легко можуть вони орієнтуватись і поняти їх, як легко їх обсервувати, аналі-

зувати, узагальнювати і пізнати їх незмінні закони! Не дивож проте, що міста були все огнищами вільної думки. Коли в місті не лиш що ніхто не боїть ся грому, а противно еще засідає ся на него; коли кождий спокійно сидить собі дома і веде звичайну свою роботу, то мужика огортає на вид тої надземної сили панічний страх, — безсильний взносить до неба руки і молить покійно помилуваня. Що більше. Не лиш сам молить ся, а удержув осібног функціонера, котрому каже засилати за себе спеціальні ще молитви на „всякі прошенія,“ та зносить дар, чей може хоч так злагодить гнів небесних сил. Найде ся такий, що еще в яркіших словах малює йому грізні надземні сили та не занедбує рівночасно представити самого мужика як щось найнужденнішого, наймарнійшого, як щось рівного звичайному, мізерному червакови... І чиж дивувати ся тепер, коли мужик, така мізерна істота, оточена зі всіх боків такими грізними силами, старає ся хочби і як солоно, хочби після яких високих такс уложених його „духовником“, окупити ся їм? Хочби прийшлось позичити, а він все таки дасть „на Боже“, чей може прецінь буде йому колісь ліпше.

Та тимчасом, замість, щоби мало йому бути ліпше, йому все чим раз гірше.... Ті часті позички добивають його до решти. Попавши ся раз у руки „кулака“-лихвара — гине в них, не діждавши ся оглядати сповнення тих солодких мрій, що як-так держали його еще на сім божім сьвіті...

„Кулак“ і мужик, то два взаімно обусловлюючі себе і підпіраючі завища суспільні при товарово-вимінній формі господарства. Оден без другого існувати не може. Що до лихвара, то обоятна се річ, чи буде се „чужий“ чи „свій“. У нас різні причини, а головно історичні вплинули на те, що ремеслом сим занялись переважно жиди, коли де інде опинилось воно в руках таки своїх людей. Тількож ті „свої“ в нічим не уступають нашим жидам. Хоч оден обрізаний а другий ні — а про

те вони так добре вміють коло него заходити ся, що не справедливо і не оправдано, виносити задля сеї одинокої ріжницї „здібність“ у одного, а вменшати у другого. Оба вони однакові, оба — як два рідні братя...

Наш „жид“ — се конечний додаток до мужика, а zarazом і конечний додаток до висше згаданої „трійці“. Коли що ріжнить його від неї, то хиба те, що все таки дає дещо перед тим мужиком, коли тимчасом тамті нічо йому не дають. Він, беручи посьлідний, є також і тим посьлідним обухом, під котрим мужик паде мертвим...

І щож тепер?

Ціла юрба свіжоупечених пролетарів, жене до двора, та просить ся на роботу. Але ту вже тільки їх не треба. Давну скількість рук, потрібну до управи широких панських ланів, заступили вже машини. Машина зробить скорше, в десятеро більше. Малу лише частину „ізбранных“ приймуть до роботи при машині, а решта?... О, та решта! Хоч не потрібна безпосередно до услуг панських, то варт вона йому не менше тамтих. Без праці, без зарібку, без кусника хліба, голодний, босий, обдертий, приймає ся хоч за яку ціну і то на власну згубу і на згубу власних товаришів своїх... Маючи таку „резервову армію“ коло себе, може пан знижувати платню своїм робітникам аж до крайної неможливости. Бо і чогож йому бояти ся? Стратить робітника? Нехай іде собі! На його місце сто вже таких жде. О, та решта! Хоч не потрібна вона безпосередно до услуг панських, а про те варт вона йому не менше тамтих ..

Та годі. Вкіяци і терпцю вже їй не стане. Годі довше ждати. Чогож бо ждучи діждалась? Не досить, що сама утонула у безодні нужди, та ще і других за собою потягла... Досить вже того раю! Оглянувшись, що нічого в селі їй ждати, покидає село, та іде шукати де інде красшої долі. Може в

місті... Та ба! І ту нема нічого! Куди не глянеш, всюди та сама нужда, всюди таке саме жебрацтво, як в селі...

Щож се значить? Щож стало ся з містами? Деж то багатство міське і ті великі фабрики, що тисячами приймають де інде до себе голодну масу бездомних пролетарів? Деж ті міста, де фабрики ті?

Не в нас, не в нас...

II.

Сказано вище, сучасна держава, то держава великого промислу і торгівлі. В ній зросли вони до тих великих розмірів, про які, не то що сто літ тому при їх зароді, ніхто не міг і снити, але і нині ще у кожного, хто вже й привик до них, мимоволі мусить викликати привидний подив.

Давна мануфактура, що при що раз більшим зрості нових ринків, не могла вже як слід відповісти завданю своему — заспокоїти що раз більше зростаюче запотребоване, мусіла уступити місце новим чинникам, котрі ліпше від неї моглиби вивязати ся з сего завданя. Чинниками тими, то були — пара і машина. Вони зреволюціонізували продукцію мануфактурну і дали початок великому промислови. Давна основа середньовічної фєвдальної держави — село, упало, а на єго місце в основу нової держави, держави буржуазійної вступило місто. Місто стало від тепер надавати, з своєю міліоновою людністю, головний тон сучасній політиці державній, воно то і стало тим центром, в котрім сплели ся і збігли ся всі нерви сучасної держави. Представителька їх — буржуазія, оголосивши себе представительною цілої нації, вхопила у свої руки керму справ державних а тим самим держава і правительство, стали інституцією до веденя ві суспільно-класових інтересів. Завдяки сему, викликала буржуазія в протягу столітнього свого панованя такі кольосальні сили продукційні, виказала таку вели-

каньську силу творчу суспільности люцкої, з якими ніякий з попередних віків не може зрівнатись. Запановане над силами природи, машини, застосоване хемії до промислу і рільництва, пароходство, залізниці, телеграфи, телефони, уможливлене експлоатації рілної цілих країв, регуляція рік, незвичайний розвій наук, штуки, літератури і маси людности немов з під землі виростаючі, отсе той результат одновікового панованя буржуазії, отсе ті здобутки, котрим не дорівняють хочби і всі вікі попередні разом взяті.

Та, хоч як, дивлячись з сего боку, сьвітлим і імпронуючим представляє ся результат тої господарки буржуазійної, то з другої сторони, що за відражаючий образ нужди бачимо ми у переважної біл шости суспільности цивілізованої! Всі ті сьвітлі здобутки продукції машинової, дістали ся в участі одній лишень, малій меншости щасливців, — решті остались нужда, неволя, здичілість і моральна деградація... Розвій економічний суспільности буржуазійної, при загально пануючій тепер конкуренції вільній, довів до упадку цілу господарку дрібну — малий варстат ремісничий і дрібну господарку ґрунтову. Представителів їх — дрібного ремісника і властителя дрібної власности ґрунтової, зіпхнув в ряди непосідаючої кляси — пролетарів, а средства їх продукційні, роздроблені і розкинені по всім-усюдам сконцентрував по певних центрах і віддав їх у руки чим раз меншого числа капіталістів і властителей великих обшарів ґрунтових. На місце давного дрібного варстату ремісничого повстала фабрика, на місце давного дрібного властителя — капіталіст.

Цілий сьей процес економічний відбув ся з такою залізною конечністю, що всяка борба, яку б не піднято проти него, кінчить ся все повним розбитем збунтованої кляси дрібних властителей. За кождим разом, по кожній борбі, окриває ся новою славою великої побіди все тріюмфуючий капітал, за кождим разом в тріюмфалнім поході веде перед со-

бою нову свіжу масу поневолених бунтовщиків — свіжих пролетарів...

Та, чим більше розвиває ся та капіталістична продукція і чим острійше проявляють ся всі ті противности і суперечности, які вона потягає за собою, тим більше дає ся відчувати потреба того „державного“ авторитету, котрий дбав би о те, щоб кождий виповнював як слід всі ті обовязки свої, які йому призначило його суспільне положенє. Самопоміч ту не вистарчає, ту потреба опіки цілої „держави.“ Буржуазія не може відречи ся єї, — потрібна вона їй на внутр і на внї. З одної сторони антагонізм між клясою посідаючою і не посідаючою вимагає безстанної чуйности органів єї—поліції і „справедливости,“ з другої — масова продукція, перевисшаюча запотребованє внутрішнього ринку—великої сили мілітарної, на нові заграничні ринки. Війни державні, що були ще до не давна війнами династичними, перетворились тепер на війни торговельні. Там, на світовім ринку, сходять ся капіталісти двох ріжних держав. Починає ся боротьба... Хто кого випре? „Вітчина“ zagrożена!.. Хто має більшу силу той побідить. Та, до сего остаточного кроку, не все треба тепер удавати ся. Вистарчить мати лишень сильну армію за собою, готову виступити кождої хвилі до бою, а тоді — тоді цілий спір залагодить ся вже „мирною“ дорогою. Місто війни, дістанемо — торговельні договори.

Завдяки скоро поступаючому удосконаленю средств продукційних і незвичайно улегшеним средствам комунікаційним, попихає буржуазія на дорогу цивілізаційну всі, навіть варварські краї. Дешевість товару — то куля арматна, що пробиває навіть китайські мури і змушує до капітуляції хочби і найзавзятійшу ненависть до чужоземцини. Дешевість та, то той острый меч, під котрим кожда народність, що не хоче загинути, мусить завести у себе такий самий систем буржуазійний продукції і уцівілізувати себе на образ і подобє єї... упрє ся — загине!

Квестія введення великого промислу — се квестія життя кожного народу.

III.

Зазначивши кількома словами, оден бік нинішньої господарки суспільної — господарки капіталістичної, вертаю назад до Галичини, щоби приглянутись ві господарці. Се навіть конечно, бож Галичина, що становить частину одного організму політичного — Австрії, де промисл великий, в західній частині ві а головно в ві центрі, в Відни, дійшов вже до широких розмірів, — мусить, конечно, підлягати загальним правам капіталізму і переодягтись на образ і подобі його. Виставлена в першій лінії на ті острі стріли капіталізму — цікаво б знати, як видержує вона його сильні атаки, яким змінам підпадає задля них і якої тактики мусить ужити, щоб вийшла остаточно — побідоносно?

Господарка галицка, а головно мійска, носить на собі знамя господарки середовічної, дрібнопромислової, ручної. Промисл мійський, пересічно беручи, представляє ся нам як оден малий варстат ремісничий, під доглядом одного майстра, з обслугою одного-двох челядників та кількох „хлопців.“ Продуктивність його ограничена до мінімум. Що се значить? Значить, що варстат дрібний, до котрого не можна застосувати новіших уліпшень технічних, котрі змогли би піднести продуктивність праці, не в силі оперти ся конкуренції заграничній, заграничним фабрикатам і здержати рівною дешевостою свого продукту, сильний прилив в Галичину продуктів заграничних, дешевих заграничних фабрикатів. Шож виходить з сего? Очевидно: упадок краевого промислу.... І дійсно! куди не глянеш, куди не поступиш, всюди наткнеш ся на якийсь продукт фабричний, заграничний, що дешевою своєю випихає нам з рук продукт кравий і робить дальше істнованє його у нас не можливим. З кожним днем проявляє ся чим раз виразнійше руїна краевого промислу, з

кожним днем дають ся чути чим раз голосніші крики і ляменти упадаючої кляси галицьких промисловців. Ту стають проти себе дві нерівні сили: фабрика з ві всіма найновішими улiпшеннями технічними і великим капіталом і варстат дрібний а що найбільше рукодільня (більший варстат, з більше робітниками, з застосованєм поділу праці, та без застосованя машин) з технікою не виробленою, не викінченою, примітивною, з капіталом, мало-що не рівним — зеру. Результат борби — конечний упадок дрібного промислу а запанованє промислу фабричного. Процес той відбуває ся скорим темном перед нашими очима.

Що ту однак характеристичне? От що: капіталізм, ступивши сильною вже ногою в Галичину, руйнуючи середовічну ві господарку, недав їй з другої сторони того великанського товчка, що понижає все вперед, не дав розвинутись в краю фабричному промислови, не зродив сильної кляси середної — буржуазії, а тим підтяв всі зародки вишої культури Галичини. Замість власної, краєвої продукції фабричної, дав нам продукти чужі, заграничні. Се зродило виші потреби культурні у загалу інтелігенції галицької, та недало їй заразом можности їх заспокоїти, — а в дальшій консеквенції зродило у одной ві части німу розпуку, ненависть до „чужоземщини“ у другої, а у решти апатію і неохоту до свого краю...

Завдяки нинішньому устроєви політичному Австрії, завдяки пануючому нині політичному централізмови, не в силі Галичина покласти такої сильної тами, що змоглаби здержати могучу фалю надмірної продукції віденьських фабрик. Не забезпечена перед ві сильними ударами, не в силі розвинути у себе свого власного промислу, щоб зріши в силу, аж тоді виступити до боротьби на отвертім поли. Галичина що іно почала класти підвалини під свою новітню твердиню, аж ту нараз, в тім розгарі вступних праць - роздав ся гук арматних вистрiлів, жалібний свист віденьських куль. В одній хвилі змели

вони почату роботу „патріотичних“ міст і відразу знищили той життєвий нерв суспільного життя — міський промисел.

Рівномірно з упадком промислу міського, упадають і міста, а людність їх, замість давати провід в розвою культурнім цілій суспільности краєвій і повести за собою „провінцію“, села, знижилась сама до неї, переймалась її потребами і думками, не сягаючи поза її вузкоглядний і обмежений горизонт. Уровень інтелігенції міщан, зниживсь до уровня інтелігенції звичайного мешканця села—мужика: та сама непорядність і повільність, та сама заскарузлість і пересуди.

Відповідно до сего економічного і культурного стану галицької міщанської класи, веде ся і її політика: така сама нужденна, несмілива, без крихти енергії. Клясичний вираз її — польська „лівиця“. Тому, що галицькі міста, завдяки нинішньому політичному устроєви Австрії, зрівнані економічно і культурно майже з селами, а село галицьке ще типовий останок середно-вічної суспільности, то і вся галицька політика і вся репрезентація галицької суспільности — сконцентрувались у руках представителів середовічної суспільности — шляхти. Шляхта заняла всі важніші місця краєвої адміністрації, заняла переважну частину крісел у соймі, галицькі місця в парламенти. Вона сталась одиноким, фактичним паном Галичини.

IV.

Велика рільна господарка, як згадав я що вище, завдяки заграничній конкуренції, особливож Америки, що від р. 1879 рік-річно заливає Европу своїм збіжем, увійшла вже, завдяки капіталам, які знаходили ся в руках великих ґрунтових власників—шляхти, в висшу фазу свого розвою, в фазу капіталістичної господарки, а тим і змогла ставити чоло заграничній конкуренції. Се, розуміє ся, всюди відразу не наступило, та де се не наступило, там і музіло скінчити ся на банкруцтві. Банкруцтво се

проявило ся в двох формах: в продажі більших шляхоцких посілостей людям „чужим“, з поза шляхоцкого стану, і парцеляції шляхоцких „дїбр“ на дрібні посілости. Самеж банкруцтво, сам факт, се ніщо іншого, як лише конечний наслідок незрозуміння, зужитою і здегенерованою галицькою шляхтою, пересяклою не відповідаючою нинішнім обставинам „бувальщиною“ — нових, теперішних обставин і безсильности ві і невмілости застосуватись до них. Тільки та часть шляхти удержалась на своїх добрах, котра зуміла отрястись від всіх пережитих історичних нісенітниц, не даючих їй застосуватись до нових потреб, і позбутись тих шляхоцко-февдальних претенсій, що вже ніяк не відповідають теперішнім відносинам, — лише та шляхта і має ще перед собою будучність. Алеж та будучність не лежить у ві шляхоцтві, а лише в ві клясовім становищі, становищі властителів великих обшарів землі — рілних капіталістів.

Що до переходу шляхоцких посілостей в руки не-шляхоцкі, то сему, зі взглядів вже хочби політичних, годі противитись. Перехід сей, — економічне банкруцтво шляхти, потягає за собою ві політичне банкруцтво, а се кожний, хто лиш зважить всі ті шкоди, які вона нанесла Галичині своїм політичним панованєм, своєю ретроградною і консервативною політикою, — уважати мусить за прояв дуже корисний, навіть і тоді, коли бачит., як ті маєтки переходять в руки жидів. Жид, не звязаний ніякими історичними традиціями,*) глядячи оком не в зад, в минувшість а звернений вперед, в будучність, зуміє ліпше застосуватись до теперішних економічно-політичних потреб Галичини і поперги в тім напрямі політику ві; зуміє ліпше також і яко гос-

*) Зажиди, будьто жид, не привязаний ніякими „історичними традиціями“ до галицької землі, не буде старати ся „розумно“ з неї користати і шанувати ві, не мають рації хочби вже для того, що власне ті „історичні традиції“ знищили шляхтича, котрий пересякши ними, незумів пізнати нових обставин і відповідно до них застосуватись.

подар визискати продуктивну силу землі, ліпше витягне з неї можливу скількість плодів рілних та не занедбає при тім віддати їй в виді штучних навозів все те, що перше від неї забрав. Потрібної при тім енергії і рішучости йому не забракне. Жиди прецінь вславились нею і їй лишень завдячують вони те, що змогли при загальній апатії галицкої суспільности так високо звестись по над неї. Інтерес, привяже їх до галицкого краю і зробить їх пожиточнішими членами галицкої суспільности, як збанкрутована шляхта.

Щож до парцеляції, то ту річ має ся цілком противно. З якої б ми точки не задивлялись на ню, чи з точки погляду економічної еволюції, тенденції теперішного економічного розвою, чи з точки гуманности, розважаючи єї яко средство зарадче на матеріялну вужду мужиків, — в обох случаях покаже ся вона нам шкідливою. В першім случает буде се прояв крайне реакційний, в другім — средство цілком хиблене.

Парцеляція великих обшарів ґрунтових спиною той процес, який відбуває ся в нинішній рілній господарці, концентрацію управної землі в великі обшари і не позваляє вести рілної продукції на широку скалю, на лад капіталістичний, з застосованем машин і всіх найновіших здотутків агрономічної науки. Замість, щоби приспішити єї і прискорити той тяжкий, болючий порід нової, висшої фази рілної господарки, спихає ся єї назад до єї примітивного стану, і замість господарки цвітучої, дістаємо господарске хирляцтво... Парцеляція та не дає також ніколи і тої сподіваної многими галицкими „опікунами“ мужицтва поправи економічного биту мужика, а противно, приводить його ще скорше до жебрачої торби, прискорює лише його смерт. На вид сьвятої землі будить ся в мужику жажда посісти єї, — він єї купує... Та, задовжений по уха, при тяжкій конкуренції і збільшених горожаньских тягарах, гине так само а може й ще скорше і в вще більших муках розпуки, якби був остав ся на давнім

куснику землі, при давних довгах. Економічний процес, спинений на дармо, починає ся на-ново — земля концентрує ся в руках сільських капіталістів а дрібний господар перетворює ся в безземельного пролетара. Клясичний примір сего маємо в західній Росії (чи і в цілій Росії в загалі). Там парцеляція великих ґрунтових обшарів між мужиків, не спинила ні на крихту пролетаризації селянських мас, а вся поміч, давана в тій цілі мужикам російським правительством в виді „крестянских банків,“ скінчила ся повним фіяском...*)

Мужицка господарка, на малім куснику землі с конечности примітивна, не могучи устоятись в конкуренції з рілною капіталістичною господаркою великих обшарів, упадає і потягає за собою упадок численної кляси, до недавна самостійних еще дрібних господарів — мужиків. Мужик, не могучи остоятись вже довше на своїй землі, змушений рад-не-рад покинути єї — шукає місця на паньських ланах або у місті, в мійських фабриках. Земля його дістає ся у руки великого властителя, котрого господарка при дальшій своїм розвою, потребує чим раз більшого обшару рільного.

Та той перехід малих ґрунтів до великих, не відбуває ся впрост, безпосередно. Рівночасно з упадком дрібної рілної господарки, витворює ся середна власність, що збираючи розкинені дрібні кусні земель погибших мужиків, становить відповіднійший кусок для широкої пащеки сільського шупака. Но прозорнійша від попередників своїх, бідних мужиків, не так легко дає вхопити себе жадним зубам злісної риби, скорше їй вимкне ся, скорше

*) Російському правительству ходило ту о дві річи: позбути ся з одної сторони, великих ґрунтових властителів — Поляків, а з другої, підтримати на дальше мужицкий стан — підпору деспотизму і здержати на якийсь час єм іграцію селян в міста, де в виді фабричного пролетаряту могли би стати ся елементом небезпечним його високому царському престолови...

упре ся, — не так скоро дасть себе поглотити. Більший обшар землі уможливилює застосувати в господарці деякі новітні господарські уліпшення, ужити поменчих машин, завести годівлю худоби і справити ліпше ґрунт, а се впливає сильно на більшу продуктивність середної господарки і дає їй можливість довше устоятись в боротьбі конкурентній з великою господаркою. Те корисніше економічне положенє дає дальше і другі ще користи. Будучи ліпше забезпеченим матеріально, може властитель середної посілости заспокоїти вже і потреби культурні, що рівночасно в нім родять ся, а збогачуючи свою інтелігенцію обширнішими відомостями, лекше зможе зрозуміти своє суспільне положенє і свій класовий інтерес, в відношеню до других суспільних клас. Независимість матеріальна позволяє йому відважнійше і енергічнійше станути в обороні свого інтересу і ужити всіх тх средств, які уважає в сій обороні потрібними і конечними.

У нас, до тої середної класи властителів ґрунтових, крім невеликої частини мужиків — „хлопскої аристокрації“, що проворністю своєю, як не менше і своїх батьків, зуміли якось щасливо вибити ся з загальної руїни решти мужиків (причиняючись навіть і самі до тої руїни своїх товаришів), вступає ще досить спора часть міщанської бюрокрації, жиди-сільські аренданрі і двірські офіціялісти. Всі трое, кождий в своїм „фаху“, мають добру нагоду при знаній їх „ощадности“ збити собі „капіталик“, та купивши на селі „хатину“, зажити на старість спокійно та безжурно в „теплі родинного щастя“.

Та середна класа властителів ґрунтових, не витворилась еше в повні у нас в Галичині, — а не витворившись і невбившись в силу, не могла зазначити го л о с н о свого існуваня. Цілком противне бачимо в Угорщині і в Чехах: там вона стала важним вже чинником в житю суспільнім обох тих країв і сильно вплинула на їх народну (національну) політику.

V.

Промисл галицький, як сказано, завдяки ни-
 нішньому, централістичному устроєви політичному
 Австрії, не зміг розвинути ся до висоти новочасної
 продукції капіталістичної, не витворив великих міст
 фабричних, не дав сильної опори мійській клясі --
 буржуазії, не видвигнув міста галицькі на центра
 культурні цілого суспільного життя Галичини. Якжеж
 тапер, в виду сего, можуть вони дати захист зрос-
 таючій з кожним днем масі спролетаризованих се-
 лян, вивланих, викенених бруталною силою ка-
 піталізму з їх прадідної землі і змушених шукати
 хліба по за обсягом єї? Чиж може тих кілька міст,
 що завдяки свому положеню територіяльному, став-
 ши ся центрами торговельними для поодинок-
 их округів галицького краю, магазинами галицькими
 для заграничних виробів фабричних, — чиж може
 вони то, що змогли якось взнести ся више трохи по-
 над загальний уровень культурний решти галицьких
 міст? І ті ні. Хоч взнесли ся вони трохи више по-
 над ті, все ще таки „місточка,“ то завдячують вони се,
 не свому більше розвиненому промислови фабричному,
 а лише своїй торговлі. А торговля, не місце пре-
 цінь для прогнаних голодом з села пролетарів, мож-
 ливих на разі, лише до праці фізичної.

А коли так, то щож остає ся тій масі сіль-
 ских пролетарів, без хати, без хліба, та без зарібку? Село
 їх прогнало а місто не приймає! Не маючи нігде за-
 хисту у себе, в краю, не остає ся їй нічого іншого,
 як кинувши „рідний“ край, пігнати в сьвіт і там
 шукати ліпшої долі. „Чей там буде ліпше, бо гірше
 як ту, вже не може бути!..“

І дійсно — так стало ся. Нині, єсьмо сьвідками
 того сумного, хоч коначного факту — громадної
 еміграції селян за границі краю, факту тим більше
 сумного, що не ограничить ся він на однім разі а
 повтарятися буде раз-враз, і то доти, доки всі ті
 виймовкі відносини економічні Галичини будуть даль-
 ше тревати...

Але ті виїмкові відносини, не характеризують ся нуждою матеріальною наших мужиків. Нужда та, не є якоюсь спеціальною прикметою одної лише Галичини, противно, загальною прикметою усіх сучасних держав капіталістичних; не є якимсь виїмком галицьким, якоюсь галицькою спеціальністю. Виїмкові ті відносини економічні характеризують ся матеріальною нуждою міщан галицьких, упадком галицьких міст, браком розвиненого у них власного промислу фабричного, при рівночаснім запанованю в Галичині промислу фабричного, та не свого а чужого — заграничного. Се, виїмкові відносини економічні Галичини, се галицька спеціальність! Спеціальністю галицькою є за тим і той виїмковий об'яв суспільний — загальне спростаризоване суспільности галицької і масова та нагла еміграція за границі краю одної частини ві — сільських пролетарів. Коли де інде, в краях культурних, еміграція селян відбувалась повільним, міровим кроком в міста фабричні, то в нас задля браку тих фабричних міст, вдержують ся селяне наші насильно до якогось ще часу по селах, щоб опісля, переступивши міру можливости, вилетіти з тим більшою силою не то вже за границі села а за границі краю і пірвати за собою і ту недобиту масу мужиків, що сяк-так держала ся ще на своїх землях...

Еміграція селян галицьких поза границі краю, викликана отже зістала тими виїмковими відносинами економічними Галичини, що так чорним пятном відбили ся і на житю культурнім галицької суспільности. Тож щоби спинити ту еміграцію, щоби усунути ті аномальні відносини економічні Галичини, треба усунути ту причину, котра їх зродила. А причина та, чей очевидна. Є се не що інше, як лише нинішний устрій політичний Австрії, нинішний політичний централізм Австрії. При нім виставлена Галичина на жертву всім више культурним краям коронним Австрії, а головно австрійській столиці, завдяки йому спараліжована ціла сила про-

дуктивна Галичини а з нею і всі ті різнородні средства заробку, яких потребує наш мужик, а яких він не має. Ту лежить причина такої сильної еміграції селян галицьких; ту також лежить причина і—некультурности Галичини в загалі, з єї передпотоповими ідеами, з єї шляхоцким панованєм і з єї підлим опортунізмом політичним. Знесім той централізм політичний, а знесемо і ті тяжкі кайдани нашої економічної неволі і ті тяжкі забори на дорозі нашого культурного розвою...

Та, чи стане у нас на те сил?—Так! Тих власне кілька міст галицьких, що завдяки своєму територіяльному положеню стали ся центрами торговельними для поодиноких округів галицьких, ті власне міста суть тою силою, що довершать тої конечної зміни політичних відносин Галичини до Відня. В них зродила ся сильна кляса торговельна і нагромадили ся капітали, що пруть ся до життя, та завдяки лише більшим капіталам віденським, не можуть ожитися і сповняти свобідно своєї природної функції—витворювати єще більші капітали. В містах тих нагромадила ся також переважна частина інтелігенції галицької, що не менче відчуває на собі той тяжкий гнет централізму і носить в собі, хоч єще слабій, та все таки чим раз сильніший і більше сьвідомий протест проти нинішних політичних відносин в Австрії. Протест сєй, на-разі ограничений на міста, але незабавом розійде ся по всій Галичині, а тоді—вибухне сильним масовим протестом цілої вже Галичини, цілої тої визискуваної віденської „колонії.“ Та щира прихильність і симпатія міст до тих антицентралістичних тенденцій політичних, котрі так голосно розходять ся з лав чеських в віденським парламенті, і до того нового, сьвіжого, подібного їм, звороту політичного полудневих славян австрійських,—сєй є ті зародки нової доби політично-економічного життя Галичини, завдаток єї ліпшої будучности.

VI.

Борби політичні в австрійському парламенті, в остатній інстанції своїй, се нічо іншого, як лише вираз тої борби економічної, яка відбуває ся в лоні сучасної австрійської суспільности, одна з тих многих форм, та найзагальніша і найвиразніша в якій проявляють ся ті антагонізми економічні поодиноких країв коронних Австрії, які зродили ся, від коли капіталізм став пануючою формою суспільно-економічних відносин австрійської держави. Борба та, то борба конкуренційна „славянського“ капіталу з капіталом німецьким, славянської буржуазії з німецькою буржуазією, борба еманципаційна австрійських країв коронних з під визиску і утиску австрійського-німецького центрум.

Антагонізм сей, об'яв досить новий. Хоч зародки його подибати мож в революційних уже часах Австрії, в 48 рр., то повний вибух його, його виразистість, виступила доперва з настанем ери конституційної в Австрії. Ціла історія австрійського конституціоналізму, то одно довге пасмо сеї, в ріжних формах проявляючої ся борби ворожих собі капіталів, борби о існуванє придавлюваного німецьким капіталом капіталу славянського, борби о існуванє славянської буржуазії з буржуазією німецькою. 48 р., то рік спільної борби еманципаційної у сеї австрійської буржуазії — угорської, німецької, чеської, польської з під давлячих ві і невідповідаючих ві класовим інтересам вязів давнього фєздалного-цехового устрою Австрії, австрійського абсолютизму. Ціла австрійська буржуазія находила ся тоді під гнетом абсолютизму; тож спільна недоля лучила ві ще усю разом в одні ряди боєві, та лагодила ті антагонізми, котрі уже тоді почали між нею прокидати ся. Революція 48 р. — то спільне діло у сеї австрійської буржуазії. Була вона виразом нових правно-політичних потреб, яких домагали ся нові економічні відносини — капіталістичні, що почали тоді витворювати ся серед суспільности австрійської, а котрих-то розвій, стіснявали

раз враз давні феодално-цехові порядки абсолютистичної Австрії, застосовані до давних відносин економічних, опертих на натуральній, примітивній господарці рільній і мізерного цехового ремесла. Розходилося отже о те, щоби знести той перестарілий вже феодално-цеховий устрій Австрії, з всіма його локальними і становими привілеями, а ввести на його місце новий—буржуазійний, застосований до нових економічних потреб. Розходилося о се, щоби такі пр. різнородні права цехових привілеїв, що ограничували застосоване видайніших средств і метод продукційних—заступити одним загальним правом, котре би дозволювало на безвзглядне і свободне їх застосоване в практиці а неменче, котреб дозволювало і на свободне застосоване праці, неограниченої ніякими середновічними вязами. Містилося в тих постулятах і таке, як висвободжене землі з під всяких феодалних повинностей а маси працюючі з під зависимости підданчої. В кінці розходилося о те, щоби увільнити совість і думки від надмірної попівскої і державної опіки і надати права горожанам, самим рішати в загально-державних справах. Такі-то жаданя ставляла гноблена тоді, а тим самим і революційна австрійська буржуазія. се ті ідеали о котрих осушене, вона тоді боролася.

Осушене тих ідеалів, немогло однак скорше наступити, поки вся власть державна, державна управа, знаходилася в руках представителів абсолютизму—шляхти і духовенства. Тому ж і перше діло, яке прийшлося сповнити австрійській буржуазії, було, видерти ту власть з їх рук і при мопочи ві ввести такі правнополітичні порядки які відповідали би ві суспільно клясовим інтересам.

Буржуазія, захоплюючи в свої руки управу державну, бажаючи ужити ві як средство до своїх цілей, мусить однак рівночасно змінити і саму форму сеї управи, — мусить так ві змінити, щоби по самій вже формі своїй могла вона і гарантувати йій ві безнастанний а при тім рішаючий вплив на неї.

Управа державна проявляєся в законодавстві

і в переводженю законів державних в житю, в практиці, т. є в правительстві і в державній адміністрації. Зміна однак форми законодавства, правительства і державної адміністрації, значить не-що іншого, як зміна цілого устрою державного! От, се і друге діло, яке прийшло ся сповнити австрійській буржуазії. Було се не-що іншого, як знищити цілий тодішний устрій державний Австрії.

Найвідповіднішою формою устрою державного, котрий забезпечував би цілковито інтереси і рішучий вплив буржуазії на справи державні, є конституційна держава з парламентом виборним на чолі. Парламент, то найпевніше средство, яке може забезпечити буржуазії пановань в державі і дати їй можливість, зробити усі другі класи суспільні політично а тим самим і економічно від неї зависимими. Средства матеріяльні і духові дають їй перевагу і при виборах до парламенту і в борбі в самім парламенті. З одної сторони сила грошева а где се можливо і цензус виборчий (та тама, що не впускає в парламент визискуваних нею, ворожих їй пролетарів) а з другої сторони, цілий ряд учених, людей з світовим знанєм, славні бесідники, і то з заводу уже, як адвокати, професори, — то сила що дає їй можливість від самого разу станути по над другі класи і опанувати цілим парламентом — цілою державою. І коли в абсолютистичній державі, где все зависить від волі найвисшої особи державної (короля, цісаря чи князя), та лише класа може користати і числити на силу і підмогу державну, котра має найлекший приступ і вплив на ту особу, як — шляхта і духовенство, (від котрих в прочім, на відворот і сама та найвисша особа є знова зависимою) і ті отже класи, суть через те *de facto* пануючими в державі, — то в державі конституційній, где значінє і сила певної класи зависять уже від сили і впливу єї в парламенті, пануючою класою є вже — буржуазія. Буржуазія стає наном держави, політики державної, управи державної, — правительство — єї слугою.

Чи удала ся революція 48 р.?—В части лише. Буржуазія австрійська була ще тоді за слаба — революцію приборкано. Але, цілковито єї не здушено. Головні услівя екзистенції буржуазії—реформа давного права річевого в душі нових буржуазійних потреб, знесенє панщини а через те і свобода праці, добули вже тоді для себе санкцію правну. В чім однак упала буржуазія, то в змаганях о політичні права і політичне панованє в державі. Через те і ціла дальша історія австрійська від 48 до 67 р., цілий той перший період історії пореволюційної Австрії то лише дальший тяг тої, вправді тихої вже і не так яркої революції, дальшою, безупинною борбою буржуазії австрійської о політичні права і єї панованє політичне в державі. Остаточно закінчила ся вона повною побідою буржуазії. Конституція 67 р., то вираз сеї побіди, а zarazом і правне довершенє, санкція правна тих нових суспільно-економічних відносин в Австрії, які витворив собою австрійський капіталізм.

Буржуазія тріумфовала—держава стояла вже ній на услуги.

Та, хоч як все те гарно склало ся, а незадовго, розгоріла ся вже нова борба. І то, між самою буржуазією. Почала ся вона вправді єще давніше, зараз після перших, кардинальних здобутків революції 48 р., тепер однак розгоріла ся вона на добре і висунула ся на перший плян. Сильнійший розвій економічний німецьких теріторій (завдяки історичним і теріторіяльним условинам), сильнійший розвій німецького промислу, завдяки ще новим услівям правно-річевим, вибореним революцією 48 р., віддав перевагу німецькій буржуазії над слабше розвиненими економічно теріторіями замешкалими славянськими народностями, над слабшою славянською буржуазією; повів за собою визиск слабшого сильнішим. Продукти німецькі почали чим раз більше заливати славянські краї коронні Австрії і нищити продукцію краєву, — і краї коронні Австрії почали поволи перемінювати ся в ринки для німецької про-

дукції і сходити до простих „кольоній“ німецького-австрійського центрум. Рівночасно з тим, розуміє ся, не малів і національний гнет народностей славянських, в школах, урядах і товаришкєм житю...Елемент німецький запанував на всіх полях житя сусєльного австрійської держави. Се мусіло конечно викликати борбу відпорну зі сторони визискуваної економічно і гнобленої національно славянської буржуазії.

З разу, виразилась та борба в формі вузконаціональній—язиковій, в т. зв. борбі проти „германізови.“ Поволи однак, почала вже приймати істотний свій характер — економічний, затемнюваний з разу наслідковим зявищем економічного гнету німецького ельменту — вузконаціоналним, язиковим, в котрім немов узмисловював ся визиск економічний; сягає вже матеріяльних своїх основ, переходить впрост в борбу економічну, борбу двох капіталів. І борба національна, з фази язикової, переходить в висшу фазу, прибирає вже ширше значінє — політичне.

Та борба національна, в тім ширшєм значіню, оперта вже виразно на інтересах економічних, з відповідаючими їм політичними змаганями, припадає як раз на конституційний період історії пореволюційної Австрії і в політиці внутрішній Австрії висуває ся поволи на перше місце. Стало ся се з хвилию, коли буржуазія німецька, з виборенєм конституції в Австрії, добула перевагу в парламєнті і почала вести політику державну виключно в своїм інтересі. По істоті своїй, є то отже борба економічна, борба конкуренційна капіталів славянських з сильнішим капіталом німецьким, — політично, виразилась вона в жаданю перестрою нинішнього централістичного устрою Австрії в устрій — федералістичний.

Що се значить? Що зискала би через те буржуазія славянська? — Передовсім, вибилась би з під переваги політичної німецької буржуазії. Дістала би в свої руки власть політичну над своїми краями — панувала би політично в своїх краях. А се

дало би їй можливість відграничити ся від капіталу німецького, виперти продукти німецькі з своїх ринків — запанувати економічно в своїх краях. І чиж може на те згодити ся буржуазія німецька? — Ніколи! Таж се значило би — зречись їй найблизших і найпевніших ринків, того з перших услівій ві екзистенції... І тому-то так завзято поборює вона ідею федералізму, тому так ненависні їй ті, зродивші ся нараз, немов гриби по дощі „національні питання“ в Австрії. Перемога федералізму, то смерть для неї...

Але, до федералізму пре сам розвій економічний Австрії. І ідея федералізму позискує собі через те що раз більше приклонників. І где в котрім краю, економічний розвій поступив більше наперед і буржуазія в нім сильніша і більше свідома своїх інтересів, там федералізм став уже головною точкою ві політичної програми. Найясніше ідея та станула в найбільше розвинених Чехах,*) найслабше в найслабше розвиненій Галичині. Тож і коли в Чехах, борба за ню веде ся найзавзятійше і доходить там свої кульмінаційної точки, то в Галичині, єще така слаба, єще така боязлива... Та, скоро вже раз зачала ся, то буде вже що раз більше і ширше розвивати ся і приймати ся між суспільністю галицькою. Бож суспільність галицька, що раз більше починає розуміти в чім ві спасеніє. Через те і квестія приступленя ві до політики федералістичної, стає ся простим уже питанням часу... А коли так, то і перемога федералізму стаєсь також лише простим питанням часу...

Галичина, то власне та посьлідна підпора, на котрій держить ся єще якое нинішній австрійський централізм. Причина сему: з одной сторони, панованє шляхти польської в Галичині, а з другої — безсильність буржуазії галицької добити ся при нинішній ординації виборчій переваги над шляхтою

*) Угрь добили ся автономії політичної вже в 67 р.

в соймі і в парламенті. Через те, вся сила і значіне лежить в руках шляхти. А яка є політика, — се звісно. Хоч і окричена вона нею яко автономічна, в ґрунті річи однак, як-раз вона централістична.

Се може трохи й дивно. Та шляхта, що воювала колись з буржуазією австрійскою а тим самим і з буржуазією німецькою, та шляхта малаб тепер підпирати ту буржуазію! Та, коби-то лише так, але вона впрост таки віддає ся їй в услуги!... Що се значить? Що могло привести єї до того?— От, нічо іншого, як лише страх перед тими самими, новими проявами суспільно-економічними, що так само затрівожити мусіли єї, як і буржуазію німецьку. Бож так, як колись зріст капіталізму в Австрії, привів до упадку австрійский абсолютизм і февдальну шляхту, як зріст капіталізму в Чехах, привів до упадку панованє в Чехах шляхти ческої, — так само і зріст капіталізму в Галичині, мусить повести за собою упадок панованя в Галичині шляхти польскої. Шляхта се бачить. Отже, апробує теперішний централізм, а з ним і панованє німецького капіталу і верховодяче становище німецької буржуазії—в державі, кидає ся їй, тому недавньому ворогови свому в обійми, жадаючи за те, щоб та піддержала єї хоч на якийсь ще час, на єї дотеперішнім верховодячим становящи — в краю.

Отсе причина тої, дивної може на перший погляд, політики польскої шляхти. Ту також, лежить причина і тої нетерпимости єї до всякого живійшого буржуазійно-ліберального руху в Галичині, ту також, шукати треба причини, чому та шляхта з таким безприкладним цїнізмом відкидує а limine раз-враз повторяючі ся внесєня на зміну дотеперішньої ординації виборчої до сойму в напрямі безпосередних виборів, чому з таким цїнізмом, ударемнює з огляду на Галичину, всяку реформу виборчої ординації до віденьского парламенту. І не диво.

Тажь-бо така зміна ординації виборчої, змінила би цілковито нинішний уклад суспільно-політичних відносин в краю, висунула би на перше місце елемент буржуазійний, а шляхту усунула би на бік.

Але, то ще не все. Така зміна ординації виборчої в Галичині до сойму і парламенту, даючи в обох тих тілах репрезентаційних буржуазії галицькій перевагу над шляхтою галицькою, не обмежилась би в наслідках своїх на саму лише Галичину, — зміна та мусіла би сильно відбитися і на цілیم нинішнім устрою державнім Австрії... З хвилиною, коли буржуазія галицька возьме верх над шляхтою галицькою, з хвилиною тою вибе посьлідна година і австрійському централізмови.. От чому і „лівниця“, предкладаючи в своїм часі, під напором західних країв Австрії, проєкт зміни ординації виборчої до парламенту в напрямі безпосередних виборів, оголосила зараз, що Галичину можна виєлімінувати з під сеї реформи, і чому опісьля правельство-Тааффе, предкладаючи з свої сторони проєкт реформи ординації виборчої до парламенту, посунуло ся навіть до загального майже голосованя, але рівночасно задержало для округів сільських дотеперішну форму виборів — посередні вибори. При посередних виборах, все таки можливо вздержати на якийсь ще час вплив до парламенту елементу федералістичного — буржуазію і з сільських округів, особливо з Галичини, а через те і уратувати на якийсь ще час — централізм...*)

*) Як звісно правительство-Тааффе і за те вже, що предложило квазі-загальне голосованє, змушене було уступити, бо жертвовало, хоч з конечности, бо під сильним і вже досить грізним напором мійського пролетаріату, кілька мандатів „лівниці“ на річ пролетаріату. Але хоч і жертвовало воно тих кілька мандатів — бо змушене було до того — то все таки старало ся забезпечити буржуазії

Отсе загальний образ винішної ситуації, політичної в Австрії. Ситуація, як бачимо напружена: тяжна в надії, а при тім — близька розв'язанню...

VII.

Переходжу до другої теми сего скіцу.

Передовсім цікаве: яке становище займає в ситуації тій австрійська Україна, Русини. Дальше, яка жеде й їх будучність, а опісля вже, яка жеде будучність усю українську націю — в загалі.

Заки приступлю до першого питання, подам однак, коротенькій ще зарис дотеперішного розвитку суспільно-політичних відносин серед Русинів, від 48 р. Такий зарис історичний улегчить зрозуміти теперішній їх стан, становище Русинів взглядом теперішньої австрійської політики, та кине ярке світло на дальший їх розвій.

Яке становище могли зайняти Русини взглядом революції 48 р.? Яка могла бути участь Русинів в

німецькій то головне, що становить істоту єї екзистенції — централізм. Ну, але воно вже і тим, що наражувало буржуазію німецьку на втрату кількох мандатів, опроневирило ся їй. Отже і мусіло уступити. Як звісно, упадок Тааєфового був ділом „лівиці“, а в тім помагало їй „автономічне“ Koło polskie.

По Тааєвім наступила „коаліція.“ Завданем єї було, погодити на ґрунті якоїсь нової ординації виборчої, інтереси буржуазії німецької з інтересами широких мас суспільности австрійської, в першій лінії зорганізованого пролетаріату, з другої сторони, інтереси буржуазії німецької з інтересами буржуазії „славянської“ — інтереси „держави“ з інтересами поодиноких країв коронних. То значить — централізм з федералізмом... І вовк мав бути ситий і коза ціла... Чи то можливе? — Коаліція упала... А з тим, положене стало ся „безвихідним“... Одна осталась еще надія, а то — віддати ще цілу ту справу „железним рукам“ „многонадійного“ Баденього.

тій революції? Чи станули вони по ві сторони, чи може... виступили впрост проти неї?*)

Хто були тоді ті Русини? Відповідь на се питанє, улегчить відповідь на питанє головне. Тодішні Русини — то мужики і попи. Мужик і піп, то тодішний нарід рускій, се ті класи, що склали ся тоді на націю руску в Австрії. Якоїж формації культурної обі ті класи? — Середновічної. Мужик і невідлучний від него піп, то основа цілої середновічної темряви культурної а підпора середновічного абсолютизму. Якеж, отже, могло бути відношенє сего народу руского, а взглядно одної класи його — попів (мужик не брав еще тоді ніякої активної а свідомої участі в життю політичним чи народнім), яке отже, могло бути відношенє попів взглядом революції буржуазійної, взглядом революції представителів новочасної культури, революції зверненої проти середновічного абсолютизму?—Конечно — вороже... І дійсно, так було. . Тоді, коли все, що найблагородніше і найкрасше в Австрії, оживляло ся новими ідеами, ідеами поступу і свободи, кидало ся в завзятий бій з середновічним абсолютизмом, ломало кайдани духа і тіла, коли на улицах Пешту, Відня, Праги і Львова, лила ся кров, погибших за ті ідеї борців, тоді... тоді „патріотична“ по приказу австрійського правительства Русь, відгривала ролю... гончих псів, з чорно-жовтими гальштуками...

48 р., що так світлими красками зазначив ся в історії австрійської суспільности нашого віку, та вихідна точка нової ери суспільно-політичного життя австрійської держави, рік, в котрім вперше прогошено

*) Ставлю відразу таке питанє. Воно впрочім однеке, яким годить ся починати огляд суспільно-політичних відносин серед Русинів від 48 р. Революція стрясла тоді цілою суспільністю австрійською, була „злогобою“ дня і заняла собою передовсім народности австрійські. Отже і приглядаючи ся тодішнім Русинам, годі дивити ся на них з іншої точки, як не з точки сєї революції.

в Австрії „права чоловіка,“ рік той, був для Русинів — роком ганьби і пониження...

Цілий рух рускій 48 р. називає ся офіційно: „відроджене національне“ Русинів. — 48 р. уважає ся початковим роком, вихідною точкою національного руского життя в Австрії, а ідеї висказані тоді— ідеями заповітними для будучих поколінь. Такий погляд на цілий сей рух, свідчить о цілковитім незрозуміню суспільністю рускою, самої істоти сего руху.

Бо, і чим жеж було властиво се „національне відроджене“ Русинів? Що викликало його? Чи був сей рух природним впливом життя Русинів до 48 р.? Чи був він рухом самостійним, підняли його самі Русини? Ні! Національний рух Русинів в 48 р., се діло виключно австрійского абсолютистичного правительства, захитаного в самих основах своїх тодішною австрійскою буржуазією, — се штучний маневр, тактичний маневр австрійского правительства в його борбі з революційною буржуазією польскою східної Галичини.

Бо, і справді дивно. Як могло в природнім ході річи, при крайнім упадку національного почуття у Русинів до самого 48 р., при крайнім запустіню духовім у інтелігенції рускої, що складала ся тоді майже з самих поїв, при невміню навіть рускої мови, так, що мовою Русинів була мова польська (навіть проповіді в руских богослуженнях говорили ся по польски і се цілком нікого з Русинів не разило і видавало ся їм цілком природним), сейчас після душення, самими Русинами перших проблесків націоналізму руского серед тодішньої молодіжи рускої (Шашкевич і тов.), — як могло в природнім ході річи серед тих самих Русинів, зродити ся нараз, як самостійний продукт самого життя руского до 48 р., таке незвичайне почуте національне, знятись такий незвичайний національний крик? Дивно, та й неможливо.

○ щож однак, могло розходити ся правительству австрійскому? Що могло спонукати його до того див-

ного трохи кроку — викликувати національний рух у Русинів, того правительства, що рівночасно, так завзято тлумило такий самий рух національний серед других народів австрійських? Річ проста, нічо іншого, як — — **конечність**. Брак відповідного числа війська в Галичині, сконсионованого тоді головно в Відни, Пешті і Празі, змусило правительство австрійське шукати в самих уже відносинах суспільних Галичини чогось, що могло би заступити йому браку відповідної оружноі сили, і ним здусити революцію польської буржуазії („демокрації польської“) в Галичині. Шукало — знайшло. Як в 46 р., в західній Галичині, проти революційних елементів буржуазії польської, вхопило ся за поміч мазурских мущиків, так тепер, в східній Галичині, висунуло — руске національне питанє... І зашуміла нараз „патріотичним духом“ австрійська Русь. Мов гриби по дощі зявляють ся „Народні рускі гвардії,“ яко сторожа проти... революційним змаганям польської а навіть і угорскоі буржуазії. **Перемиска** „патріотична“ **консисторія**, висилає в тій цілі відозви зі знаменем:.. **цісарского орла**, а **архикнягиня Зофія**, що стояла тоді на чолі віденської камарілі, висилає патріотичним гвардіям руским... пишну хоругов. Засновує ся „**Народна руска Рада**,“ що захоплює в свої руки цілу політику руску і сейчас обмінює ся льоаяльними письмами... з віденським правительством, а **граф Стадіон**, той правдивий австрійський Колумб, що „**винайшов**“ Русинів, засідає між послами... рускими в **Кромерижи**, вибраний... Русинами, яко посол.. рускій з **жовківского повіту**.

Такий наглий порив „національний“ Русинів в 48 р.; толкують собі звичайно — зміною давних, невідрадних відносин політичних в 48 р. Отже і вина за те, що так глухо і мертво було на Руси до 48 р., лежить не по стороні Русинів, а радше австрійского абсолютизму.. **Єсли би не гнет абсолютизму**, то Русини: цілком інакше презентувались би тоді. Отже і **цілий рух національний в 48 р.**, був цілком природним виявом власного життя Русинів. Вправді

не проявляло ся воно голосно перед 48 р., але се лиш тому, що було сковане абсолютизмом,—спали ті окови, то і проголосили Русини те, що давно вже, мовляв, думали і бажали.

Если би се дійсно так мало бути, то цікаво: чому Русини, тоді, коли все що було тоді гноблене, розриваючи кайдани фізичної і духової неволи, кидало ся з геройским посвяченням на репрезентантів давного режиму, коли революція 48 р., була власне виразом борби еманципаційної з під утиску тих невідрадних відносин політичних давної Австрії, чому ті „гноблені“ Русини не станули тоді по стороні гноблених, а як-раз противно, по стороні — гнобителів? А в кінці, чому, помимо дальшого протегованя правительством австрійским сего руху національного у Русинів, помимо дальшої його підмоги, чому той запал національний так скоро серед них притих, так шкандально закінчив ся? Думав би хто: от тепер-то попливе широкою струєю житє руске в Галичині, зацвите література руска, штука, наука... Та щож бачимо? Мабуть за надто острый був сей рух для Русинів, за надто недозрілі були вони еще тоді і слабі, щоби змогти видержати довше такий експерімент на своїм немічнім тілі. По короткім шалі — наступило отупінє... „руский дух“ — завмер. І щезли десь „учені рускі,“ що зладили були собі Зйїзд в 48 р., щезли десь і „Народні рускі Ради,“ згасла „Галицкая зоря,“ все те немов під землю запало ся... Одно лише остало ся еще, щоби голосити сьвітови славу імени руского: правительственний орган руский „Вѣстникъ.“ Він оден еще, не дав прогомоніти нікчемній славі „Тирольців Вєходу“...

Ціле сьлідуюче десятилітє, рр. 50,— роки цілковитого застою політичного і народного житя Русинів.

З виборенем конституції в Австрії, рушили ся знова Русини. Але і ту, конституція змусила їх рушити ся. Та ту і змінили ся уже давні відносини правительства до Русинів. Посьлідний еще раз звернуло ся воно до них ласкавим оком в 63 р., в

часі другого повстання буржуазії польської. Тоді знова стали Русини „високо.“ Але, се вже був по-сьлідний раз. З настанем конституції, правительство не пожицало вже нікому сили, а само шукало за силою. На кім жеж оперти ся тепер Русинам? — Конституція вказала їм на кім. Факт, що з настанем ери конституційної, сила кожної класи тісно звязана з силою єї в парламенті, а сила єї в парламенті, зависима від числа і зрілости єї виборців, факт сей змусив тодішніх Русинів, т. є. попів, звернути ся до мужиків і ту шукати помочи.

Почала ся праця „над народом“. Конець 60 рр. і цілий сьлідуючий десяток рр. 70, то період попівської діяльності „над народом“, час найбільшої їх рухливости, та разом їх верховодства між Русинами. Тоді виступав на арену публичну представитель їх Наумович, а між мужиками ширить ся його „Наука“.

В чім же заключала ся та діяльність „над народом?“ Чого учили попи мужиків? Чи може пояснювали йому його становище в державі яко горожанина, його політичні права, способи оборони його класових інтересів? Ні. Впрочім, се не було в їх інтересі, а в кінці попи самі не розуміли того. Чогож учили його? — Пригляньмо ся „Науці“, тому „політичному“ евангелію мужиків, а дістанемо на се найлучшу відповідь. Шож бачимо там? — Передовсім, популярний виклад евангелія церковного, зі спорою дозою менторского моралізаторства, дальше, короткі поученя про господарство мужицке, казаня на тему о тверезости, а в кінці — накликування мужиків до сьліпого послуху і вірности попівству (тому другому їх батькови, що мовляв, душу готов за них віддати). От і та праця над народом. — Шож на те мужик? Попер їх? — Як где. В селі, стоячи під безпосередним впливом попів, слухав їх: слабий знемочільний мозок його, не міг доглянути нічого іншого поза тою наукою, — він і піддавав ся попам. Чи в дома, чи в церкві, все стояв вірно при них, не забував добряга на попівску „бїду.“ Але,

прийшли вибори до сойму, чи до парламенту, то ту вже його не стало. Ту стояв вже він під впливом вищої сили — сили „готівки.“ Не було кому визначити мужикови значіння парламенту і навчити його цінити ту найбільшу, найважнішу конституційну інституцію. Тож і уважав він все те як якусь не потрібну „кумедію,“ а казали і йому єї відгривати, то не диво, що ішов там, где йому за те платили. Ту вже не помагали накликування до послуху та нуєті слова „добро Руси.“ Все він ту чув, про все ту балакали, та про те, що його могло би обходити, і чого йому бажалось би почути, про се мовчали. Тож і спокійно ховав він до кишені „пятку“ і бючи ся рукою об кишеню, сьміявсь: „от, де добро Руси...“ Пропадала „руська справа...“

Між тим, коли попи так ревно заходили ся коло „морального і матеріяльного“ підвигнення руского селянства, — по містах, виховувала ся нова руска кляса, сьвіцка інтелігенція, кляса мійска. Хто се? Се руска бюрокрація. Живучи по містах серед буржуазії польської, переймала вона однак доволі ідеї і думки буржуазійні, поки в кінци і сама не збуржуазніла. Зродилась буржуазія руска? Так. Але яка буржуазія! Бюрокрація збуржуазніла, буржуазія без грошей — карикатура буржуазії! Та карикатурність, тяжко відбыла ся онієля на ній. Але хоч і так, сам факт народин і такої уже кляси серед Русинів, се на всякий случай, оден крок наперед в розвою культурнім Русинів, се вже, хоч єще і невиразний, а все таки, хоч в приближеню, тій новочасної суспільности, суспільности буржуазійної — предвісник правдивої буржуазії. І тій клясі мійській прийшло ся незабавом відіграти єї історичну ролю, виступаючи на арену публичну, надати повий напрям дальшому культурному розвоєви Русинів.

Появили ся отже, дві уже інтелігентні кляси рускі — кляса сьвіцка і попівска. Їм обом і прийшло ся незабавом змірятись з собою, стати проти себе чолом об чоло.

Живучи по містах, серед відмінних як в селі обставин, обертаючи ся поміж іншими людьми, з іншими потребами, серед свобіднішого і живішого, більше розвиненого життя мійського, повони почала сь в і ц к а та к л я с а ви р і ж н ю в а т и с я від попів. Пересякаючи знова чим раз більше думками і ідеями буржуазійними, почала від них е ще д а л ь ш е віддаляти ся, аж поки демократизм, так тісно звязаний з новоповстаючою буржуазією і мійска вільнодумність не поріжнили їх цілковито і не довели до отвертої між ними борби. І почала ся борба, борба т. зв. „партій руских.“

Перше, чим поріжнили ся обі ті класи, а за-разем перше, в чім проявив ся той руский демократизм буржуазійний, то було, піднесенє мови протонародної, мужицкої, до мови літературної. Мова та, ужита в літературі, сильно відбивала від уживаного до тепер понами церковного макаронізму, та й сильно вражала їх аристократизм попівський, котрий як-раз проявляв ся (між іншим) в уживаню і такого макаронізму церковного, в протівенство до погорджуваної ними мови протонародної.

Про тую-то літературну мову і пішла тепер борба. Проти мови народної, котра дала тим, що піднесли єї до мови літературної, назву — н а р о д о в ц і в, виставлено зі сторони попів, котрі пристосовували в письмі усе язик церковний, спільний Русинам і Великороссам (хоч лише в письмі, а не в виговорі) і через те ідентифікували його з мовою великорускою, протиставлено мову — великоруску. *) Язык „великоруский“ (церковний), злучив їх даль-

*) Розуміє ся, лише в теорії, — в практиці уживано дальше давного макаронізму. Впрочім, з разу, попи й не мали понятя о тім, що існує інший язик літературний великоруский — н а р о д н и й великоруский. Коли голосили, що мовою літературною для Русинів, має бути язик великоруский, то думали, що тим лише санкціонують на дальше уживаний ними в письмі макаронізм церковний.

ше з народом великоруским, „московским,“ мова же народна, принята народовцями, злучила народовців з народом українським. Рівночасно появили ся ріжниці і в поглядах політичних: культурно-суспільне становище попів, відповідаюче середновічності, звертало симпатії їх до середновічної форми управи державної — абсолютизму, що, з упадком абсолютизму в Австрії а при мнимої язиковій спільности Русинів з Великороссами, виявило ся в симпатіях до російського абсолютизму, — культурно-суспільне становище народовців, відповідаюче новочасности — до новочасної форми управи державної, до держави конституційної, до австрійського конституціоналізму. Станули ту отже проти себе дві класи-партії рускі: попи, москальфіли — староруска партія; сьвіцкі, українофіли-народовці — молодоруска партія. Почала ся борба, борба двох культур: новочасної з середновічною, буржуазії з духовенством, сьвіцкокого елєменту з елєментом „духовним,“ — перша стадія борби: борба літературна, а взглядно — язикова.

Такий початок сеї борби, не в чимсь не природним, не звичайним. Се не якась спеціальність одних лише Русинів. В такій формі розпочинала ся борба еманципаційна буржуазії у всіх народів. Як тепер, проти „кухонної“ церковщини, „паламарщини“ літературної, виставлено мову народну, так і в віках середних, в віках народин буржуазії західної Європи, проти кухонної латинщини виставлено також мови народні. Тоді то і дало ся початок народним (національним) літературам.*)

*) Борба та еманципаційна західно-європейської буржуазії, не ограничила ся виключно на самій літературі. Вираз свій знайшла вона і в філософії („відроджене“ філософії), політиці, праві, штуці (ренесанс). Найярзїйше однак, проявила ся вона в релігії. Се й не диво. Теологія поглищувала тоді собою всі форми ідеології: філософія, політика, право, все те становило єї частину. Захоплюючи

Перша отже явна різниця, перший прояв борби між народовцями а москальофілами, проявив ся в літературі а взглядно в мові літературній. Борба та, чим дальше, переходить і на поле політичне: проти попівського клерикалізму, починають висувати буржуазійний лібералізм, котрий в часі найбільшого розгару переходить навіть — особливо у молодшого покоління, до певного радикалізму,*) втягнуто до неї, у вир сеї політичної борби і мужиків...

одну з них, годі було не торкнутися і самої теології. З другої-ж сторони і з самих уже практичних зглядів, маючи на оці маси, на котрих змушена була оперти ся буржуазія в борбі своїй з феудалізмом, котрих потребувала до вскріплення своїх боевих рядів — маси на скрісь релігійні, з тих то неменче і практичних зглядів, борба та мусіла прибрати характер борби релігійної. Кождий суспільний і політичний рух, мусів проявляти ся в формі руху релігійного, облечи ся в форми теологічні. — І так, проти феудального католицізму, з його гієрархією, розвиваючою ся рівномірно з гієрархією феудальною, висунено по містах, в різних формах проявляючий ся — протестантизм. В Німеччині — Лютер і реформація, в Жемеві, Бельгії і Голляндії, Англії і Шкоції — кальвінізм. Під таким прапором і вела революційна буржуазія цобідну борбу з феудалізмом. Що до Франції, то ту знищено вправді протестантизм (1685). Але се не на довго помогло. Незабором, бо в 1691 р. родить ся Вольтер і замість протестантів, засідають в „Національних зборах“ — вільнодумці. Тероризм і насильство Людвика XIV. еще більше єї зреволюціонізували, скріпили лише буржуазію. Завдяки тому і революція французька могла відбутися в формі чисто уже політичної, без жадних прикрасок релігійних.

*) До певного, до певної границі, можливої для буржуазії. Мала лише частина, дуже мала, змогла переступити ту границю, та через те і відпала від народовців. Та частина і зорганізувала ся опісля в нову політичну партію руску: „руско-українську радикальну партію.“

Як закінчила ся та борба?

Вже вище зазначено, що карикатурність буржуазійна народовців, тяжко відбила ся на їх діяльності публичній. Ціла борба, а особливо кінець ві, вийшли також карикатурними. Той брак грошей, брак капіталу, брак сего, чим стає буржуазія сильною, що дає їй силу класову, брак сеї матеріяльної основи, а далше, зависимість їх яко урядників від висших властей, котрим тон надавала шляхта польска, а в кінци родинні звязи їх з попівством (народовці по більшій части сини попівські), все те параліжовало їм раз-враз їх політичну енергію і не позволяло їм так рішучо і остро ставити свої жаданя і устоювати ся за ними, якби се вимагав їх політичний інтерес і якби се бажало ся їм. В кінци, перехід великої, а то і більшої частини молодіжи народовскої, також синів попівських, до духовної семінарії, перехід хоч і поневольний, бо звичайно під напором родичів, остаточно й добив їх політично. Перебуваючи чотири роки в семінари, а опісля, діставшись на село, поволи, під тягаром класових інтересів попівських, почали упадати, незаметно почали опинювати ся там, проти чого колись „в юних днях, днях весни“ готовились до бою... А склерикалізувавшись, потягли за собою і сьвіцку часть, потягли, бо відтяли від неї одинокую можливу політичну ві підпору — мужиків. Без неї, безсила, а при тім несьвідомая ще вповні історичного свого післанництва, подалась та сьвіцка часть більшости, і поневолі віддала ся в услуги — недавні „атеїсти“! в услуги — слугам божим...

Але, одна ідея з давних літ остала ся ще живою: ідея самостійности національної українського народу. Однак і та ідея — як-жеж скарикатуризовано ві! То вже не та ідея, під котру горнула ся колись уся ліпша частина молодіжи рускої, українство колишне — поступове, демократичне, то вже українство — консервативне, попів-

ске. І если ще ріжнито що староруску-москальофільску партію від народовскої-українофільскої, то одно лише — слово. І о то слово, мову, пішов тепер дальше бій... Як бачимо отже, борба звернула ся назад до точки, с котрої колись вийшла... Як-жеж скінчила ся вона? — Партія москальофільська, партія старих, давних попів, оточена з двох сторін, з одної народовцями — попами, з другої народовцями — сьвіцкими, виставлена на два огні, не могла оперти ся йім, упала... Проголошене „нової програми“ народовців в соймі 25 падол. 91. р., се вираз упадку москальофільскої партії, тріюмф — чи може лібералізму українського? — Ні! тріюмф українського — клерикалізму.

Такий кінець борби народовців з москальофілами. Побіда по стороні народовців, ідеї української, але не ідеї колишньої, поступової, а побіда скарікатуризованої уже ідеї, зреакціонізованої клерикалізмом, побіда також, галицко руского клерикалізму, підшитою українством, над галицко-руским лібералізмом. Колись, давнійше, народовска партія, була виразом культурного поступу австрійських Русинів, містила в собі усе що поступовійше і культурнійше,*) — тепер, від коли народовці склерикалізували ся і завдяки звісному проголошеню „нової програми,“ чи, як то вони ві рівночасно назвали „старої програми з 48 р.“ — дістали ся в склад партій правительственних, від тепер, партія народовска стала ся прибіжищем усеї здеморалізованої і здегенерованої части суспільности рускої, — здеморалізованого старшого покоління, здегенерованої частини покоління

*) О колишній поступовості а тим самим і животної народовскої партії, свідчить не менче і се, що ніколи не лучало ся, щоби сини, молодіж народовска переходила на сторону москальофільску, коли тимчасом, сини, молодіж москальофільска, майже на половину, покидаючи своїх батьків, переходила в табор народовский.

молодшого,*) — збірником, вонючим збірником усього галицько-руського калу.**)

І се стало ся як раз тепер, коли над Австрією, над централістичною Австрією, зависли тяжкі хмари важних змін; змін, яких добивають ся усі гноблені економічно і культурно народности австрійські, в котрих і добачують вони красшої для себе будучности! І чиж ті Русини — сьвіцкі народовці, ті репрезентанти Русинів, чиж вони — будь що будь усе таки кляса буржуазійна — такі щасливі при нинішнім централізмі, що так легко можуть обітись без

*) Так само, як то колись було з москальофільською партією.

**) Як нисько упала партія народовска, сьвідчать уже самі слова донедавного вождя народовців — посла Романчука. „Померли колишні поступові ідеали народовців,“ між народовцями загниздила ся „деморалізація і сервілізм“ — от що бачив ся змушеним признати о своїй партії пос. Романчук на торічних (1894) загальних зборах „Народної Ради“. Він візав народовців, щоби вернули ся до колишніх своїх поступових ідеалів і вели відповідну їм політику. Ті загальні збори, були зборами власне таких як пос. Романчук „невдоволених“ з нинішньої політики народовскої — народовців. Рішено — „перейти в опозицію,“ і візвано усіх Русинів а взглядно народовців і послів народовских, щоби станули в опозиції до тодішнього коаліційного правительства. Якаж то мала бути та опозиція? Посол Романчук сказав: „Іншим народам, що ведуть політику опозиційну, іде о то, щоби звалити правительство, нам не іде о то, щоби звалити правительство, нам не іде о опозицію будь що будь — нам ходить о то, щоби відпорним становищем означити невдоволене Русинів.“ Такою „опозицією,“ розуміє ся, не злякав ся ніх о, ні правительство, ні ті „консеквентні“ народовці, що уважають конечним „бути консеквентним“ і йти дальше тою дорогою, на котру посьлідними роками вступили. Таке і заявили вони устами пос. Вахнянина зборам і заявили, що рішення зборів цілком їм не важуть...

тих змін? Чи ж сила їх, їх будучність, не зв'язані також тісно з ними? А прецінь, опинилися вони по стороні побороюваного тепер централізму і його правительства! Чи ж, значить се, що думають вони знова відіграти ту, упідлившу вже раз так Русинів, ролю з 48 р.? Здаєсь що так. Щож бо і значать ті часті відклики народовців на 48 р. і запевнюваня їх, що Русини все ще ті вірні-вірні „Тирольці Выходу?“ *) Не значить се, що „Русини“ такі справді думають боронити той пережитий вже централізм, так як колись брали ся боронити пережитий абсолютизм? Так... Від коли народовці подали ся на сторону знародовщеного попівства і стали ся „представителями“ Русинів, від коли взнесли ся на партію правительственну, від тоді майже певним стало, що роля та, таки їх не мине, що ролю ту, таки прийде ся „Русинам“ еще у друге відіграти...

Що довело до такого упадку ту руску „буржуазію“? — Як сказано вже — бюрократизм, а друге і то головне — брак певної, сталої політичної опори.

Одинокою класою рускою, на котрій можливе оперти ся якій небудь партії рускій, отже і буржуазійним народовцям, то — мужики. Промислової буржуазії рускої нема, усі міста рускі вхідної Галичини, в руках буржуазії польської.**)

*) Цікаве: як народовці в своїй „добродушности“, повкликують ся на 48 р., і називають себе „Тирольцями Выходу“, як раз перед тим правительством — стараючи ся йому тим приподобати ся — котре в виразом панованя власне тої класи, проти котрої Русини в 48 р., в письмах своїх висланих до Відня, безпосередно, а виступаючи проти польської буржуазії, посередно вступали. Чи не цікаве се? Щож може собі подумати правительство о таких Русинах? — Ein Mädchen für Alles, та ще до того gratis. Не диво то, що так і трактує їх.

**) Була раз догідна хвиля, в котрій можна було, если не цілком, то по крайній мірі, хоч в часті, задержати міста вхідної Галичини в руках руских. Був се рік 48. Та...

що народовці, не маючи опори в містах, там, где властиво, передовсім повинні би ві мати, мусли шукаати ві поза містами — в селі, серед мужиків. А хто се ті мужики? — Се звісно: сеж як-раз основа тої середновічності, на котрій взнесло ся панованє поівщини! То чиж можливо, щоби мужик, той забитий, тупий мужик, сьліпо-вірний слуга понів, дав підмогу буржуазії, тому олицетвореному протестови.

тоді буржуазію руску, а властиво сьвіцку руску молодіж революційну, відіхнути від руского тіла „властиви“ Русин своєю реакційною політикою. Не диво-ж, що с ільність ідей, думок, злучила ві, ту ідейну молодіж з Поляками, с котрими в кінці вона і засімілювала ся. — Вправді, не дуже то і численною була тоді та молодіж буржуазійна руска, — та, тоді і то число було би вистарчило, щоби викликати національний рух серед міщаньства всхідної Галичини (так, як се стало ся пр. в Чехах). Треба було лише тим „гласним“ Русинам підперти ві і вляти в ню того національного почутя, котрого йій тоді, тай і тепер ще (як се пр. стало ся при заснованю радикальної партії) відмавляють, а виключно собі лише признають (хоч з другої сторони, то не перешкаджає їм говорити в дома по більшій часті по польски), треба було підперти ві а не виступати проти неї. А сего вони не зробили. Замість поперти ві, кинулись на ню. А через те стратили і ві, стратили і міста. Чи се також „національне відродженє“? Ту молодіж названо оцісля ремеґатами, зрадниками. Та, велике се ще питання, до кого скорше надежало би ві епітета приложити: чи до тих, що покинуті своїми, не маючи у своїх правіту, злучили ся силою опільности ідей з чужими, — чи до тих, що в своїм візантійським сервілізмі, віддали ся реакції, вирекли ся найкрасної своєї частини — молодіжи ідейно і, того живго, несущитого мозку тіла народного і тим вишали ві в табір польський, віддали ся на услуги народности польскої і дали їй в кінці сповіщитись? Се ще велике питання, і варга би над тим ліпше заговорити ся як дотепер. Тепер міста всхідні в руках Поляків, рускі міста в руках польскої буржуазії.

попівщини? — Ніколи. Отже і упали народовці. — Перше мусять розбити ся ціла мужицка кляса, мусять упасти ві примітивна, натуральна господарка, з ві середньовічною патріархальністю, а сама кляса мужицка, рознасти ся на дві і то ворожі собі кляси — рільних пролетарів і рільну буржуазію. Розпавши ся на дві ті кляси, тоді доперва може стати вона сильною опорою політичних партіям, і то двом уже, а властиво, сама може виступити в виді двох уже самостійних кляс і партій політичних — ліберально-буржуазійної і соціально-демократичної робітничої.

Але се тоді, коли витворювали ся народовці, тоді ще то не наступило. Отже і упали народовці, Народовці мусяли упасти, бо мусяли подати ся на сторону попів, котрі тримали в своїх руках мужиків... Цілий сей суспільно-економічний процес серед мужицтва, почав ся доперва недавно. — Ярким свідомством сего — рік-річна еміграція мужиків за границі краю (за границі краю тому, бо як звісно, міста галицькі, знищені економічно, завдяки нинішньому централізмови австрійському, не в силі прийняти до се себе зпролетаризованих мужиків).

Виразом сего суспільно-економічного процесу серед мужиків, який відбуває ся тепер перед нашими очима, виразом того економічного встрясеня мужицкої кляси, і є нова політична партія руска — радикальна партія. Сей процес покликав ві до життя, при ній доперва стала ся можливою ві екзистенція.

.
.

VIII.

Виразом того суспільно-економічного процесу, який відбуває ся тепер серед руских мужиків, є, як що йно сказано, нова руска партія — радикальна. Чи се вже верх політичного життя Русинів, остаточний його розцьвіт? — Ні. Партія радикальна, то лише оден з дальших щаблів суспільно-політичного розвитку Ру-

синів. Як відносини економічні не зупиняють ся на однім місці а прибирають що раз то нові, виспі форми, так і політичні відносини (сей вираз відносин економічних) не можуть оставити ся на однім місці. Отже, рівнобіжно з тим, як одна частина руских мужиків, упадаючи економічно, переходити буде в дотеперішного свого становища „самостійних“ мужиків в ряди непосідаючої кляси — пролетарів, а з другої частини їх витворювати ся буде заможнійша кляса рільників — сільска середна кляса, рівнобіжно з тим, витворювати ся буде також і нова основа новим політичним партіям руским. Той економічний перелом серед кляси мужиків буде як-раз сею матеріяльною основою, на котрій опре ся новий уклад політичних відносин серед Русинів, нові політичні партії, а то: *par excellence* уже — соціально-демократична і *par excellence* — ліберально-буржуазійна.

В який-же спосіб будуть витворювати ся ті партії?

Процес, який відбуває ся тепер з дрібною господаркою, такий сам процес буде відбувати ся і дальше, та вже не між дрібною господаркою, котра остаточно гине, а між тою новою середною клясою. Борба конкуренційна з великою господаркою, на великих обшарах, не минає ві, викликає рівнож деякі зміни і серед неї. Але борба тих двох кляс, не відбуває ся вже з такою податливістю у слабшої сторони, як давнійше. Ту стають проти себе дві кляси сьвідомі уже своїх інтересів, і обі інтелігентні. Отже і борба веде ся з більшою завзятістю і з більшою енергією, особливож у тих, котрі більше в ній загрожені.

Борба економічна переходить рівночасно в борбу національну. Ту прецінь стоять проти себе і дві народности: велика господарка — Поляки, середна — Русини. До огню доливає ся оливи... Сила матеріяльна по стороні Поляків, але сила чисельна, по стороні Русинів... А сила чисельна рішає у кляс сьвідомих своїх інтересів — в тілах репрезентаційних,

там зазначують ся і борють ся інтереси поодиноких клас а в данім случаю і — націй .. Національна самосвідомість, от і знайде тепер вперве серед руских мужиків—если в загалі можна ще їх „мужиками“ називати—грунт для себе, вона стане ся сильним оружієм в їх економічній борбі, отже і сильно пічне серед них розвивати ся...

Борба національна переходить рівночасно і до міст. Вже вище згадано (IV. розд.), що і середна класа, не в силі оперти ся напорови великої господарки, великого капіталу, кориснійше положене економічне, позваляє лише довше удержати ся їй, як класі дрібній, на своїм становищі. І заможнійша лише частина удержуєсь якийсь довший час на своїй землі а по части, завдяки ріжним спекуляціям (покидає пр. господарку збіжєву а віддає ся промислови рільному) переходить в ряди великих капіталістів, слабша однак, ваблена зисками, яких достарчає мійський промисл, торговля і спекуляція грошева, позбуває ся своїх ґрунтів і кидає ся з своїми капіталами до міст. А ту-то і лучить ся вона з повстаючою рівночасно класою рускою мійскою — промисловою.

Щож дасть можливість розвинути ся мійському промислови в Галичині? — Упадок централізму в Австрії. Федералізм забезпечить галицький промисл від остаточної руїни, вільє в него нову, животну силу, оживить його, оживить і усю людність галицьку, ту оспалу польську і руску людність. Розпічнєсь спекуляція грошева. А в вир сеї спекуляції, попаде так польська як і руска буржуазія. Пічнуть витворювати ся капітали, капітали з природи космополітичні, але рівночасно — і національні.*) І слабший капітал рус-

*) Промисловець-капіталіст, стоїть тим сильнійше, чим сильнійша його нація: се запевнює йому сильнійшу позицію перед чужими капіталістами на світовім ринку, а передовсім на своїм, питомім ринку.—В тім і беруть свій початок буржуазійні національні держави. Космополітичний гріш, робить капіталісту „інстинктивно“ націоналом.

кий, бо молодий, ще недавній, молодший від польського, висуне буржуазію руску до борби відпорної з сильнішим капіталом польським — до борби відпорної з буржуазією польською.

Виразом цієї борби економічної буржуазії рускої — буде її політика. Желізний інтерес класовий, усліва екзистенції, будуть верти її з одної сторони, до чим раз більшого нагромадження капіталів і до здобування чим раз більшої сили класово-політичної, котра передовсім репрезентує ся в силі капіталу, отже до чим раз більшого розвою господарки капіталістичної, з другої сторони, змусить її кинути ся на усі ті різнородні перешони, які стоять їй будуть на дорозі тих життєвих змагань її. Отже передовсім кине її в борбу політичну з сильнішим конкурентом, що всадив ся під сам бік її — з польською буржуазією.

І настане борба, борба о існування двох капіталів — польського і руского, борба о екзистенцію двох клас суспільних — рускої буржуазії і буржуазії польської, завзята борба, повна посвячення, борба двох „братніх“ народів, на життя і смерть... І антагонізм національний дійде зеніту... Відживе давна історія, відгребесь з архівів давні, припавші пороком, сподини „блудних времен“ — відживе страшна „традиція“... що сильно буде приймати ся між суспільністю рускою, бо знайде відповідний для себе ґрунт. А рівночасно, зацвіте богацтвом і література руска і руска штука, пічне цвісти між Русинами і наука... А тоді — розпочнесь і поворот; „заблудших“ ополячених синів, на лоно, покинутої колінь ними „дорогої матери Руси-України“... Одна осталає ще твердиня польська — Львів! Хто знає... може на „вічну“ памятку побіди, поставять Русини на однім з майданів львівських, бронзовий памятник Хмельницькому... а булава його, буде зведена — ід Зборови...

Між тим, на порядку деннім, стояти буде вже kwestія політичної самостійности України, kwestія — національної української держави.

Клясичною формою нинішньої продукції, великий капіталістичний промисл; представителем його буржуазія. Клясичною-ж формою держави капіталістичної, буржуазійної, держава — національна.

Сучасна ідея національна, в суті річі — ідея буржуазійна. Буржуазія і народність, се плід, що виріс на однім і тім самім ґрунті, розвій одноі, впливав на другу і на відворот, а роля яку відгривала ідея народна (національна), відповідає ролі, яку відгривала буржуазія. Буржуазія, ідея національна і держава національна — се вплив еволюції економічної, дитина капіталістичної продукції. Бо і рівномірно, як капіталізм, розвиваючись, заточував що раз-то ширші круги панованя свого, як що раз-то дальше почав посувати ся на Вєхід, рівномірно з тим, почали показувати ся на горизонті віку нашого і „нові“ народности, почали повставати і нові народні держави. Повставанє нових народностей і нових народних держав, а розклад старих ріжно-народних держав на кілька держав, та вже одно-народних, сеж справа, що появилася в нашім столітї на порядку деннім і не сходить з него ще до тепер. Справа все залагоджувана, а все ще не залагоджена, хоч порішена на однім місці, зявляє ся однак на другім і там допоминає ся розвязки.

Пригляньмо ся лише коротко сучасним державам.

Як звісно, винайденє дороги морської до Індій і полудневої Африки і відкритє Америки, перенєсло торгівлю з побережа Середземного моря на береги Атлантичного океану. В наслідок сего, Італія, полуднева Франція і Німеччина, що стояли дотепер, до XVI в. на чолі економічного і культурного житя Европи, уступають місце Португалії, Гішпанії, Франції північній і Англії. — В наслідок незвичайного розвою торгівлі і промислу а з тим і сильного розвою міст у поодиноких краях західної Европи, починає підносити ся на Заході що раз більше значєнє міської кляси — буржуазії. Завдяки торгівлі і промислови, займає буржуазія що раз визначній-

ше місце в економічному життю поодиноких країв, а запанувавши в кінці економічно над усіма другими класами, починає відділювати вже і на політику краю. Остаточно, інтереси ві стають ся головною осею цілої політики краю. А інтереси ві, інтереси світової торгівлі і промислу внутрішнього, вимагають передовсім нової організації політичної: їй треба держави сильної, могутньої, сентралізованої, о одноцільній адміністрації, а до того ще держави о далеко більшій ростяглости територіяльній як дотепер. Отже і починають лучити ся, розбиті і спартикуляризовані дотепер на дрібні князівства, народности, під що-раз-то сильнішим напором нових потреб, в що раз-то більші економічні і політичні територія — аж остаточно, з кінцем XVI. і в XVII в. і зявляють ся на арену публичну звісні три сильні нації, зорганізовані в три великі національні держави, нації — гішпанська, французька і англійська. Рівночасно, під впливом тих економічних і політичних чинників, наступає незвичайний розвій культури на Заході, починає розвивати ся і що раз більше кріпшати національне почутє, розвивати ся штука національна і національна література.

Але в наслідок тих нових відносин торговельних в XVI в. наступає цілковитий застій економічного життя в Німеччині і Італії. Значіне буржуазії що раз більше упадає, упадає в загалі культура обох тих країв, упадає і зародивша ся уже тоді — під впливом давних відносин торговельних, при котрих міста німецькі і італійські вели перед в життю економічним Європи — національне почутє німецької і італійської суспільности. А з упадком економічним і з упадком почутя національного, наступає роздробленє політичне політичний партикуляризм. З кінцем XVIII. в. бачимо Німеччину, роздроблену на неменче як сто независимих, наслідних монархій, тільки само независимих духовних князівств, над 50 вільних міст і около 150 малих пралатур і графств... Подібне діє ся і в Італії.

З кінцем однак XVIII в. наступає вже певний зворот в економічній і політичній життю Німеччини. Капіталізм, що розріс ся на Заході, почав поводи продирати ся і до Німеччини,—товари заграничні чим раз частійше почали зявляти ся на ринках німецьких і почали конкурувати з продукцією краєвою. Рівночасно з тим, почала продирати ся і культура західна: нові думки, нові ідеї, новий світогляд. — Витворило ся нове жите а з ним і нові потреби. Та, продукція загранична перемагала продукцію краєву, — ремесло почало упадати а з тим, розпочалась і пролетаризація... Виховані на тій вишій культурі Заходу, підтинані однак в поривах своїх середньовічною темрявою культурною рідного краю, виступають на арену жита суспільного Німеччини — Лессінг, Гердер, Гете і Шіллер... Починає ся нова доба в життю культурнім Німеччини. Відживає національне почутє, ідея національної єдности... а не незадовго потім — і ідея політичної єдности німецької нації. Міста почали ворухитис.. От, і ідеал молоді німецької буржуазії: одна, велика, сильна держава німецька, одна -- на місци того множества независимих, абсолютистичних князівств, з їх всіма бар'єрами, рогачками і ріжнородними граничними цлами, здержуючими лише, торговельний рух в внутрі Німеччини, здержуючими дальший розвій продуктивних сил Німеччини, дал ший розвій культури Німеччини. В поодиноких князівствах приходять до острих забурень... І от, в наслідок тих політичних рухавок, починають уже незабором дучити ся поодинокі князівства в що раз більші території економічні, в т. зв. „Zollverein-и“. В 1834 р. завязуєсь уже зв'язний, великий „Deutscher Zoll-und Handelsverein.“ Єдність економічна стає ся фактом майже довершеним.

Але та економічна єдність, показала ся незадовго невистарчаючою. Буржуазії потреба не лише одного більшого терену економічного, в котрім забезпечене було би ві економічне панованє, ий потреба ще і одноцільної організації політичної і

одноцільного правительства. Виразом сеї потреби, була революція 48 р. — Але рівночасно з буржуазією витворює ся і пролетаріят. Наступила революція... і в тій революції, взяв також і він участь... І з страху перед тим червоним привидом, поддала ся буржуазія на зад... І революцію стлумлено. Наступає реакція. Буржуазія упала, але — політично лише, — економічно, здобував все таки дальше, що раз красші результати. В кінци, єдність політична Німеччини, стала ся вже впрост желізною konieczністю. Наступив 1870 р. І події того року, приспішили цілий сеї процес і довершили його. Як звісно, уже в 1871 р. проголошено єдність політичну німецької нації.

Заложене німецької держави, то найбільше рентавне підприємство, на яке змогла ся в сім віці німецька буржуазія. З ним поплили до кишені ві не тільки величезні зиски, не тільки зросло незвичайно багатство ві, але ним взнесла ся вона і на найвище становище в державі, ним зробила вона зависимим від себе і правительство. Ві інтереси, се й основа нинішньої німецької політики.

То само, в головних зарисах, відносить ся і до держави італійської. Ті самі причини викликали в своїм часі і в Італії застій економічний, а рівночасно з ним і упадок національного почуття і політичний партикуляризм. Так само під впливом заграничного капіталізму і культури заграничної, почали ворухити ся міста, в наслідок чого, почали дрібні територія лучити ся в що-раз ширші економічні і політичні територія, аж в кінци, в 1861. а взглядно 1870 р. проклямовано політичну єдність і італійської нації, аж в кінци, цілу Італію сполучено в оден політичний організм.

Греція а радше міста грецькі, увільнені завдяки панованю турецькому, від конкуренції Венеція і Генуенців, скоро почали розвивати ся, та під ослоною тою так значно розцвила ся їх торговля, що в кінци і саме уже пановане турецьке стало ся запорою в дальшій ві розвою. Передовсім, бракувало

ту того першого і найголовнішого 'услів'я буржуазійної експлуатації — безпеченьства особи і власности. Сатрапи і бани турецькі, чогось-то не уміли пошанувати тих „відвічних“ прав чоловіка... Отже, вже від 1774 р. почали хватати Греки за оружє. За третім разом, 1822. (1827) р., як звісно, стала ся Греція незалежною уже державою. — Незадовго опісля, рушили ся — Румуни, Серби і Болгари...

Довгі віки була Ірляндія кольонією англійскою і то, в найгіршій того слова значіню: єї рукодільні нищено, нищено ремесла, одним словом — параліжовано усіма силами єї економічний розвій. Була се така сама політика, яку колись, вела Англія і взглядом кольоній своїх в Америці. Але однаковий засів, видав однаковий овоч. По довгій і завзятій борбі, по тяжкій ночі визиску і неволі, почав на-конець свитати день свободи і для ірляндского народу... І ту не помогло вже й то, що язык англійський, в яком не лише Англії, але як і яком північної Америки, так і яком Ірляндії, що література, наука і штука, вспільні всім трем народностям...*)

*) Ірляндія і Америка північна, то класичний при-мір, як з одної сторони, добробит економічний певної теріторії, звязаний тісно з повною єї політичною автономією, а з другої, як спільність языка, хоч і в важним, та не в рішучим фактором в витворянню ся народностей.

Що спільність языка, не в рішучим чинником в витворянню ся націй і держав національних, можуть послужити яко примір також і борби національні між Хорватами і Сербами. Щож з того, що мова хорвацка, одна і та сама, що і мова сербска. А прецінь Хорвати не думають уважати себе за одно з Сербами і не думають добивати ся єдиної сербської держави, а таки — „триєдиного ко-ролівства хорвацкого.“

Як знова інтереси економічні вяжуть в одну політичну цілість людність о різних мовах, се бачимо дуже виравно на Швайцарцах. Як звісно, Швайцарці, се

Як тісно зв'язаний добробит економічний, а в загалі — інтереси даного краю, з повною його автономією політичною, не менчим доказом на те, а також і найновіший рух „сепаратистичний“ в Норвегії. Помимо того, що Норвегія зависима в однім лише від Швеції, в справах, що дотикають лише заграничної політики, а помимо того, як остро виразили ся там сепаратистичні тенденції! — Розходиться ся ту о те, щоб і заграничну політику мати в своїх руках, т є щоби і в заграничній торгівлі, мати цілком вільні руки.

А як стоїть справа з Австрією?

Австрія завдячує повстане своє, частим наїздам турецьким, які загрожували в XV — XVIII вв. цілій полудневій частині середної Європи — була тим муром, що мав боронити той довгий нас землі, перед грізною турецькою силою. Наїзди турецькі злучили полудневих Славян, Угрів, Чехів і полуднево-східних Німців під скиптр Габсбурский, і одиноке завдане, яке вони, як і не менче, самі князі німецьки, визначили Габсбургам, було — держати

людність, що говорить трема язиками. А як солідарно зв'язана вона з собою! Ту інтереси економічні — викликані положенем географічним, так тісно зєдинили їх, що нічо не потрафить так легко їх розбити. Так, та єдність національна і політична людности швайцарської о різних мовах, має сильну підставу — економічну, реальну, чи як хто схоче — утилітарну. Та утилітарність однак, доказує чогось то не мало ідеального: витворює симпатію між членами зв'язку швайцарського о різних походженю, затирає ненависти расові. Але се вже добре звісна річ, що то, чого не можуть доконати ніякі теорії, ніякі мрії, то доказує завсїгди — повага життя, вспільність звичайних економічних інтересів. Інтереси-то економічні і обусловлюють волю людей. З того взгляду, можна отже згодити ся з дефініцією Речана, котрий на питанє: *Que' est ce qu'une nation?* — відповідає: нарід (нація), а то велике зборище людей, котрі хотять до себе належати.

османську силу в певнім від них віддаленю. З упадком сеї грози турецької в минувшій століттю, устало однак то одиноке завданє, яке тяжило на римско-німецькім цісарі, розв'язав ся також і той одинокий узол, який лучив поодинокі краї австрійські під одним габсбургским скитром... І починає ся отже з хвилею тою — розкладовий процес Австрії. Запанованє капіталізму в Австрії прискіпило лише сей процес. З хвилею, як капіталізм став пануючим в Австрії, а добробит економічний поодиноких єї країв коронних почав тісно вязати ся з політичною їх автономією (як звісно, в наслідок нерівномірного розвою капіталізму у поодиноких краях, через що інтереси одних країв, стали ся суперечними з інтересами країв других)—з хвилею тою Австрія, а ще до того централістична Австрія, почала що раз менше відповідати інтересам поодиноких своїх провінцій а що раз більше ставати ся запорою в дальшій їх економічній і культурній розвою... Австрія почала тратити що раз більше на рації свого основаня. Тенденції рсзкладові, щораз яркіше почали проявляти ся а усі стараня австрійських мужів стану, повздержати той розкладовий процес пережитого вже організму політичного, оставали ся як і остають ся — усе марними.

Вилучене Угорщини зі звязи одноцільного організму політичного Австрії, то перший обяв того розкладового процесу Австрії; дальшим обявом його — „державні права“ поодиноких народностей австрійських; в Галичині — часті відзиви буржуазії галицької про автономію Галичини..

Виборенє конституції в Росії, буде першим актом розбору Австрії

IX.

Важну хвилю переживає тепер суспільність російська. Капіталізм, годований і плеканий так заподадливо правительством російським, підірвав патріархальну господарку мужицьку, ту основу „само-

державія,“ а на арену публичну вивів нові класи суспільні — буржуазію і пролетаріят. Патріархальне і консервативне мужицтво доживає уже посльідних днів, а з ним і той політичний стрій, що виріс на нім. Самодержавіє слабне: в міру сего, як розпадає ся та історична основа, на котрій воно вросло — мужики, в міру сего ростуть і нові сили, котримі суджено відправити над ним панахиду, і нова основа новому політичному строеви. Мипув той час, коли мож було протиставити спокійну „блаженну“ Россію „гнилому“ Заходови, — що раз то більше наближує ся Россія по економічним и суспільним відносинам своїм — відносинам, якими характеризує ся уся західна Европа, що раз більше культура єї, по змісту і формі, наближує ся до культури Заходу. — Ті глибокі зміни, які довершують ся в єї суспільно-економічнім житю, зміни надаючі єї вже вид суспільности західної Европи, мусять повести за собою і корінну зміну в єї політичнім житю. Економічна європеїзація Россії, мусить повести за собою і політичну єї європеїзацію.

Не много потрібно було на се часу, щоби змогли доконати ся такі корінні зміни в суспільно-економічнім житю Россії. Всего — 30 літ. Епоховим тим товчком, що попхав цілу Россію на ту нову дорогу, є не що іншого, як та „нещаслива“ кримська війна. Вона-то виказала, як далеко відстала була тоді культурно Россія від прочої Европи, вона відкрила очи цілій суспільности російській а не менче і російському правительству, на ту бездну культурної нужди, над якою стояла тоді Россія, отверезила усю суспільність російську і саме російське правительство. Правительство побачило нараз, що Россії брак головного *percus regum*, тої головної основи на котрій опирають ся новочасні держави — великого промислу, і то не вже для загально-культурних цілей усеї суспільности російської, але, хочби лише для його спеціальних, найбільше інтересуючих його — воєнних (от пр. хочби і желізниць). Абсолютним здескредетований в очах

цілого світу, не менше в очах самої суспільності російської...

Не оставало ся нічо іншого, як лише звернути ся чим скорше на дорогу ліберальних реформ і взяти ся до витворюваня великого промислу, але... тим самим і нової суспільної класи — буржуазії. Знесено кріпацтво, щоби створити то перше усліве екзистенції капіталізму — „вільний“ пролетаріят, обдаровувано буржуазію всілякими улукшеннями, як привіллеями желізничими, цдами охоронними, преміями. Почала ся правдива годівля буржуазії, а з тим — і нова ера в житю історичнім Росії. Суспільність російська найшла ся нараз серед цілком нових услівій житя. Точку тяжести сили економічної, перенесено з села до міста а ту, з дрібного ремесла на великий промисл, а рівночасно з тим, пересунула ся і сила політична з дотеперішних економічно верховодячих сфер — дворянських, на економічно що раз сильніші сфери — буржуазійні. Яко відблеск тих важких суспільно-економічних змін, почали проявляти ся і нові течії в сфері продукції умислової, нові ідеї, нові погляди і нові переконання, а вкінці і — нові політичні думки..

Росія почала з кождим днем що раз більше зближати ся до типу держав західно-європейських. Великий промисл, желізниця, заміна всіляких данин складаних в натурі, на грошеві, отже і заміна давної натуральної господарки на господарку товаровугрошеву, а через те і розклад старих суспільних основ, все то почало розвивати ся з що-раз більшою скоростю, але рівномірно з тим почав виступати і що раз острійше проявляти ся розлад між царским абсолютизмом а новою суспільностю... Внутрішній розвій Росії зробив своє. Повстала опозиційна партія конституційно-ліберальна — буржуазійна, почала витворювати ся і революційна партія — робітнича. А з хвилею, як повстають ті класи, котрих воля — не воля раду, котрих обовязок — не обовязок достарчувати лише жовніра і платити податки, котрим не байдуже, на що уживає ся то-

го жовніра і на що ідуть ті податки, з хвилиєю тою тратить абсолютизм цілковито рацію свого існування, — з хвилиєю тою, конституційна форма управа державної, стає ся лише простим питанням часу.

Устрій політичний кожного краю, виростає в природний спосіб з його економічно-суспільних відносин. Зі зміною тих відносин, змінює ся і форма політичного устрою. Вправді, східність політичних форм з суспільно-економічними відносинами, не устанавляє ся відразу, алеж бо і відносини ті не відразу приймають свій виразний вид. В протягу якогось часу може наступити певна а навіть і досить велика суперечність між політичними формами а суспіл но-економічними відносинами даного краю. Та, тогді і наступає хвиля загального невдоволення, починають проявляти ся опозиційні і революційні течії а з ними, борба нових сил зі старими. Борба та, борба між пережитим порядком політичним а новими потребами життя, веде ся зі змінним щастєм. Аж в кінци, нові потреби набирають усе вже настільки сил, що в силі таки розсадити ті старі пережиті форми політичних порядків. Тоді і наступає політична революція: стара форма політичного строю паде, а на єї місце, виступає нова, котра і відповідає новим суспільно-економічним потребам.

В тій посьлідній стадії суспільно-політичних відносин знаходить ся як раз нинішня Россія. Капіталізм зробив своє. В протягу 30. літ, змінила ся Россія не до пізнання. Се вже не та давна Россія з єї патріархальною господаркою мужицкою, се вже не якийсь Китай в Європі, — в протягу 30 літ, капіталізм зродив там такі форми суспільних відносин, якими характеризує ся ціла західна Європа... І з страхом вижидає правительство абсолютистичне тої хвилі, коли суспільність російська скаже посьлідне своє слово. Хронічний голод розбив ту одунокую і так уже пігнилу підпору його — мужицтво, на його-ж місце виступають нові, та не так уже пасивні і політично індеферентні класи: сільська буржуазія і пролетаріят... Лиш здвоєна енергія брутальної сили

може удержати на якийсь ще час захитаний в самих основах своїх деспотизм царський. Але здвоєна енергія брутальної сили, здвоєю і нехить і опозицію в що-раз ширших кругах суспільности російської... Деспотизм царський сам готовить собі смерть — о много страшнішу, о много безвзгляднішу...

Виборене конституції в Росії, буде епохальним фактом в культурнім розвою усеї Європи. З упадком російського абсолютизму, упаде ціла заборча політика російського царату, його жажда панованя над цілим Входом — упаде через те і „всхідне питанє“, котре замінило цілу Европу на два величезні воєнні табори; упаде в кінці і посьлідна твердиня європейської політичної і суспільної реакції... Скоро суспільність російська займе ся уладженем своїх внутрішних відносин, скоро справи внутрішнього життя, не позволят їй займати ся пустими мріями о панованю над цілим Входом, з хвилею тою зійде ціле „всхідне питанє“ з порядку дневного, — Европа буде могла тоді розброїти ся і заняти ся висшими справами своїми, історичним завданем своїм — розвязкою борби пролетаріату з буржуазією...

Але з хвилею тою стратить і Австрія посьлідну рацію свого існуваня. Скоро Босфор перестане бути одною з перших точок політичних прямовань Росії, а Австрія перестане через те грати одиноку, оставшу ся ще їй в загально-європейській політиці, ролю простої запори проти Росії в єї поході на Константинополь, з хвилею тою, Европа стратить всякий інтерес підтримувати довше ту драгиву латанину тільки ріжних а й ворожих собі народностей. Европа буде могла заняти ся тоді своїм історичним завданем — розвязкою борби пролетаріату з буржуазією, а рішенє всяких спорних квестій між балканьськими народностями і австрійськими, оставить вже самим спорючим сторонам. І самі без чужого втручуня ся, будуть вони могли тоді устанувити свої національно-державні границі, самі рішати в своїх внутрішних справах, відповідно до їх власних інтересів.

Виборенє конституції в Росії, заставить знова російську суспільність зайняти ся своіми внутрішними справами, занедбаними в так відстрашаючий спосіб теперішнім абсолютизмом і то занедбаними власне завдяки сему абсолютизови. — А між справами, які появлять ся тоді на порядку деннім, прийде також і правно-державне питанє українське, питанє висунене на порядок денний силою фактів, не так формально-національної натури, як пр. почутє національної самостійности і відрубности язика, так слабо ще розвинені між українською суспільністю, а радше силою фактів натури економічної і адміністраційної. Вимоги адміністраційні держави російської і інтереси економічні України, самі вже висунуть на порядок денний національне і державне українське питанє, будуть навіть рішаючим в нїм чинником, — національне почутє, радше їх впливом — силою додатковою.

Вже зі взглядів чисто адміністраційних, буде мусіла бути поділеною така величезна територія, яку займає тепер Росія (європейска), що найменше на три часті, відповідно до трех найбільших замешкуючих єї народностей і єї трех відрубних економічних територій: всхідної — великорускої, полудневно-західної — української і північно-західної — польської. Той адміністраційний поділ на ті три національно-економічні територія, буде також і тою основою, на котрій опре ся з конечністю, в конституційній Росії, і уся внутрішня політика Росії.

Відрубність економічна тих трех головних територій, опирає ся з одної сторони на неоднаковим, нерівним степени розвою економічного поодиноких територій, а з другої сторони, на рівности і тожсамости їх, що до плеканя поодиноких галузей продукції: ті самі галузи продукції плекають ся так в одній, як в другій і третій території, але розвій, сила продукційна тих трех територій, цілком ріжні — не рівні. Найсильніше економічно, розви-

нена польська (варшавско-лодзьська) територія, слабше від неї — великоруска (московско-ярославська), найслабше — українська (харківська). Та нерівність економічна тих трьох територій, викличе отже зі сторони слабших борбу оборонну проти сильніших, а то: борбу Великоруси проти найсильнішого розвиненої економічно Польщі, і борбу України проти сильнішого розвинених від неї економічно Великоруси і Польщі. Та борба економічна, виразить ся в жаданю поділу Росії на відрубні політичні організми.

Судячи по теперішньому стані річей, беручи на увагу теперішний стан економічного розвою поодиноких територій, приймаючи з другої сторони і ту евентуальність, що конституція в Росії буде ділом власних змагань, самої суспільности російської, а не ділом внішних обставин, позаросійських, отже не пр. наслідком можливої в найблизшим часі загально-європейської війни, при котрій на случай програної зі сторони Росії, Росія і перед виборенем конституції розкавалкованою була би самою Європою, в інтересі Європи на кілька частей, — приймаючи отже ті дві преміси, найбільше заінтересованою в тій борбі о політичний поділ Росії, буде територія українська — Україна. З відси і вийде перший поклик до неї. По ній—Великорусь, чого доказом, хочайби ті часті скарги буржуазії великорускої на конкуренцію сильнішого капіталу польського, з котрим так тяжко приходиться їй бороти ся і від котрого вже й тепер, при помочи пр. тариф железничих старає ся відграничити. За Україною і Великорусею підуть, если не зараз то пізнійше, і другі народности. Одна Польща виступить проти такому політичному поділові Росії. В ві одної лише інтересі, буде лежати задержати теперішню одноцілість політичну Росії, при ній бо лише, при теперішній одноцілості Росії і можливий дальший ві економічний а орзвій. З поділом Росії ввідрубні політичні орга-

нізми, утратила би Польща всі дотеперішні свої ринки, від котрих зависить цілий її дальший культурний розвій. Продукція Польщі перевишає уже о много запотребоване її внутрішнього ринку, дальший її розвій, зависить уже від ринків заграничних—всхідних (азійських) і полудневих. А від них, з поділом Росії на три відрубні політичні організми, відтятою була би Великорусею і Україною.

Се, що й не сказане, видасть ся може дивним. Часто а властиво все, чуємо цілком противні сему думки, особливо ту у нас, між галицкою суспільністю польскою. На кождім майже кроці, спотикаємо ся як-раз з противними окликами, бо окликами о відбудованю Польщі т. є. вилученю Польщі від Великоруси а навіть — а се у толерантніших Поляків— і від України. Та, се можливе лише в наслідок цілковитого незрозуміння самими Поляками їх дійсних життєвих інтересів, інтересів загально-польських т. є. не лише виключно польських в Австрії але і в Росії. Можливе дальше в наслідок ошоломлюючих традицій історичних, підсичуваних еще борбою польского капіталу з капіталом австрійско-німецьким і споминами рр. 31., 48. і 63.,—традицій, не даючих їм хоч трохи критично застановити ся над дійсними теперішними їх загально-польськими інтересами, інтересами зовсім уже відмінними від інтересів давних. Можливе в кінці, в наслідок слушної ненависти до російского абсолютизму, але неслушної до суспільности великорускої, ненависти, перелятої з російского „великоруского“ абсолютизму, на — суспільність великоруску. А прецінь, суспільність великоруска терпить так від російского абсолютизму, як і польска. З якоїж рації виступати проти суспільности великорускої, коли ту, діло лише з правительством „великоруским“? — Се все, дуже добре бачить буржуазія польска в Росії і вона, оцінюючи теперішнє своє положенє, ані думає

вилучувати ся від Росії а тим самим і від суспільности великорускої, — хоч, з другої знова сторони і не думає залишати борби з правительством „великоруским.“

Польща російська (Конгресівка) перейшла якось щасливо ту фазу економічного розвою, котра для забезпеченя дальшого свого розвою, вимагає національно-державних рамок. Стоючи на тій фазі, добивала ся вона вправді політичної самостійности, та, як звісно, не добила ся ві. Але, щасливим сходом річей, дістала ся вона не під Австрію, а під Росію—державу, що під взглядом економічним і культурним не могла й рівняти ся з нею. І то власне вратувало Польщу. Бо коли Польща австрійська, помимо того, що знайшлась незадовго в конституційній державі, помимо того щораз більше таки почала упадати — завдаки висшій силі економічній німецьких теріторій, то російська, противно — запанувала економічно над цілою Росією. І ніякий край і нація в Росії не можуть рівняти ся під тим взглядом з Польщею; що більше, немов на глум, сама „пануюча“ великоруска нація заслонюєсь еще перед ві перевагою, чей стоючи за тою заслоною, скорше зможе сама розвивати ся, унеможливаючи конкуренцію Польщі на великоруских ринках.*)

Буржуазія польська в Росії добре се розуміє і вона то, оцінюючи теперішнє своє положенє, (а

*) Навіть в літературі відбила ся та висшість економічна а з нею і культурна Польщі над Великорусєю. Помимо тих безнастанних переслідувань, помимо того, що саме число Поляків, в порівняню до числа Великоросів, таке мале, а помимо того, які могуті сили літераткї змогла видати з себе суспільність польська! Вправді не можна сказати, щоби Польща а б с о д ю т н о перевищала під тим взглядом Великорусь, але если возьмемо на взгляд так мале число Поляків а так велике Великоросів?..

Не менче ярко відбила ся в літературі висшість економічна і культурна російської Польщі і над Польщею ав-

вона є властивою репрезентанткою буржуазії польскої в загалі, єї інтереси суть міродайними в оцінюваню можливих змагань політичних за галу Польків, так тепер як і в недалекій будучности!) — і вона то — не думає вилучувати ся від Росії. Одного їй не достав: забезпеченя прав горожанських, прав формально-національних (в публичнім житю, в школі, уряді і т. д.) і права участі в рішаню в справах кравчих як і в справах загально-державних, одним словом — конституції. Тому — о конституцію, а не о відрубність політичну іде там борба, борба найзавзятійша в цілій Росії, що й не диво, сежбо найкультурнійший край і нація в Росії, — брак тих прав, брак конституції, і дав ся тому там найсильніше відчувати.

То само, а навіть в єще більшій мірі, відноситься і до думок про відбуване етнографічної Польщи. Єще Польща історична (значить, лише без Великоруси), се ще можна би скорше припустити. Можливо, що промисл великоруский, завдяки політиці протекційній правительства російського, будь що будь більше заінтересованого в великорускім промислі, зможе в недалекім часі дорівнати поль-

стрійскою. Щож з того, що ту Поляки живють в конституційній державі, що не тисне їй так цензура прасова? А помімо того, не змогли вони вицекати у себе хоч в половину такої літератури, як російські Поляки. Поживу літературну, беруть вони усе таки з Конгресівки. А чому? — Бо дістали ся не так як Конгресівчани до держави, що під взглядом економічним і культурним стояла нисше від них, а противно, о много висше. Через те і зістала австрійска Польща зруйнованою економічно, а єї культурний розвій зістав спараліжований... Галичина не змогла ся хоч на кілька мужів з євітовою славою. Славу народу польского розносять по євіті усе таки Конгресівчани, — з відтам вийшли найбільші мужі польскі. А Галичина, помімо конституції, остала ся все ще — Halbasiem. Чи про Конгресівку важить ся хто таке сказати?...

ському промислови, а тоді, стати сам уже досить небезпечним конкурентом і для него. Можливо отже, що буржуазія польська остаточно плюнула би тоді на Великорусь.*) Вправді стратила би тодіж одну з важних доріг на далекі всхідні ринки, та все таки, остав би ся їй ще ринок український і друга важна дорога — до Чорного моря. Та з відбудованем етнографічної Польщі, відпав би і той найблизший єї і найважнійший ринок український, відпало би і Чорне море... Стоючи на становищі буржуа-Поляка — Польща етнографічна, се просто сьміх.

Але ту то власне біда: інтереси буржуа-Українця, як-раз противні і то діаметрально, і інтересам буржуа-Поляка. Україна з Польщею, то смерть України! Вже нині, завдяки польським, як також і великоруским капіталам, економічний і культурний розвій України спараліжований. Великорусский промисл, відграничений бодай від польського тарифами желізничими — український ві... Україна тепер мовчить: єї звязано, сковано; а найменчі ознаки протесту, найменчі прояви сепаратизму, нищать ся беззглядно уже в самім їй зароді, — і виставлена на жир обом сусідним націям, здавлена, поки-що мовчить... Але з виборенєм конститутції в Росії, річи будуть уже цілком інакше стояти. Тоді рушить ся і Україна, розкута, проголосить і вона своє слово, і вона опімнесь тєді різко о своє право до життя. Настане тоді страшний час... Мов грім залунає на Україною проймаючий оклик мести і страшної відплати... Тоді-то і кинесь вона на своїх „братів“-сусідів... Тоді і виложить вона отверто на стіл і своє право до життя: право на політичну са-

*) Та се ще дуже велике питанє! Не так скоро злякаєсь вона конкуренції великорускої. Помимо того, усе таки буде старати ся дальше посилати на всхідні, а зійські ринки свої товари, рівночасно з великорускими, — не так скоро зважить ся капітульовати в борбі!

мостійність, право бути своїм паном, в своїй власній хаті! І Польща, мимоволі буде мусіла ограничити ся тоді на саму лише свою територію. Буде се тяжкий для неї час. Та чи може убійчий? — Се дуже взглядна річ. Тяжка криза економічна, в яку вона тоді попаде, кине її як-раз між перші ряди тих передових культурних націй, що стоючи на склоні нинішньої капіталістичної господарки, займуть ся введенням нових відносин політичних, які-то їм подиктує нинішня політична борба пролетаріату з буржуазією.

Політична самостійність України, т. є відрубність політична України, не лише взглядом Польщі, але також і взглядом Великоруси, умотивована тим, що не лише одній Польщі, але також і Великоруси, виставлена вона на перші стріли економічного і культурного визиску; обоім їм виставлена вона на жир, обі вони тягнуть з неї поживні для себе соки... Отже ставовище, яке займе Україна взглядом Польщі, таке саме становище буде мусіла зняти вона і взглядом Великорусн. Як проти Польщі, так і проти Великоруси буде вона мусіла виступити до бою; проти обох тих націй, буде мусіла добивати ся політичної відрубности, політичної самостійности. Самостійність політична України,*) то *conditio sine qua non* її економічного і культурного розвитку, услівє в загалі— можности її екзистенції...

Ще, еслиби-то Україна становила одну територію економічну з Польщею і з Великорусею, еслиби галузи її продукції, доповнювали ся з галузями продукції польської і великорускої, значить—еслиби

*) Терміну „Україна“ уживаю ту не так в значіню національнім, як радше на означене полуднево-західної території російської, в котрої склад входять : Волинь, Поділе, т. зв. „Малороссія“ (губ. кіївська, чернігівська, полтавська і харківська) і т. зв. „Новороссія“ (шмат землі по Чорне море). Борба о самостійність політичну України, не відносить ся також виключно лише до Українців-нації, а в загалі, до

то, чого не може продукувати Україна, продукувала Польща або Великорусь і на відворот, отже, вслиби поодинокі галузи продукції української не були наражені на сталу і переважаючу конкуренцію тих самих галузей продукції Польщі і Великоруси, то тоді — ціла Россія, представляючи собою одну економічну територію, довго могла би оставати ся при своїх теперішних політичних границях і довго могла би становити одну органічну цілість політичну. Отже і жадні з тих трех головних, замешкуючих єї народностей (значить — і українська) не мали би інтересу вилучувати ся від себе. Але так не є. Всі ті три територія економічні (а разом і національні), плакають як-раз одні і ті самі галузи продукції, а до того продукція їх, не стоїть на однаковім степені розвою. Найсил нійше розвинений промисл польський, підтинає слабше розвинений великоруский, а сильнійше розвинений польський і великоруский — найслабше розвинений промисл український. Отже і через те то, при браку згідности інтересів поодиноких територій економічних Россії, при браку одноцілості економічної Россії, і годі думати, щоби змогла удержати ся і політична єї одноцілість... А вже годі думати, щоби найслабше розвинена економічно Україна, могла оставати ся при Польщі і Великоруси, могла становити дальше з ними оден організм політичний і терпеливо дожидати остаточної своєї руїни. Україна мусть від них відорвати ся!

Та, чи так легко пристане на те Польща? Чи так легко пристане на те Великорусь? Що до Польщі, то про те вже сказано. А що до Великоруси — то з вилученєм України, стратила би буржуазія великоруска, не то оден найблизший, великий ринок —

усіх що замешкують Україну, без взгляду на те, чи се автохтон-Українець, чи кольтоніст: Великоросс, Поляк чи Німець. Інтерес спільний зукраїньцять їх, змусть їх усіх стати ся „патріотами“ українськими.

український, але ще — і одну з найважніших до-
ріг торговельних (Одесса), що лучать ві з цілим куль-
турним світом — Заходом...

Мож собі тепер представити, яка тяжка, від-
чайна борба жде Україну; кілька посвячення, кіль-
ко енергії фізичної і духової прийде ся ві видобути
з себе, кілька жертв матеріяльних і крови, зложити
на жертвеннику вітчизни! Буде се друга воююча
Ірландія. А період сей, найкрасший період життя
української буржуазії. Україна — для себе!
От і ві девіза. Вільна, велика, політично-
самостійна Україна, одна, нероздільна
від Сяну по Кавказ! — се, ві прапор!

Діпнявши однак самостійности політичної, зісви-
нить ся вона, як і кожда інша буржуазія, скоро
діпне свої ціли. Та, тоді возьмесь уже за своє
діло — українська соціяльна демокрація.

X.

Історія усіх існувавших дотепер суспільностей,
є історією борб класових. Вільний і невільник, па-
трицій і плебей, пан і підданий, усі ті класи, сто-
ючи раз-враз в взаїмнім до себе антагонізмі, вели
безнастанно, скрито чи явно, між собою війну, і то,
поки не скічилась вона остаточно, чи-то революцій-
ним перестроєм усеї суспільности, чи-то й спільною
заглагою обох воюючих сторін.

Сучасна суспільність буржуазійна, вирости на
руїнах фєвдального (середновічного) строю, не
знесла того антагонізму — помімо шумних окли-
ків: вільність, рівність і братерство! — висунула ли-
ше нові способи гнобленя, нові форми суспільної
боротьби. Єсли ріжнить ві що від попередних су-
спільностей, то одно — що сильно упростила сей
антагонізм. Коли в попередних суспільностях, поді-
лених на ріжні стани, подибуємо цілу драбину ріж-
них становищ суспільних, як пр. в стариннім Ри-
мі: патрицій, рицарів (equites), плебей, невільни-

ків, — в середовічних часах: панів фєвдальних, вассалів, цехових майстрів, челядників, підданих, — то в нинішних часах, ціла суспільність ломить ся що раз-то острійше на два великі і ворожі собі табори, на дві великі, безпосередно виступаючі проти себе до борби, класи: буржуазію і пролетаріят. І борба між буржуазією і пролетаріят, се характеристичний рис новочасної буржуазийної історії, історії доби панованя капіталізму.*)

Щоби зрозуміти як сьлід істоту нинішного руху робітничого, його характер, неменче і його історично-культурне значінє, треб: конечно розсьліджувати його на тлі нинішної господарки капіталістичної і рівночасно з нею. Цілий рух робітничий є як найтісніше звязаний з нею, він бо є якраз продуктом продукції капіталістичної, в ній бере свій початок, в ній набирає що раз більшу силу — в ній бо і знаходить він своє умотивованє і своє оправданє. Науковий соціалізм, той теоретичний вираз руху робітничого, є тому також, передовсім критичною амалізою новочасної господарки капіталістичної. Всі заключеня його, то лише желізна консеквенція нині існуючих відносин. Пізнанє тих відносин і тих чинних, наперед посуваючих факторів, що знаходять ся в лоні нинішних відносин, відкрите розвоєвого права економічного новочасної суспільности, се і суть наукового соціалізму. — Завданєм соціяльної демокрації — надати цілому рухови робітничому одноцільний напрям, котрий відповідав би тому розвоєвому економічному праву.

Історичною ролею капіталізму і представительки його буржуазії було, сконцентрувати і розширити давні, середовічні, роздроблені, розкинені по усім-усюдам, примітивні средства продукційні в великих варштатах фабричних і перетворити їх в ті могучі підойми новочасної продукції, на котрій змо-

*) гл. К Marx-Fr Engels: Das kommunistische Manifest.

гла оперти ся і розвинути ся до таких великанських розмірів новочасна культура. Та концентрація, як звісно, повела за собою цілковиту зміну в давнім укладі відносин суспільних. Привела до упадку дрібний промисл — ремесло, дрібне рільництво і дрібну торгівлю, а з тим і цілу ту клясу, що опирала дотепер на них свою екзистенцію, і усю ту верхню будову відносин суспільних і політичних, що оперла ся на тій старій організації продукції. — розбила цілу, давну, середовічну суспільність.

Вивлащеним представителям давного середовічного способу продукції — майстрам, протиставлено тепер особливий механізм, котрого органами як раз ті давні їх средства продукційні — машину. Цілий систем середовічної продукції змінений: на місци давного, дрібного варштату патріархального майстра, повстає фабрика промислового капіталісти, на місци-ж самого майстра — тисячі робітників, заняті в фабриці, але вже і опановані машиною, обслуговуючі машину. І та машина, той де-структивний елемент старої, ремісничої господарки, стає організаторкою господарки нової — капіталістичної.

Характеристичною прикметою господарки капіталістичної є те, що в міру того, як розвиває ся вона, в міру того, попадає вона безустанно в що раз-то більшу суперечність — сама з собою. Є се наслідком суперечности, яка заходить між стоваришеною, суспільною формою продукції, а індивідуалістичним, капіталістичним привлащуванням продукту.

При давнім, середовічним, ремісничим способі продукції, не приходило на порядок денний питання, кому належить ся продукт праці. Поодинокий продуцент продуковав сам, власними средствами і продукт праці його, оставав ся його власністю. Навіть там где уживано праці чужої, як пр. челядників, то праця така, була більше працею помічною, і челядник працював не так для зарібку, як радше в цілях науки, щоби опісля самому заложити вар-

штат. Була се отже праця помічна, переходова, а самі устами цехові старали ся вже о то, щоби нинішній робітник-челядник, став ся завтра робітником-майстром. Але, з концентрацією средств продукційних в фабричних варштатах, колишні індивідуальні средства продукційні, уживані одним індивідуумом, перемінують ся в суспільні средства продукційні, уживані не одним а многими індивідуумами спільно. Продукція з ряду первісно одиничних, індивідуальних актів, перемінює ся в цілий ряд актів суспільних, і товар, давнійше витвір праці одного, стає ся тепер витвором праці спільної, многих нараз. Тримаючи ся давньої засади, що продукт є власністю тих, котрих працею зістав витворений, повинен би належати тепер вспільно до усіх продуцентів. Але так не є. Давних робітників відірвано від їх средств продукційних, і маси їх скуплено около чужих вже їм средств, а право власности на продукт суспільнім уже, оперто не, як до тепер, на власній праці, а на власности — на средствах продукції. Продукт, не є вже власністю тих, котрих спільною працею зістав витворений, котрі дійсно вправляють в рух средства продукційні і уживають при них свою силу робучу, а тих, що суть лише властителями средств продукційних — капіталістів. Помимо того, що средства продукційні прийняли цілком уже відмінний характер, як давнійше, помимо того форма привлашувания остала ся давною, такою яка відно відала давним формам продукції. Средства продукційні і самі продукти *de facto* уже суспільні, уважають ся *de iure*, все ще, якби були средствами і витворами праці одиниці.

В тій-то суперечности між фактичним а правним станом річей, лежить істотна причина суперечности, а за тим і колізії, в яку попадає раз-враз господарка капіталістична, — колізії, що чим дальше, виступає що-раз острійше, аж в кінци, стає ся уже більше впрост невиносимою. — Та суперечність

між суспільною, стоваришеною формою продукції, а індивідуалістичним, капіталістичним привласнуванем суспільних уже *de facto* продуктів, виступає на світ, в конкретнім виді, яко суперечність — між пролетаріатом а буржуазією.

Господарка дрібна, з розвитком нинішньої господарки великої, капіталістичної, з розвитком великого промислу, при загально пануючій нині вільній конкуренції — того першого услівя розвитком капіталізму — упадає, а дрібний продуцент, побитий в борбі конкурентній з великою продукцією, переходить в ряди непосідаючої класи — пролетарів. А ті, не маючи нічого більше, як лише робучу силу, „вільні руки,“ віддають ся знова, щоби могчи жити, у найми капіталісті. Але ту, сила їх робуча стоїть уже в цілком іншій відношеню до средств продукційних, як давнійше, коли-то ще робітник був заразом і властителем средств продукційних. Давний робітник-ремісник, панував над своїми знарядями, сам ними орудував і пристосовував їх до своїх органів, — нині, яко робітник-пролетар, став ся вже їх слугою: мусить порушати ся вперед, в зад, схилати ся, підносити ноги і руки, так, як се наказує йому — машина. Пролетар став ся простим кільцем в машині, автоматом, живим додатком, невільником машини. Рівночасно — і давня зручність технічна, котрою так відзначали ся колись ремісники, переходить також в спадщину на машину. А з тим, і ціла праця, при неспиннім розвитком і викінчуваню механізму машинового, сходиться остаточно до простих і легко даючих вивчити ся рухів.

Що з сего виходить? — На ринок виступає жінка. Праця мушчини, зведена до самих простих лише рухів при машині, може бути легко заступлена слабшою працею — жінки, що більше! праця жінки — дитиною. Вартість сили робучої мушчини, що означувала ся до тепер часом робучим, потрібним до удержання при житю не лише його самого

але і його родини, розкладає ся тепер на цілу родину. Отже, щоби удержати ся їй при життю, не вистарчає вже праця одного члена єї—мущини, а потреба уже праці цілої родини — усіх членів єї. Щож з сего виходить? — Припустім, що родина складає ся з 4 членів. Розложім то на дни. Отже, удержанє родини, що вимагало до тепер праці одного дня (робітника), від тепер, з втягненєм до фабрики жінки і дітей, вимагає уже чотирох днів. Які наслідки з сего для капіталісти? — Замість одного дня робучого, має він тепер чотири дни, і замість „надвартости“ (неоплаченої частини праці робітника, тої над-праці, котру робітник виконує вже не для себе, на своє удержанє, котрої витвір в формі еквівалента-гроша, припадає вже не йому а капіталісти), — замість отже надвартости одного дня — надвартість чотирох днів! Якіж наслідки з сего для робітників? — Видосконаленє машини, перенесенє тяжкої праці чоловіка на великанські мотори парові, то могуче средство зменшеня люцкого труду, переминюєсь в средство до побільшеня числа робітників і до наложеня ярма капіталу на всіх членів родини, без ріжниці віку і пола. Примусова праця, на капіталістів, цілої родини робітничої, вириває дитину з круга єї дитинних забав, жінку з круга єї домових занять — розриває усі нитки життя родинного, розбиває цілу родину! Що більше: втягненє нараз такої маси нових робітників, викликує остаточно надмір рук робучих — цілу масу незанятих робітників, на дармо ждучих праці, ту „армію резервову,“ що з кождим днем росте, збільшувану з одной сторони безперестанними удосконаленнями машин, переймаючих що-раз більше на себе працю рук робучих, з другої сторони — дальшими, сьвіжими жертвами капіталізму з кляс середних.

Той надмір сил робучих викликує тепер страшну борбу о хліб між клясою робітників. Оден наперед другого висуває свій товар—робучу руку, щоби захопити що небудь і чим небудь напхати

свій жолодок. Але се, дає знова можливість капіталістам, ще більше визискувати силу рук, звести ціну їх до крайної можливості, понизше вартости ві... Безпосереднім наслідком сего: павперизм найширших мас народу — при рівночасно великанських доходах малої частини його; при визиску праці податливих жінок і дітей — брак занятя для здібних до праці муштин; при незвичайнім взрості матеріяльних дїбр і блискучих здобутках цивілізації — положене соціяльне робітників, зведене по низше ніво люцкої екзистенції...

Борба конкуренційна не ограничає ся однак на самій лише класі робітників; така сама борба, яка відбуває ся між робітниками, така сама борба відбуває ся і між класою капіталістів. Є се желізне право продукції капіталістичної, що кождий капіталіст-фабрикант, змушений, під загрозою смерти, продуковати що раз-то дешевше, т. є — витворювати за помочю тої самої, а навіть і менчої скількості праці, що раз більше товарів. Се значить: змушений, застосовувати у себе що раз-то нові удосконалення технічні, щоби дешевою продукції товарів, а через те і дешевою самих товарів, змогти вишerti з ринку такий самий товар свого конкурента.

Таке однак безстанне удосконалюване техніки, приводить до банкруцтва цілий ряд слабших капіталістів. Є се наслідком того, що кожде таке удосконалене технічне, уможлиблюючи дешевшу продукцію товарів, убезварює товари витворені давними средствами продукційними. Ціна товарів, витворених дешевше, спадає понизше коштів продукції товарів, витворених дорожше — при помочи давних средств продукції. Отже — слабші капітали, що не в силі завести рівнож і у себе таких самих улішень технічних, а остають ся при давних средствах продукції, починають упадати, банкрутувати. І остають ся капітали більші, сильніші. Та ту, знова та сама історія: слабші знова упадають, а оста-

ють ся сильніші. — До веденя продукції потреба тепер величезних — капіталів, капіталів, яких звичайно тяжко знайти в одних руках. І повстає нова форма підприємств: поодинокі капітали починають лучити ся в одні тіла — повстають т. зв. акційні, спілкові підприємства. Та нова, спілкова форма, чим дальше, стає ся уже конечною, сталою формою підприємства капіталістичного.

Як бачимо отже, то борба конкуренційна, попихаючи капіталізм до що раз-то нових уліпшень технічних, нищить капітали слабші, хоч з другої знова сторони, викликає що-раз більшу концентрацію капіталів. Що виходить з сего? Та незвичайна велич капіталу, веде за собою — незвичайний розвій продукції, а се—і ту-то лежить „камінь преткновения“ цілої капіталістичної господарки — надмір продукції, надмір товарів. Та шалена, горячкова продукція, пригломшує капіталісту, продукція висуває ся йому з під рук, він тратить над нею перегляд контролю... Є то цілковита анархія продукції. Кождий продукує на съліпо, не знаючи як високо дійшло запотребованє ринку і до якої висоти дійшла продукція його конкурента, непевний чи звернуть ся йому хоч самі кошта продукції а в кінци, чи й з може що продати. Наступає криза. І ціле житє господарске суспільности встрясене в самих своїх основах... Ринки переповнені, товари лежать цілими масами нетронуті, бо брак купців; фабрики замкнені, гріш никне, кредит устає, устає комунікація, а маси працюючі стоять голодні, бо—замного витворили всего!, банкруцтво йде за банкруцтвом, ліцитація за ліцитацією... Цілий механізм капіталістичного епоєбу продукції розбиває ся під напором.. витворених ним самим сил продуктивних. Цілі маси средств продукційних лежать неужиті і стають ся впрост неможливими вже до дальшого перетвору їх в капітали. Средства продукції, средства до житя, маси робітників, всі елменти продукції і загального богацтва, переходят в надмір. Йїх

впрост „за много...“ Суспільність попадає немов в стан варварства; промисл, торгівля завмирає... Що се значить? — „Суспільність буржуазійна за много має средств до житя, за надто розвинений промисл і торгівлю — за много цивілізації. Сили продуктивні якими розпоряджає буржуазія, не надають ся уже до ві (буржуазійних) форм посідання, противно, сили ті суть надто вже для них великі; форми ті стають ся вже запорою в їх розвою. Удасть ся їм перемогчи ві, то приводять цілу суспільність буржуазійну в розстрій, і існованє власности буржуазійної стає ся загроженим. Відносини буржуазійні суть вже надто тісними, щоби могли помістити в собі витворені ними богацтва.“*) Суперечність між суспільною формою продукції а індивідуалістичним, капіталістичним привлащуванєм продукту, виступає ту в цілій своїй повноті. Є то протест візбраних до великаньскої висоти сил продуктивних, проти їх властивостеі капіталістичних, проти капіталістичної форми веденя ними і неузнаваня їх фактичного характеру, яко суспільних сил продуктивних.

Щоби усунути конкуренцію і урегульовати продукцію, зливають ся цілі галузи продукції в одно підприємство, в картелі, трести (trust), синдикати і т. п. Та що ту бачимо? — Індивідуальність капіталісти уже ту никне: на його місце виступає ширше тіло о характері уже суспільнім, осібно, впрост независиме вже від поодинокого капіталісти — директоріум. — Що більше: на певнім степені розвою, сили продуктивні доходят до таких кольосальних розмірів і вимагають такої уже маси капіталів, щоби могли бути ужиті, що і ті нові форми веденя ними, не в силі вже їм відповісти... На їх місце і виступає тепер офіціальний репрезентант суспільности буржуазійної — держава.

Що се все значить? Се значить, що сили продуктивні дійшли вже до таких розмірів, що при

*) K. Marx-Fr. Engels: Das kommunistische Manifest.

них цілий систем продукції капіталістичної, стає ся впрост нездібним уже до дальшого веденя ними. Під безнастанним напором їх, в ціли признання їм їх суспільної натури, суспільність буржуазійна, бачить ся остаточно змушеною що-раз більше і більше — о скільки се лише в загалі можливе при відносинах капіталістичних — обходити ся з ними як з суспільними силами продуктивними.

Ті новочасні форми веденя продукції, не зносять однак тої капіталістичної ціхи з сил продуктивних. Навіть і держава, переймаючи під свою управу, що-раз більше їх число, не зносить ві. Противно, вона, яко спеціальна організація суспільности буржуазійної, держава капіталістів, призначена до удержаня внішних умов продукції капіталістичної, переймаючи що-раз більше під свою управу сили продуктивні, стає ся сама немов ідеальним, всеобіймаючим капіталістом і розвиває ще більше капіталістичні відносини. Клясою визискуваною, суть ту вже — самі горожани, — робітники остають ся, як і давніше — наймитами, пролетарями. — Удержавлюванє сил продуктивних, не в отже розвязкою тої колізії і конфлікту, в які попадає раз враз господарка капіталістична. Держава, переймаючи під свою управу сили продуктивні, не зносить ще тої капіталістичної ціхи з сил продуктивних, не зносить в загалі і відносин капіталістичних. Вона радше доводить їх до кульмінаційної точки. Але ту власне, на тій кульмінаційній точці, наступає зворот. — В удержавленю сил продуктивних, лежить доперва можливість розвязки сего конфлікту, средство до розвязки його.

Розвязка конфлікту сего, можлива лише в той спосіб, що суспільність остаточно признаєть вже раз продуктивним силам їх суспільний характер і погодить форму привлащуваня з формою самої продукції, то зн. перейме вост на себе, під свій заряд усі сили продуктивні, усупільнить їх. На якій-же можливо се дорозі? Та і где та сила, що малаб

се перевести?— На все те вказує вже як-раз сама продукція капіталістична. Напираючи з одної сторони, з що-раз більшою силою, до переходу усе більше та більше число сил продуктивних під заряд держави, вказує вона на ту дорогу, на котрій можливо dokonати того перевороту, — а спихаючи з другої сторони, безпереривно, що-раз більші маси суспільності в ряди непосідаючої кляси пролетарів, творить і ту силу, що під загрозою смерті, мусить dokonати того перевороту. Зорганізований в політичну партію, соціально-демократичну, свідомий сеї культурно-історичної конечности, пролетаріят, переймає в свої руки власть державну і переносить усі средства продукційні на власність держави.

Є то річ конечна і цілком слущна. Роля історична буржуазії уже скінчена. То що до неї належало, то вже зробила — сконцентрувала і удосконалила средства продукції. Вправді, було се жерелом тяжких терпінь для кляси працюючої, але з другої сторони, було се також і жерелом незвичайного поступу люцкості — в загалі. Історія поступу люцкості, впрочім, не є жадною іділею. Буржуазія і властива їй господарка — т. зв. капіталістична, помімо тих тяжких терпінь, які нанесла клясам працюючим, займає помімо того дуже визначне місце в історії культури люцкої. Та все те, до певного лише часу. На певнім степені розвою сил продуктивних, існованє буржуазії і існованє господарки капіталістичної спинає вже, є впрост шкідливим для дальшого розвою сил продуктивних і дальшого розвою культури. Отже, через те і мусять вони бути знесені, чи радше -- вони самі зносять ся, самі вони розвиваючи ся, заперечують себе. Продукція вириває ся з рамок власности чисто інвідівідуальної, переходить від одинокого до недавна предиріємця, в руки спілки акціонерів, чи в кінци держави, де власність інвідівідуальна цілком вже не існує. І буржуазія тратить ґрунт, на котрім можливо була її екзистенція. Впрочім, буржуазія тратить вже і усю

свою, яку не будь вартість суспільну. Вже в кризах, ярко проявляє ся нездібність ві, управляти дальше силами продуктивними; при підприємствах акційних, картелях, синдикатах, інституціях о характері вже суспільнім, а дальше, при перенесеню средств продукційних на власність держави, показує ся навіть і цілковита ві злишність. Такий продукующий організм акційний, усуває ся уже цілком з під впливу особистих здібностей властителя-акціонера, розвиває ся, підпадає змінам, незалежимо від акціонерів, котрі навіть не знають своєї власности. Давні функції суспільні буржуазії, залагоджують ся вже ріжного рода платними урядниками, а ціла діяльність капіталісти зводить ся до простого відтинання купонів і гри на біржі, где ріжні капіталісти видирають собі лише взаімно капітали.

Вкінці, існуванє буржуазії, є впрост і шкідливим для цілости продукції суспільної. Задля безнастанної погони своєї за зисками доводить буржуазія раз-враз цілу господарку суспільну до нещасних забурень, кріз, себе саму до банкруцтв, а клясу працюючу до остаточної нужди... І лише усуспільненє средств продукційних зможе усунути усі ті суперечности, в які попадає суспільність буржуазійна, — се одинока а впрочім і конечна дорога, на котрій можливе в загалі — визволенє усеї суспільности від безнастанної непевности і забурень, на які наражена вона при нинішній господарці капіталістичній, одинокою можливою дорогою до визволеня спеціально кляси працюючої від безнастанної, хронічної нужди...

Усуспільненє средств продукційних, є в кінці і одинокою можливою дорогою, на котрій і самі ті могучі средства продукційні і продукти, що звертають ся тепер проти продуцентів, будуть могли — опановані суспільностю, віддані під ві контролю і ві сьвідоме і обдумане веденє — перемінити ся з чинника руйнуючого, на найсильніший чинник розвою самої продукції. „Суспільні сили продуктивні,

діляють цілком так, як сили природи: сьліпо, насильно, руйнуючо, але — поти лише, поки їх непізнаємо і не почнемо з ними числити ся. Пізнавши однак їх, їх рух, їх напрям, їх діланє, залежить тоді уже від на самих піддавати їх все більше і більше нашій воли і при помочи їх осягати наші ціли. Подібно тому, має ся річ і з нинішними великаньськими силами продуктивними. Як довго, уперто не хочемо пізнати їх натури і їх характеру — а такому пізнаню опирають ся капіталістичний спосіб продукції і його оборонці — так довго діляють ті сили без нас і проти нас, так довго опановують вони нами. Але раз поняті в їх натурі, можуть вони бути перемінені в руках засоціяційованих продуцентів, з демонічних володарів в повільних слуг. Заходить ту та сама ріжниця, яку бачимо між руйнуючою силою електрики в часі блискавичної бурі, а електрикою скованою в телеграфах і в лампах електричних; ріжниця, яка заходить між пожаром, а услужним діланєм огня в руках чоловіка. Отже і з хвилею, як суспільність пічне обходити ся з силами продуктивними відповідно до їх, пізнаної вже раз нею, натури, з хвилею тою, місце суспільної анархії в продукції, займе суспільне регульованє продукції, пісьля з гори уложеного пляну, відповідно до потреб так загалу, як і кожної одиниці. З тим упаде і капіталістична форма привлащуваня, при котрій продукт опановує насамперед продуцента а опісля привлащувача, а на бі місце виступить форма привлащуваня продуктів, основана вже на самій натурі новочасних средств продукційних: з одної сторони впрост суспільне привлащенє, ако средство до удержаня і розвою продукції, з другої сторони — впрост індівідуальне привлащенє, ако средство до житя і уживаня.“*)

*) F. Engels: Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft. III. Aufl. Hottingen-Zürich 1883. стр.

Той переворот відносин економічних, а з тим і суспільних — переміна відносин капіталістичних на соціалістичні, можливим є однак — помимо того, що при нинішній господарці капіталістичній терпить не лише одна кляса робітників, а і другі кляси, ціла суспільність — можливим є однак — лише, яко діло пролетаріяту, свідомого сеї культурно-історичної кінечности і зорганізованого в тій цілі в політичну партію—соціяльну демокрацію. Усі-бо другі кляси, помимо взаімкої суперечности їх інтересів, опирають ся все таки на ґрунті теперішної приватної, індивідуальної власности на средствах продукції, а через те і удержань тих основ нинішньої суспільности, уважають все таки за спільну свою ціл. Протинож, власність приватна на средствах продукції, є жерелом визиску працюючої, непосідаючої кляси — пролетарів. Томуж поки не усуне ся ві, поти і не зможе пролетаріят увільнити ся від визиску.

Так отже, коли з одної сторони, брак власности приватної на средствах продукції усуває з перед пролетаріяту ту перепону, яка стоїть перед клясою посідаючою — свідомо ділати в напрямі нинішньої еволюції (хоч, як бачилисьмо і буржуазія сама, несвідомо, опираючись навіть тому, ділає в тім напрямі), то з другої сторони — визиск пролетаріяту зі сторони буржуазії, завдяки власности приватної на средствах продукції, змушує його ділати в тім напрямі, в напрямі сеї еволюції, зміряти до знесеня власности приватної на средствах продукції, і ставити за спільну ціль усему пролета-

41. — Як бачимо отже, розходить ся ту не о знесенє власности приватної в загалі, а лише власности приватної на средствах продукції, власности, котра уможливило визиск праці наємної, котра дає т. зв. „чисті доходи.“ Отже, не власности приватної — на продуктах праці, кінечних до життя одиниці, власности приватної на средствах призначених до особистого ужитку одиниці.

ріятові — переміну капіталістичної господарки на суспільну, соціалістичну, то значить: завести на місці анархії продукції, з її кризами, банкруцтвами і нуждою що-раз більших мас суспільних, на місці товарової продукції, продукції для ринку — продукцію для загалу, урегульовану відповідно до потреб загалу як і кожної одиниці, і під контролею загалу. Се то й те культурно-історичне завдання пролетаріату. Завданням соціальної демокрації — освідомити пролетаріат о тім його історично-культурнім завданю і зорганізувати його до одностільної борби в тім напрямі.

А коли так, то чей і не дивним видасть ся тепер, яким то чином зміг, той, так не давно ще початий робітничий рух соціально-демократичний, помімо так невідрадних обставин, серед яких приходить ся жити пролетареві, розвинути ся до таких величезних розмірів, і до такої політичної сили яку бачимо у него нині. Цілком не диво. Цілий сей рух, в прецінь продуктом самої господарки капіталістичної, тісно звязаний з нею, кріпшає сам з її розвитком, бож і в її розвитку знаходить він і оправдане своє і свою ціль і остаточно побіду...

Впрочім, сам уже механізм праці витворює корисні услівя для тої борби пролетаріату з існуючим порядком. Спільна праця і однакові услівя праці соток і тисячів робітників скуплених в великанських зборищах средств продукційних, в великих заводах фабричних, спільна недоля і болі, починають серед робітників будити передовсім, і то силою природної конечности, певний опір тим дегенеруючим услівям, серед котрих приходить ся їм жити і працювати. Серед кляси робітників починає зроджувати ся чувство солідарности, в кінци клясове понуть. І пролетаріат починає організувати ся. То чувство солідарности, піддержуване тяглим і цілий клясі робітничій однаковим гнетом капіталізму, і ті організації робітничі, починають дальше розвивати серед робітників нові інстинкти соціяльні а що:

головно — вони вдержують їх перед дальшою фізичною і моральною деградацією, стають ся цілющою водою, в котрій обновляє ся, відживає, регенує ся фізично і інтелектуально ціла кляса робітничача... Серед робітників починає розвивати ся почуте гідности люцкої, почуте сили, а рівночасно підносити ся їх ніво моральне. Пролетарят починає ставляти що-раз більші взглядом себе вимоги, взглядом свого матеріяльного положеня, як і свого інтелектуального розвою — звісна прецінь та незвичайна, в порівнаню до кляси посідаючих, жажда знаня у робітників — пролетарят починає жаждіти що-раз більшої участі в здобутках новочасної культури... Але се робить його що-раз вражливійшим на всякі угнети і понижуваня, а се знова — що-раз більше зміцняє в нім невдоволенє з теперішного його, коначного при капіталістичній господарці — положеня, отже і невдоволеня з цілого укладу нинішних капіталістичних відносин суспільних. І цілим серцем, цілою душею, віддає ся він тепер новому своему евангелію, ту черпає він нове житє, нову силу, одушевленє, веселу надію...

І так, з тих, недавно погорджуваних, помітуваних, безвзглядно гноблених пролетарів, творить ся нова, страшна, революційна сила, перед котрою починають дрожати усі сили старі... Всякий новий гнет, підносить лише завзятість робітників, замість ослабити, ще більше зміцнює їх, ще тіснійше їх лучить, ще більшого огню додає їм в борбі...

Так отже, сама та підстава, на котрій оперла буржуазія свою продукцію і привлащуванє продуктів, в міру сего як розвиває ся великий промисл, усуває ся їй з під ніг. Витворює вона передовсім своїх власних грабарів. Бі упадок а тріумф пролетаряту — то річи заєдно коначні як і неминучі.

Зберім усе сказане ту, еще раз в кількох словах. Се придасть ся до яснійшого і загальнійшого погляду на цілий сей суспільно-економічний процес. Дай-

мо однак ту слово Марксови. „Власність приватна робітника на средствах продукції, є основою дрібної господарки; дрібна знова господарка, є конечним услівем для розвою суспільної продукції і самостійної індивідуальности самого робітника. Розуміє ся, ту форму продукції подибуємо і серед невилітництва, підданства і других форм зависимости. Однак розцвітає ся вона, розвиває цілу свою енергію і прибирає класичну форму свою лише там, где робітник є незалежним власителем услівій праці, як то: рільник — управлюваної ним землі, ремісник — уживаних ним знарядів, котрими, дійсно, володіє по майстерски. — Та форма продукції, каже догадувати ся розкавалкованя землі і других средств продукції. Унеможливаючи їх концентрацію, виключає вона тим самим кооперацію, поділ праці в сфері продукції того самого предмету, суспільне панованє чоловіка над природою, свобідний розвій суспільних сил продукції. — Згоджує ся вона лише з дуже вузким і в натуральний спосіб вирощим станом продукції і суспільности. Єї увічнювати, значало би тільки, що бажати завести у всім мірноту. — Дійшовши однак до певної степені розвою, родить вона сама вже матеріяльні услівя свого власного упадку. З хвилею тою починають ворухити ся сили і пристрасти в лоні самої господарки, котрі чують ся бути нею звязані. Тому мусять вона упасти і — упадає. Єї упадок і заміна індивідуальних і розкинених средств продукції в суспільно сконцентровані, через те і переміна мізерної власности многих, в огромні майна кількох, вивлащенє широких мас народу з ґрунтів, средств до життя і знарядів продукції, то страшне, болюче і тяжке вивлащенє мас народу — се і є тим жерелом капіталу а заразом і змістом першої доби його історії. Обіймає вона собою цілий ряд страшних насильств. Вивлащенє безпосередних продуцентів перевсдить ся впрост з безвзглядним вандалізмом, під впливом найнужденійших, найбрудніших, найбільше низьких пристрастей, гідних впрост

погорди. І власність приватну, здобуту власним висиленем, оперту, такби сказати, на зросненню поодинокого незалежного, самостійного робітника з виснішними услівями праці, випирає власність приватна капіталістична, котра опирає ся вже на експлоатації чужої, хоч правно, вільної праці.— Скоро лише той переворотовий процес розложив достаточ-но уже, що до глибини і широти, стару суспільність, скоро перемінив і робітників на — пролетарів, а їх услівя праці — в капітал, скоро лише капіталістич-на форма продукції стає на власних ногах — даль-ше усуспільнюване праці, як і дал-ше переміню-ване землі і других средств продукції в знаряди визискувані суспільно т. в. вспільно, словом, дальше вивлащуване приватних властителів прибирає нову форму. Починає ся уже вивлащуване не самостійно господаруючого робітника, але вивлащуване самого експлоатууючого многих робітників — капіталісту. Відбуває ся то під напором прав, невідлучних від капіталістичної продукції — при помочи концентрації капіталів. Кождий капітал убиває кількох дру-гих. Рівномірно з тою централізацією або експропрі-яцією многих капіталістів через немногих, розви-ває ся на що-раз більшу скалю зсуспільнена фор-ма праці, сьвідоме застосоване науки до техніки, плянове переводжене експлоатації землі, перемі-нюване знарядів праці в знаряди, котрих можна уживати лише спільно, многими нараз, економічне (ощадне) уживане всіх средств продукції, завдяки скомбінованій, суспільній, збірній праці, втягнене в сіті всесвітнього ринку вимінного усіх народностей, а через те і зріст інтернаціонального характеру, властивого капіталістичному режимови. — В міру сего, як зменшує ся число володарів капіталу, котрі привлащують собі і монополізують усі користи того переворотового процесу, росте маса нужди, утиску, упідленя, дегенерації, визиску, але заразом і опір кляси робітників, що все зростає числом а котру сам механізм продукції капіталістичної ви-школює, лучить, і організує. Монополь капіталу

стає ся запорою для систему продукції, котра разом з ним і за його панованя розцвітає. Усуспільнене праці і централізація средств продукції добігають точки, при котрій стає ся їм уже за тісно в їх капіталістичній поволоці. Тож і мусить вона бути розсадженою. Година приватної власности капіталістичної вибиває. Наступає експропріяція експропріаторів.

Капіталістична форма привлащуваня впливаюча з капіталістичного способу продукції, т. є капіталістична власність приватна, є першою негацією індивідуальної, приватної власности, опертої на власній праці. Але продукція капіталістична витворює з конечністю процесу натури, свою власну негацію. Є то негація негації. Відтворює вона вже не власність приватну, але індивідуальну на ґрунті здобутків капіталістичної ери: суспільної, збірної праці, спільного посіданя землі і витворених працею средств продукції.

Переміна дрібної і на власній праці опертої власности приватної на капіталістичну, вимагала, цілком природно, о много більше часу, змагань і трудів, як се буде потрібно до переміни капіталістичної, фактично опертої вже на суспільнім способі продукції — в суспільну. Тоді йшло о вивлащенє маси народної через кількох експропріаторів, тепер йде вже о вивлащенє кількох експропріаторів, через масу народну.“ *)

Отсе загальний образ нинішної капіталістичної господарки, заразом і загальна характеристика нинішного соціально-демократичного робітничого руху і його істотне історично-культурне значінє. Як бачимо, рух сей тісно звязаний з самою господаркою капіталістичною, в ній бере свій початок, з нею

*) К. Марх: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. I. Bd. стр. 742—745 (перше виданє).

розвиває ся і в ній зростає в що-раз більшу силу. В її власнім розвою знаходить він остаточно і запоруку своїй перемозі. Господарка капіталістична, розвиваючися, пре сама з неповздержливим напором суспільність на дальший, висший щабель укладу відносин суспільних і сама рівночасно виховує ту революційну силу, що буде справцею того перевороту, відповідно її революційній тенденції — пролетаріят. Пролетаріят, свідомий сего свого культурно-історичного завдання, переймає в свої руки власть державну, переносить усі средства продукції на власність держави — усуспільнює їх.

Але з тим і зносить він сам себе яко клясу, а через те і поділ суспільности на кляси, а через те знова — і саму державу яко державу...

Застановім ся над тим близше.

XI.

Зорганізоване суспільности в державу, яко одну політичну цілість, рівночасно однак, в державу, яко інституцію суспільну, протиставлену суспільности, є зявищем приналежним не кождочасній степені культурного розвою суспільности, не є сталою інституцією кождочасної суспільности, а зявищем, приналежним суспільности, стоячій на певній висшій уже фазі культурного розвою, а до того ще, зявищем, відповідаючим певним лише, спеціальним суспільно-економічним відносинам. Є то витвір суспільности, розпавшої ся вже на кляси і то витвір кождочасної пануючої кляси, представляючої собою суспільність. Факт, що дана суспільність зорганізувала ся в державу, є лише ознакою, що в лоні її наступив певний розділ, що дотеперішна суспільність, представляюча собою одну органічну цілість розпала ся на кляси, з суперечними собі економічними інтересами і що в лоні її настала боротьба кляс. Той поділ суспільности на кляси і антагонізм між тими клясами, покликуює до життя — державу.

При первіснім комунізмі, при рівності економічній, держава не протиставить ся суспільности, а такби сказати, спливає ся з нею. Усі власті суспільні знаходять ся в руках загалу і рівності економічній, відповідає політична рівність. Дотепер з упадком економічної рівності, а то, з хвилею, коли починає витворювати ся власність приватна, упадає і рівність політична. Відносини властності, починають підпадати ріжним змінам і поволи, переломлюючи суспільність в дві протилежні собі класи — посідаючих і непосідаючих, працюючих і побираючих доходи, починають перемінювати і давну засаду правну і політичну о економічній і політичній рівності. Власті суспільні починають виділювати ся звільна в спеціальні інституції, відірвані від загалу, а власть політична монополізувати ся в руках класи властителів, що все разом, протиставить ся загалови в виді — держави. Піддержати ту економічно пануючу класу на раз добутім нею становищи а класи працюючі, гноблені, вдержати в границях „порядку“ і послушеньства взглядом своїх гнобителів, усанкціонувати визиск класи непосідаючої — класою посідаючою, от се і завдане держави. Вираз свій знаходить вона в праві, усанкціонованім кождохасною пануючою державною класою.

Поділ суспільности на класи, є знова конечним наслідком слаборозвинених сил продуктивних, впливом малої видатности праці. Як довго уся праця суспільна є так слабою, що мало-що більше видає понад конечно потрібне до екзистенції загалу, як довго средства продукції, суть еще так слаборозвинені, що до екзистенції загалу, потреба праці усею майже загалу, — суспільність остаточно мусить розпасти ся на класи. — Початок свій беруть вони в поділі праці, коли одна частина змушена віддавати ся впрост-продуктивній праці, а друга, звільнена від неї, займає ся загальними справами дотичними загалу, як — веденєм робіт, судівництвом, наукою і т. д. З того однак поділу праці, зразу конечного, хосен-

ного для загалу — при слаборозвинених средствах продукційних, починають поводи витворювати ся особні, економічно ворожі собі класи — пануюча і визискувана. Часть звільнена від тяжкої, звичайної, впрост-продуктивної праці, старає ся поводи при помочи рабунку, насильства, чи підступу, удержати ся на тім вигіднім становищі і давне ведене загальними справами дотичачими загалу і для загалу, перемінити в що-раз більший визиск загалу. — Рівномірно з тим витворює ся держава.

Щоби з такого поділу праці могли витворити ся класи а з них держава, до того треба єще двох чинників: борби з природою і борби з сусідними племенами, і то — борби осілих уже, рільничих племен з племенами кочуючими. Борба з природою була тою першою причиною, завдяки котрій витворили ся класи у старожитних суспільностей, осілих при великих ріках. Ріки ті були житодателькою їм, але рівночасно і грізною силою, що кож-дої хвилі могла привести до цілковитої руїни усю суспільність осілу над рікою. Щоби отже, могчи користати з ріки, треба з другої сторони вести борбу з рікою. Се вимагало далеко ідучого поділу праці—в інтересі усього загалу. З того поділу праці витворили ся звільна класи а з них — держава. До зміцнення поділу класового і організації державної, причинили ся опісля напади кочуючих племен. То друге, було особливо причиною поділу суспільности на класи і зорганізованя ся ві в державу, у суспільностей осілих уже, рільних — в середновічній Європі, — борба з природою, відіграла ту меншу вже ролу.

Щоби зрозуміти як єслід кождохасні відноси-ни суспільні, політичні, правні, устроєві відносини держави, мусимо звертати ся передовсім до відно-син економічних, відповідаючих займаючій нас істо-ричній добі. „Кождохасна економічна структура суспільности, є владене тою реальною підвалиною, на котрій вносить ся і котрою дасть ся пояснити уся верхня будова правних і політичних установ,

як неменче релігійний, філософічний і всякий інший світогляд кожної історичної доби.“*) Відносини економічні характеризують ся певним способом продукції і виміною продуктів. Відповідно до того, що і в який спосіб продукує ся і в який спосіб вимінують ся продукти, укладає ся і поділ продуктів і поділ суспільности на класи чи стани — цілий уклад відносин суспільних. Йім відповідають усе правнополітичні відносини. Але відносини економічні підлягають безустанним змінам. Отже зі зміною йіх, переверотом ту у долі— відбуває ся і зміна, переверот в горі. Ту має ся річ подібно, як пр. з винайденем нових знарядів воєнних. Як пр. винайдене пальної зброї, змінило цілу організацію армії, в єї внутрішнім складі і в взаїмнім відношеню поодиноких личностей, входячих в склад єї армії, завдяки котрим армія і представляє собою певну зорганізовану цілість, як дальше зі зміною тою, змінили ся і взаїмні відносини ріжних армії до себе, так само і відносини суспільні, в лоні котрих відбуває ся продукція, змінюють ся, переіначують ся, відповідно до змін і розвою матеріяльних средств, знарядів продукції, сил продуктивних. Зі зміною відносин суспільних змінюють ся і відносини правні, перетворює ся і форма укладу відносин політичних — устрій державний. — Так отже, в економічних відносинах треба глядіти за остаточними причинами усіх суспільних і політичних перемін. Отже— не в філософії а в економії даної історичної доби.**)

Ті правні і політичні переміни, розуміє ся, не відбувають ся відразу, а поволі, як і сили продуктивні, що лежать в йіх основі, підпадають не

*) F. Engels: Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft стр. 26.

**) Годить ся собі се зятимити. Ідея не є перворядним чинником в розвою суспільнім — хоч і є дуже сильним, але не є перворядним, що валить старі а укладає.

раптовним а повільним переминам. Нові народжуючі ся сили продуктивні відділюють зразу на малий лише круг відносин суспільних, поволи однак, розвиваючи ся, починають відділювати на що-раз дальший і дальший круг відносин, пристосовують їх раз-враз до себе, аж поки і не дійдуть до такої точки, при котрій усі дотеперішні правні і політичні установи, стають ся довше неможливими. Починає ся борба нових суспільно-економічних сил з старими, борба нових порядків з старими порядками. Кляса репрезентуюча нові методи продукції і нову суспільність, виступає яко речник нових потреб і в імя їх добиває ся відповідних їм правних і політичних порядків. Є то борба революцій-

нові урядження в житю. Щоби ідея могла бути сплодженою, потреба передовсім, щоби в самій суспільности знаходили ся уже такі елементи, котрі змогли би їй дати відповідний зміст. Інакше не зможе вона дійти до суспільности і прийнятись серед неї. Вона мусить отже виразити собою сформуоване певних бажань, котрі не свідомо або не ясно ще зарисовують ся в умах загалу. Тоді, буде вона могла і дійти і прийнятись серед загалу, або принаймій, серед якоїсь одної частини його. Потреба отже передовсім матеріальної основи. Але і потреба ще, щоби і та матеріальна основа на стілько зміцнилась і розвинулась, щоби змогла витворити і певну атмосферу відповідних бажань, бо тоді лише ідея, виражаюча собою ті бажання, і зможе трафити до переконання загалу. — Одним словом — ідея, є лише висказанем того, що вже в природний спосіб витворило ся серед загалу.

Лучаєсь однак часто, що якась нова ідея дійде до суспільности, серед котрої матеріальна основа (відн. економічні), не розвинулась еще на стілько, щоб відповідала вповні тій новій ідеї, отже, щоби і та ідея могла вповні трафити до переконання загалу. Але з другої сторони, знаходять ся уже все таки серед тої суспільности певні елементи, котрі тій ідеї відповідають, і, завдяки сему, ідея

них течій і змагань. При відповіднім зрості сил нових потреб, наступає — соціяльна революція а з нею переворот політичний.*)

Рівномірно з тими переворотами в сфері матеріяльній, відбуваються, і перевороти в сфері духовій — борба ідей нових з старими, нового сві-

знаходить серед суспільности якийсь відгомон. Який-же се відгомон? — Починаєсь пристосовуване ідеї до „реального“ ґрунту. Робить ся се під шумним окликом „самобитність культурна“ народу. Та, таке пристосовуване ідеї до „реального“ ґрунту, не відбуває ся звичайно в простій лінії, т. зн. не пристосовує ся єї рівномірно до розвою відносин матеріяльних — не анатемізуючи єї притім, а держучись усе єї яко провідної ідеї в діяльності. Таке пристосовуване ідеї до „реального“ ґрунту, доводить нераз до того, що з колишньої, первісної ідеї виходить щось нове, щось впрост карикатурне (але розуміє ся „самобитне“), щось, що нагадує первісну ідею, і щось, що звичайно перечить тій ідеї. Є то мішанина ріжних, суперечних собі ідей, „погоджене“ двох ріжних, суперечних станів відносин економічних — старих з новими. Є то „самобитність культурна.“ І та „самобитність культурна“ так нераз ошоломлює правовірних синів народу, що остаточно стають ся вони найбільшими ворогами тої ідеї, котра-то їм колись мала служити за провідну звізду в їх діяльності...

Той „самобитний“ стан ідеї триває доти, доки матеріяльні відносини не розвинуть ся на стілько, що при них ціла „самобитність“ покаже ся простою наївністю, а „самобитність культури,“ радше — самобитною некультурною, чи, говорячи виразнійше, доки ціла колишня, „самобитність культури,“ не виявить ся яко знак, що колишні відносини економічні і культурні, не дійшли були єще до тої ступени культури, котра сплodiла нову ідею, а котру-то так „самобитно“ скарікатуризовано.

*) Часто протиставить ся революції — еволюції. Се не є слушно. Еволюція цілком не перечить революції

тогляду з старим. Все то ярко відбиває ся в науці, штуці і релігії. Зявляють ся нові системати суспільні, політичні, філзофічні. Але треба на те все вважати, що таке переконане, що існуючі відносини суспільні і політичні суть нерозумні і несправедливі, що колишне розумне, стало ся тепер глупим, а добре — злим, є лише доказом, що серед даних метод продукції і форм виміни, зайшли уже такі переміни, з котрими не можуть погодити ся відносини суспільні і політичні, відповідаючі давним відносинам економічним. Нові системати суспільні, політичні і філзофічні, суть лише теоретичним виразом нових фактичних відносин і нових потреб суспільних, а взглядно — потреб кляси виступаючої до борби і репрезентуючої собою нову суспільність, нову історичну добу.

З хвилию, як суспільність переступила границі первісного комунізму - дальший хід єї суспільно-політичного життя перебував три головні розвові фази. Всі ті три фази характеризують ся певними властивими їм методами продукції і всім тим трем методам продукції, відповідали три головні форми політичного устрою: старинна держава, оперта на невільництві, середновічна (февдальна), на підданстві, новожитна (буржуазийна), на наємній праці. Кождочасна держава є, як сказано вже вище, організацією кляс економічно пануючих, витвореною в ціли держання в зависимости від них кляс визискуваних — отже і у всіх тих трех формах устроїв державних, керма справами державними, вплив на справи державні як і користуванє ся правами державними, зависимим було і є від степені заможности одиниці, члена держави. Бачимо се в старожитних державах — не виймаючи Атени і Рим — где сила по-

і на відворот. Противно, революція доповнює лише еволюцію, се лише закінченє еволюції, остаточна санкція єї, або говорячи докладнійше — характеристична кризіс, котра закінчує собою певну добу еволюційну.

літчна і становище суспільне одиниці опирало ся на стані ві маєтку; то само бачимо і в середно-вічній державі, где сила політчна і становище суспільне опирало ся на скількості посідання землі; то само в кінці, бачимо під видом цензусу виборчого (при відповіднім ще до того розділі округів виборчих і самій формі виборів) і в новочасних державах репрезентаційних.

Другим завданєм держави яко організації економічно пануючої кляси, є — вдержувати працюючі, визискувані кляси в формі визиску, відповідаючій услівям витвореним даним способом продукції, — отже держави старожитні, були передовсім державами властителів невільників, в цілі держання невільників в неволи (форма визиску, відповідаюча тодішнім силам продукційним), держава февдальна — державою шляхти, в цілі держання в підданстві панщизнянних хлопів, новочасна — репрезентаційна, державою капіталістів, в цілі держання в наймицькій формі визиску (формі відповідаючій новочасній продукції капіталістичній) — пролетарів.

Новочасна держава буржуазійна, була впливом нових економічних відносин, які звільна почали витворювати ся в лоні тих старих відносин економічних, на котрих-то оперло ся панованє шляхти і відповідаючий їм правно-політичний устрій державний, в виді т. зв. держави февдальної. Нові ті відносини, викликані новими методами продукції, т. зв. капіталістичною продукцією, ніяк не могли погодити ся з тодішнім порядком февдальним, з його льокальними і становими привілеями, в'язами цеховими і взаїмними в'язами осіб. Тодішня форма укладу правно-політичного була вже для них за тісна, вони ві переросли, вона вже їй стісняла. Тож і під безнастанним і що-раз зростаючим напором їй, мусіла остаточно — тріснути. Є то час звісних переворотів політичних. Рівномірно, як капіталізм, розвиваючи ся, заточував усе більші і більші круги панованя свого, посуваючи ся з Заходу на Вхід,

рівномірно з тим і наступали в поодиноких державах політичні революції. Вже в XVII в. відбула ся така революція в Англії (1649 р.), в XVIII в. в Франції (1789 р.), в нинішнім XIX в. маємо революції в Німеччині, в Австрії, Італії, а починаючи від 70 рр., і в Росії. Буржуазія отже, той репрезентант нових метод продукції, розбивши фєвдальні порядки, внесла на руїнах їх, нові — державу буржуазійну, репрезентацийно-конституційну, відповідаючу новим суспільно-економічним інтересам. В такій доперва політичній формі, могла вповні розвинути ся господарка капіталістична. І під проводом буржуазії, розвинула ся вона дійсно, до нечуваних розмірів, доказала правдивих чудес.

Але подібно, як колись нові ті сили продуктивні попали в конфлікт з фєвдальними порядками, так само, сили ті, дійшовши певної степені розвою, починають попадати в конфлікт і з буржуазійними порядками, не суть уже в силі вмістити ся і в таких правно-політичних рамках, в які вклала їх колись буржуазія. Сили продуктивні переросли вже ті рамки — ті рамки починають уже їх стісняти. Найяркійшим свідомством сего, безнастанні торговельно-промислові кризи. В кожній кризі, суспільність розпадає ся під тягаром власних єї сил продуктивних і продуктів і „стоїть безсилною перед тою абсурдною суперечністю, що продуценти не мають що консумувати, бо бракує консументів“ (Енгельс). І от, тому-то являє ся знова та конечність, усунути і ті буржуазійні форми уживаня і користуваня ся силами продуктивними і заступити їх новими. Якїж вони?—На місци приватної власности на средствах продукції — суспільна власність, на місци анархії в продукції — свідомо, плянова організація продукції. Є то першим, основним услівем, щоби запобічи тому безнастанному нищеню і марнотравленю продуктивних сил і продуктів, що в кризах доходить кульмінаційної своєї точки, не менче, першим услівем, дальшого непе-

реривного а все взростаючого розвою сил продуктивних, а тим самим і безграничного розвою самої продукції. Що більше: першим, основним, услівем для забезпеченя цілій суспільности, кождїй одиници можности не лише екзистенції, матеріяльно вповні вистарчаючої і то ще з кожним днем взростаючої, але і основним услівем, забезпеченя кождїй одиници — повного розвитку усіх ві фізичних і духових сил.

З уеуспільненем средств продукційних, упадає однак і поділ суспільности на класи. Поділ суспільности на класи, був, як сказано вже, конечним впливом слаборозвинених средств продукційних і витвореної в наслідок сего власности приватної на средствах продукційних. Має отже певне історичне для себе оправданє. Але то оправданє, можливе лише на певний протяг часу — доти, доки сили продуктивні, суть єще дійсно так слабї, що привлащуванє средств продукційних і продуктів, як і власть політична пануючої економічно класи, є не лише конечним але і позиточним — розуміє ся, о стілько, о скілько се впливає на розвій економічний і інтелектуальний даної суспільности. Поки видатність праці, є ще на стількою слабою, що мало-що лишає вільного часу понад час конечно потрібний до випродукованя средств до життя, поки той вільний час, є ще на стілько недостаточний, що віддаючи ся праці фізичній, годї вже віддавати ся іншим занятям, поти праця тяжка і визиск одних, є конечним услівем досконаленя ся других. Без того не могли би розвивати ся ані наука, ані штука, в загалі жадні відомости, з котрих менше-більше усі користають.*) Але если сили продук-

*) Через те і не повинно би нікого дивувати. если такий великан духа як пр. Арістотель, оправдує невільництво і уважає його за річ цілком слушну і природну. З другої однак сторони, се є доказом, як тісно звязаний спосіб мисленя і думки з економічними відносинами даної

тивні доходять до такої висоти, що не лише, що суть в стані забезпечити цілій суспільности достаточний добробит, та коли власність приватна на средствах продукції, в ще — запорою дальшому економічному і культурному розвою суспільности, — а що більше: коли сили продуктивні, переростають уже на стільки сили одиниці, що дальше ведене ними мусить підлягати що раз більше наглядови цілої суспільности і що-раз більше мусять бути віддавані під власть цілої суспільности, — коли остаточно, власність приватна на средствах продукції, доходить уже до власної своєї негатиї, — тоді існуванє кляс і панованє політичне одної кляси над другою, стає ся вже не тільки не потрібним, але і шкідливим і не можливим, стає ся — анахронізмом. — На тім стадіум розвою, знаходять ся власне нижні сили продуктивні. Отже, існуванє кляс і панованє одної кляси над другою, переходить — в анахронізм. Той сам промисл машиновий, що зіпхнув колишнього робітника до становища простого слуги машини, той сам промисл, зіпхнув і капіталісту до ролі пятого колеса у возі. На се ясно вказують товариства акційні і такі інституції економічні як картелі,*) трести і т. п. Акції і облигації

суспільности. Кождїй добі історичній відповідає певний спосіб мисленя. Той спосіб мисленя, може бути суперечним, може видати ся і дивним, способови мисленя, помічню річей другої доби, але всеж опирає ся він і відповідає економічним відносинам своєї доби і ними оправдує ся.

*) Ті новочасні інституції економічні були впливом, з одної сторони, що-раз більшої концентрації капіталів, конечної при пинішній вільній конкуренції — тім першим услівю розвою господарки капіталістичної, а з другої — наслідком, що-раз сильнішої потреби регуляції продукції. Та, якїж наслідки вийшли з сего для поодиноких капіталістів? „Метаморфоза картелів зменшила значенє поодинокого капіталіста. Погний надїї виступив він на много

т. є титули власности переходят з рук до рук без яких нібудь наслідків для підприємства і змінюють не раз на біржі в протягу одного дня кількох властителів. Капіталісти стають ся вже простими паразитами суспільности. Ціла діяльність їх зводиться ся вже до чим-раз більшого лише загарбованя капіталів. — Колись, рицарі фєвдальні, як ще мешкали серед своїх підданих і вазалів, і занимали ся в часі спокою судівництвом, а в часі нападів чужих, ішли боронити границі краю, колись і ті рицарі, були клясою позиточною і потрібною. Але з часом, як в краю настав взглядний спокій, а міста змогли ся вже на стілько, що самі були в силі себе боронити, тоді рицарство стратило вже колишній свій позиточний характер. Воно і покинуло своїх підданих і почало громадити ся на дворах

обіцяючи дорогу коаліції; як-же много змінило ся від того часу? Пропала його самостійність і незалежність! Його підприємство, се тільки філія картельової спілки, котра що-раз тісніше і тісніше привязує його до себе, зливає його інтереси з інтересами прочих спільників, а від журби о них звільняє його. Ціле військо урядників під комендою директоріату веде тепер процесом продукції і заряджує капіталом підприємства, в котрім потонуло, по утраті всякої індивідуальної ціхи, і його підприємство. Один живчик бе в тисячних сполученях зєдиненої господарки; одна сила уділяє ся цілій машинерії, один приказ порушає огромну масу капіталів, витворених невпинною працею. І поодинокий підприємець є тепер уже урядником або пенсіонаром картелю. Він вже не є протагоністом на економічній сцені: він мусить скинути котурн і маску і доволити ся тим, що може вступити до хору, котрого рух супроводжають акцію, але єї не рішають.» (Schoenlank: Die Kartelle, Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, herausgeg. v. Dr. H. Braun. 3 Bd. стр. 513). А які наслідки з картелів для господарки суспільної в загалі? „Не дасть ся заперечити, що рух картельовий, в многих точках стикає ся з соціалізмом, а властиво, підготовляє терен для соціалізму. Просвічені підприємці, суть вповні свідомі того,

королівських і князівських, почало віддаляти ся від суспільности, аж в кінці відчужило ся від неї і стало ся осаточно для неї паразитом. Отже — зникло. Так само має ся річ і з нинішною клясою буржуазійною. В своїм часі відіграла і вона важну роль в культурнім розвою суспільности. Сконцентрувала давні, слабі сили продуктивні і розвинула їх до тої незвичайної висоти, яку се бачимо у них нині. Але довівши їх до такої незвичайної висоти — стала ся вже і непотрібною — а що більше, як се вже ми і бачили, і шкідливою. Опираючи екзистенцію свою на власности приватній на средствах продукції, і боронячи тої форми власности, стала ся за порою в дальшій культурнім розвою суспільности. Тож і так, як колись февдальна шляхта, переставши бути позиточною для суспільности, відчуживши ся від неї — зійшла з лица сего сьвіта, так само і буржуазія, скоро стала ся безужиточною, чужою і шкідливою для нинішної суспільности, так само і вона мусить остаточно зійти з лица сего сьвіта. Є се лише квестією часу, так само, як квестією часу було се в минувшім століттю і для шляхти февдальної.

що ідемо на зустріч соціалізови а властиво, що вже майже належимо до него; нинішня бо суспільність не є вже атомістичною, вона спочиває радше на основі спільного заряду і то вже не в зміслі капіталістичнім. Се вже не є капіталізм, коли промислові заведеня, для одноцільної господарки, стоять під спільною управою і коли ціла галузь промислу, являє ся вже яко одна зложена підість; тїба тоді було би се капіталістичнім підприємством, колиби якийсь капітал, в цілях визиску і без огляду на дотеперішній стан поодиноких підприємств і на добро занятих при них висших і низших праць людекх, закупив цілу галузь промислу на приватну власність і обняв в одніюке посіданє“ (A. Steinmann-Bucher: Wesen u. Bedeutung der gewerblichen Kartelle. — Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwalt. und Volkswirtschaft, XV. Jahrg. II. Heft стр. 153.)

упадає і держава. З хвилиною, як устає поділ суспільності на класи, як устає можливість існування такої класи, котра екзистенцію свою опирала би на визиску класи другої, з хвилиною тою, держава яко держава — яко організація економічно пануючої класи, витворена в цілі задоволення їй того становища і спокійного визиску класе працюючих — стає ся анахронізмом. Скоро зі знесенем антагонізмів класових, панованя класового і безвзглядної, при нинішній анархії продукції, борби одиниць о існуванє, устануть і ті впливаючі з них ріжного рода переступства і колізії, — тоді і інституція, призначена держати певний „лад“ в тій борбі всіх проти всіх — держава, тратить уже цілковито рацію свого існуваня. Перший виступ єї, в котрій вона дійсно представить ся яко правдивий репрезентант усеї суспільності, коли-то перейме, в імени суспільності, на власність державну, усі средства продукційні, буде заразом і посьліднім єї виступом. Що-раз менше і менше буде потрібним втручувати ся тоді власти державній в відносини суспільні і держава, не маючи вже сего, що покликало єї до життя, що могло давати їй рацію існуваня, поводи замре, згине... На єї місце виступить зате нова інституція суспільна, о цілком відміннім характері, о далеко більшій розтягlosti територіяльній, що сягати буде далеко поза границі нинішних держав національних, отже інституція не національна а інтернаціональна — міжнародна, — інституція, котрої завданєм буде не панованє над людьми, а міжнародне веденє продукції — панованє над річами.

Застановім ся над тим ближше. Інтернаціональна інституція! — Чому се так, чому як раз інтернаціональна? Се одно. А друге: як може відбити ся се на нинішних націях, яко одиницях економічних і політичних, а також, який може зробити се вплив, на саму ідею національну, котра ворухить ще так суспільність нинішню і так

розпалює уми? Не можливож прецінь, щоби при витворюваню ся такої інтернаціональної інституції, обіймаючої собою усі нації, збиваючої їх немов усіх разом до купи, а при завмираню нинішних національних держав, котрі так сприяють виріжнюваню ся націй, і підтримують відрубности національні, — неможливо, щоби і нації і само понятє національності остали ся такими, якими вони нині представляють ся, ненарушеними, щоби і вони не підпали якимсь змінам. Якїж ті можливі зміни?

Пічним від сего другого питання. Що дало початок ідеї національній? Хто був єї двигачем? Як, в загалі, витворювали ся нинішні нації?

Як сказано вже, ідея національна, в сути річі, ідея буржуазийна. Буржуазія і народність, то плід, що виріс на однім і тим самим ґрунті, розвій одної впливав на другу і на відворот, а роля, яку відгравала ідея національна, відповідає ролі, яку відгравала буржуазія. Через те, при самім уже перетворюваню ся давних держав фєвдальних в держави буржуазийні, зайшла не лише зміна, що до правно-політичного устрою держав, але і що до самої територіяльної їх розтяглости. На ці о-на льна держава, се характеристичне знамя новочасних, буржуазийних держав.

Характеристичним знаменем фєвдалізму—противно як тепер — було розбитє нинішних націй на кілька політичних, независимих майже в нічім від себе, організмів політичних — партикуляризм політичний. Від часу до часу, лучать ся вправді поодинокі такі організми політичні з собою і творять нераз досить великі держави, пр. велико-франкоська держава, „німецька,“ австрійська, „польська,“ російська. Але усі ті держави, цілком не носять на собі характеру національного, а й сама звязь тих поодиноких дрібнот політичних в дуже слаба. Держави ті викликані були не внутрішними потребами, не були вони безпосереднім впливом самого

Але з поділу суспільности на класи, витворила ся як звісно держава. З упадком отже клас, внутрішнього життя поодиноких провінцій, що склалися на таку державу, а були лише впливом вішних причин, наслідком — потреби спільної оборони перед нападами чужих кочуючих племен. Поконавши, чи відперши їх, розривав ся той узол, що лучив поодинокі території в одну відпорну силу, і партикуляризм виступав знова на верх. Так пр. велико-франконська держава, витворила ся в наслідок безнастанної грозби гішпанських Арабів з одної сторони, а з другої — в наслідок безнастанних нападів Норманів, Гунів і безнастанного напору Славян. З поконанем їх — держава франконська розпадає ся. Під напором Угрів, лучить ся опісля всхідна часть давньої франконської держави, в державу—німецьку. З поконанем Угрів, розпадає ся і німецька держава. Пізнійші напади турецької сили, витворили на Заході — австрійську державу, на Півночі—польську, а з відірванем від Польщі, найбільше виставленої на ті напади України, — державу російську. З упадком сили турецької, розривав ся та звязь, що лучила поодинокі провінції в два великі організми політичні — австрійський і російський, і обі ті держави вступають також в фазу розкладову. Але на Заході, розвинув ся між тим капіталізм, що посуваючи ся на Всихід, заціпив ся і в тих двох державах. Отже—заходить вже ту і певна різниця що до характеру того розкладового процесу Австрії і Росії. Коли на Заході давні держави розпадали ся після провінцій, то ту під впливом капіталізму і витворююваню ся, завдяки самому власне капіталізму—націй, процес розкладовий прибирає уже характер не вузко-провінціональний а — національний.

Всі ті конгломерати політичні різних племен, звязані одним лише інтересом, викликаним із вні, вnutрі своїм помимо того розпарцельовані були дальше на дрібні частини, політично відрубні, і жили собі відрубним своїм життям, нічим майже

не зв'язані з собою. Одну політичну цілість представляли вони лише на вні. Внутрі, кожда осада, чи місто, чи остаточно провінція, продукуючи усе сама, чого вимагали потреби мешканців, вистарчаючи вловні собі, становили кожде для себе одиницю економічну, незалежну від решти світа. І тій-то відрубності економічній, відповідала отже відрубність політична, партикуляризм політичний.

Розумів ся, при таких стані речей, не могло бути бесіди про якусь національну єдність і мову національну. Протівно, таке розкавалковане племен на різні відрубні економічні і політичні одиниці, було як-раз відповідним ґрунтом, на котрім могли витворювати ся різні дієлекти, і то чим-раз більше віддаляючі ся від себе, так, що колись, зразу цілком майже і подібні до себе, змогли пізніше дати ґрунт новим, цілком вже відрубним, самостійним мовам національним. Ідея національна, національна єдність і мова національна, почали витворювати ся доперва пізніше. Стало ся се тоді, коли міста взяли верх над селом, а більша продуктивність праці, з розвитком техніки, розширила круг інтересів міщанської класи далеко поза родинні міста і найближшу околицю.

Зразу, і міста самі становили єще осібну, відграничену від решти світа роґачками і цлами, замкнену в собі одиницю економічну. Як в селах, так і в початковій добі розвоєвій міст, круг інтересів економічних, ограничав ся лише на територію обняту самою громадою мійскою. Ту, по містах, на таке тісне відграничуванє ся, впливало ще і ограничуванє самої продукції ріжними приписаними цеховими. Але се довго так не тревало. Збільшена продуктивність праці, викликана новими уліпшеннями технічними і новими видатнішими методами продукційними, як мануфактура, а дальше, відкритє величезних золотодайних ринків заморських, почали поводи розсаджувати ті ограниченє цехові, а круг інтересів міщан почали розширяти на що-раз дальші і дальші територія. Обіг товарів і виміна, при-

бирають чим-раз ширші розміри — на арену світову виступає нова класа великих купців, що оком своїм обіймає вже далекі-далекі виднокруги. — Давне заскаралупйованє ся міщан в тіснім кружку комуни починає никнути. З'являє ся потреба якоїсь ширшої території економічної, з відповідною одноцільною організацією політичною, опертою вже на ґрунті тих нових економічних інтересів... І от, на такім-то ґрунті починає тепер прозябати ідея національна, думки про національну єдність.

Понятє вітчини розширяє ся. Та вітчина, що колись-то, при давній, примітивній, натуральній господарці, при котрій кожде газдівство вистарчало собі вповні, було рівночасно і продуцентом і консументом — ограничала ся на вітцівську хату, вітцівське обійстє; вітчина, що з розширенєм поділу праці в самій громаді а ще дальше на село і місто — розширила ся на цілу уже громаду чи сільську чи мійську, — та вітчина, тепер, коли місто взяло верх, а круг інтересів міщаньства, з розвитком техніки, почав що раз-то розширювати ся і простягати ся на чим-раз дальші територія, та колишня вузка вітчина, розширяє ся тепер далеко поза міста і поодинокі провінції і обіймає вже собою широку і велику територію, замешкалу людністю, зближеною до себе спільними звичаями, ношею, говором і т. п.

Рівночасно починає витворювати ся спільна національна мова. Бєсїда міщан стає ся бєсїдою купців і учених, виширає з письма інтернаціональний церковний язик і сама починає виступати яко спільна цілій нації мова — мова національна. Ріжницї діалектичні затирають ся. — Рівночасно починає витворювати ся і національна література, а дальше й штука...

Нові потреби економічні, домагають ся тепер відповідної організації політичної, о новій територіяльній розтяглости. І цікаве бачимо зявище. Ціла вязанка до недавна цілком чужих собі міст, а

дальше і провінції, дотепер незалежні, о різних правах і формах правління, з найрізноманітнішими системами цловим, зливаються в один нарід, в одну національну державу, з одним правительством на чолі, одним цілим націям праводавством, обваровані одним національним кордоном цловим, — оперті на одній оружній силі, і то силі, до котрої втягається ціла нація, а не один стан, не одна кляса... Повстає новий тип держав, держава новочасна, буржуазійна, держава — національна.

Держава національна, зорганізованеся націям в одну політичну єдність, чим дальше, з розвитком продукції капіталістичної, стаєся впрост желізною уже конечністю. Давнійше, кожде село а опісьля місто і провінція, продукуючи все у себе, в дома, становили відрубну, замкнену в собі і вистарчаючу собі одиницю економічну, отже і уможлиблювали партикуляризм політичний. Але тепер, коли з розвитком господарки капіталістичної, продукція починає що-раз більше спеціалізуватися, а поодинокі галузи продукції централізуватися в певних лише місцевостях, як пр. продукція вугля в одній місцевості, желіза в другій, вовни — знова в іншій, в іншій знова збіжа, цукру і т. д., тепер при такій спеціалізації продукції, а рівночасно за-висимости одної провінції від другої, давна незалежність економічна і політична міст, чи провінцій, є річею впрост уже не можливою. Ніякий з тих промислових центрів, не міг би існувати, хочби й як короткий час, зірвавши ту взаємну звязь з другими центрами. Отже, такій взаємній за-висимости, єдності економічній, мусить відповідати єдність політична.

Як звісно, не всі єще націям європейські зорганізувалися в національні держави. Маємо пр. такі єще держави як Австрія і Росія — держави ненаціональні, зложені з різних націй. Але знаємо, чого се були вони наслідком. Та й знаємо, що і вони знаходяться уже в фазі розкладовій. В Австрії,

справа та стала ся уже основою усеї внутрішньої австрійської політики, в Росії — завдяки лише абсолютистичній формі правління, а по части не так розвиненому еще як пр. в Австрії капіталізови, еманципація політична входячих в ню націй, не могла проявити ся в яркішим виді. Але ту, як і там, основою тої еманципації політичної є і буде — капіталізм, а виразителем ві — буржуазія. В Австрії, є се борба еманципацийна „славянської“ буржуазії з під визиску капіталу німецького, в Росії, борба буржуазії великорускої з під переваги польського капіталу, а дальше, що мусить наступити і то вже незадовго борба еманципацийна української буржуазії з під визиску і переваги капіталу польського і великоруского.*)

*) Що до борби еманципацийної великорускої буржуазії з під переваги економічної буржуазії польської — спеціально, то ту справа та на разі сильно затемнює ся „великоруским“ правительством, ідентифікованим звичайно з великорускою нацією. Через те може видати ся неможливим а навіть і абсурдним, таке твердження, що борбу еманципацийну прийде ся перевести не гнобленим „націям“ польській а „пануючій“ нації великорускій, не польській буржуазії від великорускої, а на відворот — великорускій від польської. Дальше, борбу ту еманципацийну затемнює також і борба буржуазії польської, найзавзятійша в цілій Росії, проти російського абсолютизму, сконцентрованого в нинішній пануючій династії походження великоруского. В кінці, затемнює ту справу, і то може й найсильніше, нинішня русифікаційна політика правительства російського і brutальне гноблене католицизму в „Королівстві польським“ Се великує, цілком слушно, серед суспільности польської велике огірчене і сильні протести. І се огірчене, проявляє ся нераз в такій острій формі, що дійсно, видавати ся може, особливо за границею Росії, немов би справді суспільність польська бажала відірвати ся від Росії. Але се може видавати ся так лише тому, що о цілім тім революційним руху судить ся не пісь-

Так отже, господарка капіталістична, знищивши давний середновічний партикуляризм політичний, створила, тай й тепер ще творить нові організми політичні — держави національні. Але держави ті, будучи зразу сильним товчком в економічнім і культурнім розвою суспільности європей-

ла його внутрішніх мотивів, а лише, після внішніх, хвилих його проявів. То огірчене і протести а в загалі цілий революційний рух суспільности польскої в Россії, має однак корінь свій не в якихсь політичних замірах — сепаратистичних, і звернений він, в ґрунті річи, не проти нивішньої єдності політичної Россії, — корінь його лежить в нинішнім російським абсолютизмі і його русифікаційній політиці. Тсж і в міру сего, як правительство російське, пересвідчившись остаточно, що ціла та його русифікаційна політика, не то, що не доводить до ціли, але противно, віддаляє лише від него суспільність польську, і в наслідок сего пічне що-раз слабше застосувати єї взглядом неї, — в міру сего, буде прояснювати ся також що-раз більше і характер цілого того революційного руху суспільности польскої. А з виборенем конституції в Россії, коли вже унаде цілковито та русифікаційна політика і гноблене католицизму, а з тим і то сильне огірчене суспільности польскої, котре ще так затемнює нині фактичний стан річей в Россії; коли суспільність польська добуде еше, на рівні з другими народностями замешкуючими Россію, і свободу політичну, — тоді викажесь вже цілком ясно характер того руху революційного. І тоді наступить політика — не така, о якій снить ся нині галицким „москальойідам,“ і звернесь она в напрямі, не таким в яким бажалось би їм вихнути єї, а в напрямі який відповідати буде фактичному становию річей в Россії, в напрямі — який вкажуть російській суспільности польській економічні інтереси і культурні потреби Польщи. А ті потреби і інтереси російскої Польщи домагати ся будуть знова, не відірваня Польщи від Россії, а противно — задержаня Польщи при Россії, — задержаня в загалі нинішньої одноцідости політичної Россії.

скої, — на певнім степені розвою сил продуктивних, стають ся вже запорою в дальшій єї культурнім розвою. Продукція капіталістична, розвиваючи ся пре остаточнo з ще-раз більшою силою, до іншої вже єдності, не національної, котру-то колись сама покликкала до житя, — а єдності висшого ряду — інтернаціональної, міжнародної.

При незвичайнім розвою нинішних сил продуктивних, консумція ринку внутрішного, внутрішній ринок, вже не вистарчає. Держави бачать ся змушеними глядіти за що раз то новими ринками — заграничними. Супроти сеї конечности, ринок внутрішній, починає трати на своїй дотеперішній вазі. Але здобуванє нових ринків не відбуває ся в так скорім темпі, як іде розвій сил продуктивних. Що більше, користуванє ся ними, можливе лише до певного часу. Колись то цілий Вєхід був для Заходу великим ринком. Та був ним недовго. Вєхід, уцівілізувавши ся під впливом Заходу на образ і подобіє Заходу, завів у себе свій власний великий промисл, що розвиваючись, сам почав уже шукати за новими ринками і сам почав вже конкурувати з Заходом. А єще передше, нїм пробрав ся західний промисл на Вєхід — кинув ся він був на далекі заморські краї. Але і ту не чого іншого дїждав ся. По певнім часі, ті заморські кольонії — подібно як Вєхід — відірвали ся від метрополії. Вже з кінцем минушого віку, відірвала ся від Англії північна Америка (Сполучені Штати). В нинішнім віці, стало ся те саме в середній і полудневій Америці — з гіспанськими кольоніями, що зорганізували ся аж в 15. відрубні, незалежні держави. За ними пішла Бразилія. В Африці, помимо сильного опору Англії, повстали дві незалежні републіки. Таку саму тенденцію бачимо і у решти кольоній англійських—в Канаді і Австралії, а в кінці і в Індіях... Держави європейські, старають ся тепер хоч в части покрити ті страти, і кидають ся на решту не здобутих ще територій в Африці і в Азії. Але, чиж

ті евентуальні кольонії мали би становити якийсь виімок від того загально-обов'язуючого усі краї пра-ва, що наказує кождому краєви в котрім капі-талізм дійшов вже до певної степені розвою, по-класти доконечно для забезпеченя дальшого його розвою, державно-політичних границь? Чи ж з по-ступом цивілізації, і імміграції, не зродять ся там також такі самі сепаратистичні тенденції, які бачи-мо у решти кольоній?

Щож виходить з сего? — К. нечність нових ринків, викликана незвичайним розвоюем сил про-дуктивних з одної сторони, а з другої — рівночасне утрачуванє ринків старих при надто повільнім здобуваню на їх місце нових ринків, — викликає хронічний, і н т е р н а ц і о н а л ь н и й надмір продук-ції, а з тим, і н т е р н а ц і о н а л ь н е банкруцтво — банкруцтво на цілій лінії... Уся суспільність цивілі-зована, починає дусити ся в своїм власнім надмірі, средства продукційні і самі продукти що раз більше марнують ся — неужиті, а маси робітників, також неужиті — гинуть марно. Гіперпродукція на ці-лій лінії — богацтва, котре лежить мертве, і — ну жди, на котру нема при нинішних відноси-нах ніякої заради... От, в чім лежить та нагляча конечність, введвня в жите нової і н т е р н а ц і о н а л ь-ної інституції котрої завданєм було би і н т е р-національне веденє і регульованє продукції.

До сего пре еще одно: взаімна зависимість економічна усіх новочасних держав, помимо полі-тичних їх відрубностей. Ніяка держава, не стано-вить уже нині вповні відрубної независимої тері-сорії економічної. В наших очах відбуває ся транс-льокація міжнародного промислу: фабрики скуплю-ють ся поволи в краях, де добувають ся сирі мате-ріяли, як пр. бавовна, котра що-раз більше починає перероблювати ся в Індіях і в Америці північній. З вітєи розходить ся вона по цілім сьвіті і що-раз більше починає підривати промисл бавовняний Ан-глії, котра до недавна держала в своїх руках моно-

поль сеї галузи продукції. Відзивають ся голоси, щоби англійські фабриканти бавовняні перенесли свої машини до Америки і там перероблювали бавовну. Через те відпали би їм кошта транспортів і зміцнилася би їх конкуренційна сила. — В часі війни домової Сполучених Станів Америки північної (1861 — 65 рр.), в наслідок перерви продукції бавовни в Станах невольничих, настав звісний великий крах бавовняний в Франції і в Англії. Цілі маси французских і англійских ткачів опинили ся тоді нараз на бруку. Але рівночасно, се причинило ся до управи бавовни в Єгипті, а то знова — зруйнувало феллагів, і фінанси Єгипту дістали ся в жертву Ротшильдам і комп. — А вже найяркіше, найнаглядніше проявляє ся та взаємна зависимість економічна усеї цивілізованої суспільности — в продукції збіжа, в тім першім, условнім товарі екзистенції люцкої в загалі. Продукція збіжа Америки, Індії і Австралії, знищила впрост європейську продукцію збіжа. Європа стоїть перед такою альтернативою, що або закинути їй у себе продукцію збіжа, або замкнути ся кордоном цловим перед заморским збіжем. Та друга евентуальність є однак впрост неможливою. Се викликало би такий голод серед найширших кругів суспільности, такий крах і банкруцтво промислу європейского, що перед ним усі дотеперішні голоди і крахи показали би ся простою дитинячою забавкою..

Так отже, до хронічного, інтернаціонального надміру продукції, долучає ся еще, що-раз більша і більша взаємна зависимість економічна нинішних держав. І оба ті чинники, домагають ся що-раз острійше інтернаціональної, міжнародної організації і регуляції продукції, на місце нинішної анархії продукції і нинішних національних держав.

Але при тій, що раз-то взростаючій зависимості а в кінці єдності економічної усеї суспільности люцкої мусить остаточно витворити ся також і нова, висша єдність роду люцкого — інтернаціональна, котра запанує над нинішною єдністю національною.

Се все, не є жадною утопією. Вже нині бачимо сімптоми, вказуючі на ту будучу, висшу організацію суспільности люцкої. Держави починають що-раз більше лучити ся з собою, на разі в формі трактатів торговельних, в що раз більші одиниці економічні, що стало ся такою жизненною konieczною, що нарушенє тих звязей, грозить безнастанно міжнародною війною... З другої сторони, інституції економічні приватні, дотепер національні, починають лучити ся в інституції інтернаціональні, — національні дотепер картелі, зливають ся в інтернаціональні картелі. — Рівнобіжно з тим інтернаціональним полагоджуванєм квестій економічних, відбуває ся також і інтернаціональне полагоджуванє квестій, входячих в сферу духову — в дорозі інтернаціональних зїїздів, конгрессів і т. д.. — Нинішня суспільність цивілізована, стоїть на переломі двох культур — капіталістичної і соціялістичної. Виразом сего перелому, борба клясова пролетаріату з буржуазією. До тої денационалізації економічної і культурної долучає ся ще і скріпляє ві-аінтернаціональна борба пролетаріату з інтернаціональним гнетом капіталізму і представительки його буржуазії.

В кінці і самі нації денационалізують ся. Ціхи національні, що характеризували дотепер націю і відріжняли одну націю від другої, що-раз більше починають затирати ся і ціла суспільність цивілізована, що-раз більше починає засімільовувати ся, зливати ся в оден антропологічно-культурний тип. Головна підстава відрубности національної — спільне походженє, нині, після тих многих вандрівок племен, після тої безнастанної кровосумішки племен одних з другими, а при так улекшеній нині комунікації, при котрій так улекшене переселюванє ся з місця на місце, з одного краю до другого, цілих мас людности цивілізованої, — головна та підстава відрубности національної, нині вже не існує. Покликувати ся на ню, як на характеристику нації, не має вже нині найменшого сенсу. Хтож може

сказати напевно о собі, яка в нім кров пливе? Що за ріжнородність в зрості і будові організму поодиноких членів нації! Яка ріжнobarвність тіла, очей, волосся! — ріжниці, яких не подибуємо нігде у тих суспільностях, котрі, як пр. „варварські“ і „пів-дикі,“ не підпали ще кровосумішці з другими племенами, котрих лучить дійсно спільне походжене і на котрім то спільнім походженю оперла ся ціла їх економічна і суспільна організація, в формі т. зв. родового устрою.

Подібно має ся річ і з другими характеристичними признаками національними. Національні звичаї, що-раз більше, з розвитком культурним нації, уступають місце звичаям інтернаціональним — цивілізованого світа. Так само і національний стрій. Одна ще кляса, задержала якось в більшій мірі ті національні признаки — мужики. Мужики, яко кляса осіла, нерухлива, далека від центрів культурних змогли якось довше задержати у себе ті національні „святощі“ — хоч і ту помимо того починають вони вже що раз більше затрачувати ся. Всіж другі кляси потратили вже їх цілком, привнявши нові, відповіднійші новим потребам — інтернаціональні. Та мужики, знова, доживають вже посєдних своїх днів... отже з ними і ті національні святощі.

Остає ся ще мова національна. Дійсно, мова національна, то майже одинока ще характеристична ціха національної відрубности. Але, чиж і ту не подибуємо вже певних сімptomів, вказуючих, що і вона остаточно буде мусіла уступити місце якійсь одній інтернаціональній мові? Нині, при вибиваню ся поодиноких націй з під зависимости політичної націй други і при напружених відносинах політичних між самими державними уже націями, витворюване ся якоїсь інтернаціональної мови, є ще сильно утруднене. Той політичний антагонізм, піддержуючи антагонізм національний, піддержує також і існоване національних мов. Через те і користу-

ванє ся інтернаціональними здобутками культури новочасної, о скілько се зависимє від мови яко средства,—можливе лише через виучуванє ся мов чужих. Знанє кількох чужих мов, уважав ся також тому за перше услівє до назви „інтелігентного“ чоловіка. Але, чи така конечність вибиваня ся з тісних рамок національної мови і що-раз більше набиранє ваги мов чужих, не ослабляє вже ваги мови національної? Та чи з другої сторони, таке виучуванє ся мов чужих не утрудняє знова будь-що будь кождому виовні користати зі здобутків винішньої культури? — Перед пару роками оголошено т. зв. volarük. Мова ся, яко витвір штучний цілком природно, не приняла ся. Але, чиж сам факт, сама поява такої інтернаціональної мови, — чиж се вже не знак часу?

Борби політичні, що підтримують мови національні, а що більше, підтримують і фанатизм національний, не позваляють на то, щоби поодинокі нації згодили ся вже нині на котру з нинішних живих мов, як на спільну мову усім націям. Але з хвилею, як устануть ті політичні борби, як упадуть ті політичні границі поодиноких націй, як в загалі устане національний антагонізм—при чим-раз більшій зависимости економічній і взаєминах культурних суспільности цивілізованої, а дальше, як упаде і та осіла, нерухлива кляса мужиків, котра все ще є немов тим живим сьвідощтвом існованя націй в загалі, а мови національної спеціально,—при тих так улєкшених нині, а все що-раз більше улєкшуваних средствах комунікаційних, при масовім, безперестаннім переселюваню ся цілих мас з місця на місце, при безнастаннім змішуваню ся націй і стираню ся національних мов, — чи можливо, щоби змогли на все удержати ся нинішні національні мови? Чиж не є се цілком природним і конечним, що з того перемішуваня ся націй і мов національних, мусять остаточно витворити ся, если не якась уже нова інтернаціональна мова, то при-

наймії, одна з теперішніх мов, по певнім змодифікованю і всякненю в себе форм, чи зворотів та слів мов других — видвигне ся сама на інтернаціональну мову?

Були колись часи релігійного фанатизму—пройшли, по нім наступили часи фанатизму національного. Але як релігія, стративши під впливом науки внутрішню свою вартість, уступила місце новій „релігії“ — науці, і придержує ся нині, лише по зверхній своїй формі—завдяки лише історичній своїй традиції, перейшла в простий формальний звичай—котрий чим-раз більше починає залишати ся, задержалась як яка історична памятка — на котру і так що-раз більше починає ся забувати, — так і національні мови, колись, уступаючи місце мові інтернаціональній, поволи звужувати ся будуть до мови домашної, що в відношеню до інтернаціональної мови стояти буде як пр. діялекти до мови національної, аж в кінці, зійшовши до милих хоч і без жадної практичної вартости памяток минувшини, залишать ся, а остаточно — впрост таки і забудуть ся...

XII.

Кінчу. Еміграція селян східної Галичини в Росію, от се той головний товчок, що спонукав мене написати сей суспільно-політичний скиц; ціль його: подати властиву причину еміграції селян галицьких за границі краю — в загалі, а друге, відслонити будучність, яка жде українську націю.

На перший погляд могло би видавати ся, що обі ті справи не мають нічо з собою спільного, одна і друга нічим з собою не звязана, отже і спільне трактоване обох тих справ, не дуже то й властиве. Та, застановивши ся над ними ближше, показує ся цілком що іншого. Мужик руский, сеж прецінь ґрунт, на котрім вирости і з котрого тягнули поживні соки обі інтелігентні кляси рускі, попівство і сьвіцка кляса мійска—москальофіли і наро-

довці. Се основа на котрій опирала ся ціла дотеперішня їх політична діяльність, основа остаточно, в котрій, як загально голосить ся, лежить і уся будучність Русинів. А таж-то основа встряслась тепер, розпала ся. Мужик упав, зпролетаризував ся, і не маючи у себе в дома, в краю, захисту, втікав далеко в чужі світи... Щож стане ся з народом руским? Обі партії рускі, що опирали ся до-тепер на мужицтві, повисли немов у воздуху. Щож з ними стане ся? Я ставлю себе в їх положенє — мені лячно. В наших то руках, мовляв, зложена керма сирав руских ми репрезентанти народу руского, двигачі ідеї національної рускої (менча з тим чи велико чи мало-рускої, — в відношеню до других народностей австрійских, ми все таки оден табір — руский), щож стане ся з тою ідеєю, хто буде держати дальше той сино-жовтий прапор національний, скоро за мужицтвом прийдєсь і нам загинути?... Таке питанє насуває ся мені, скоро лише поставлю себе в положенє котрої небудь з тих двох старих партій руских і застановляючи ся над еміграцією селян руских (наразі над самим лише фактом, а не над причиною його), стараю ся повязати єї з судьбою обох тих партій. Обіж бо вони опирали ся дотепер на мужиках.

Та поставивши таке питанє, я його сейчас і розширив. Я хотів поставити вже раз на порядок денний квестію будучности української нації — в загалі, не виключно в Австрії але і в Росії. Тільки наговорило ся уже „патріотичних“ річей про український народ, тільки любовних поезій присвячено Україні, уся робота публична, мовляв, уся повинна бути зверненою на добро України, українського народу, робота оживлювана надіями на красшу будучність... Якаж то се, та „красша будучність“? Чого сподівати ся нам по ній? Час отдати собі вже раз ясно справу з сего, чого нам остаточно дожидати! Час би вже, означити яснійше і конкретнійше ту „красшу будучність“! На такий

пустій фразі як „красша будучність“ і так само пустих парадраз єї, годі вже довше оставати ся. Час уже постановити собі ясно ціль змагань наших і туди звернути ся з цілою енергією.

Та, щоби ціла праця не пішла на марно, треба насамперед розслідити фактичний стан теперішної України (російської і австрійської), а розслідивши єї і віднайшовши дорогу покотрій піде дальший єї розвій (пісьля загальнопануючих нині прав економічних, що обусловлюють культурний розвій кожного народу — Україна прецінь не лежить на Марсі!), тоді доперва покласти собі ясно мету загальним нашим прямованям і відповідаючу їй програму найблизшої практичної роботи. Інакше, уся праця піде на марно. Бож так, як брак такої ясної мети для публичної діяльности у галицької суспільности руської, брак, в наслідок незрозуміння теперішних відносин суспільно-економічних серед Русинів і незрозуміння прав, пісьля котрого піде дальший розвій тих відносин, повів за собою безпрограмовість політичну, політичний „хаос“, а в наслідок сего і вічні неудачі, а що за тим іде — безрадність і апатію, — так само і брак такої ясної мети у все українській роботі, брак, також в наслідок незрозуміння фактичного стану цілої теперішної України і прав пісьля котрої піде дальший єї розвій, мусить так само, повести за собою розбить робучих сил, безпрограмовість, неудачі а в кінци і апатію... Се вже по части і наступило. Тож справа став ще більше пекучою.

Застановляючи ся над причинами еміграції, kwestія будучности української нації насувала ся мені сама під руку. Причина еміграції, лежить, як старав ся я виказати — в внутрішних відносинах політичних держави австрійської в загалі, а в відносинах політичних Галичини до центру держави — спеціально. Державаж австрійська, як старав ся я дальше виказати (розбираючи єї внутрішні

відносини політичні), знаходить ся вже в стані — розкладовім, — з настанем конституції в Росії, прийде і остаточний єї упадок, „розбір“... Виступають ту отже, дві уже держави, австрійська і російська, держави, між котрі і розділений — український народ. Так важні події політичні, не можуть не вплинути і на його судьбу... Якаж та судьба? — Се власне старав ся я ту представити. О скільки се мені удалось, нехай судить хто хоче. Ту лише зазначу одно еще, що в цілій тій квестії старав ся я — і се міг кожний доглянути — стояти на становищі як мож найоб'єктивнішим, на становищі безсторонного обсерватора. Маючи перед собою прості факти, старав ся я лише злучити їх в певну причиново-льогічну звязь і вивести з них остаточні (о скільки се нині можливо) кон-секвенції.

Остає ся мені тепер, подати еще в кількох словах, як по мой думці належало би віднести ся в теперішній хвилі до обох тих, порушених ту, квестій, які можливі средства, маючи на оці усе висше сказане про них, належало би ужити тепер, взглядом першої квестії, яку тактику політичну — взглядом другої.

I. Причина еміграції селян галицьких, лежить, як сказано, в внутрішніх відносинах політичних австрійської держави, в нинішнім політичнім централізмі Австрії. Завдяки йому, не в силі Галичина розвинути у себе великого промислу фабричного, не в силі отже задержати у себе, приймаючи до своїх фабрик, і то „надмірне“ число визлащеної з прадідної землі — сільської людности. Без захисту, без хліба і без зарібку, не маючи чомусь то охоти ждати голодної смерті в дома, утікає вона тому в далекі сьвіти, чей може там не згине з голоду, чей може там знайде напхати собі чим порожний свій жолудок...

Стоить отже на порядку деннім питанє: які можливі средства зарадчі проти еміграції? — Ко-

вечно, одно лише: усунути ту причину, котра ві викликала. Більше нема ніякої. Поки не усуне ся тої причини, поти і не спинить ся еміграції, поти буде вона раз-враз повтаряти ся, і то в що-раз більшій силі. Не допоможуть ту жадні ставлені з ріжних сторін ради, як: ліпше, більше люцке трактованє селян властями адміністраційними краю і держави, ліпша опіка над селянами судів, якась полекша в податках. Все те, не лік на хоробу, — тим продовжить ся на мінуту житє хорому, але від смерти не охоронить ся його. Нелюцке трактованє селян адміністраційними властями, брак відповідної опіки над ними зі сторони суду і надмірні податки, все те не викликало еміграції; еміграція пішла з іншої причини, се додало їй що найбільше огню — Не поможе дальше парцеляція великих посіlostей, не поможе в кінци і замкненє перед емігрантами границь краю і сусідних держав, як. пр. російської границі.

Вже передше сказано (IV. розд.), що парцеляція добиває лише мужика, в нічім не підносить його матеріяльного положеня (говорю ту, розумів ся, про біднійших мужиків, про них ту і йде річ). На вид сьвятої землі, задовжує ся він і так уже задовжений, та через те і гине скорше, якби був остав ся при давній землі, при давних довгах. Одна лише, мала частина мужиків може вийти як-так на парцеляції — мужики богатші, та витворююча ся середна кляся. Вони-то в прочім, майже виключно і беруть в ній участь. Нераз вкрутить ся між них і біднійший, та се вже досить рідко, — покладних грошей нема, а іваранція ґрунтова за слаба. Еслиж таки удасть ся йому коли зятягнути на свій ґрунт довгу-грошей, потрібних на закупно парцелі, то хиба на те, щоби дати ширше поле до діланя сільскому лихвареві... Отже парцеляція, не зарадить еміграції. Біднійші мужики — не говорячи уже про пролетарів, сей елемент найскорший до еміграції — уділу в парцеляції, беручи загалом, брати не мо-

жуть; найбільше користають з парцеляції мужики багатші—ну, а тим, не в думці емігрувати *).

Не допоможе в кінці і замкнене перед емігрантами границь краю і границь держав сусідних. Се може навіть повести за собою дуже сумні наслідки для тих, що спонукали правительства до такого кроку. Звісно, еміграцією заінтересували ся усі верстви суспільности галицької. Зі всіх сторін посипали

*) Говорячи про парцеляцію, не від річи здаєсь буде, подати ту провкт, як повинна би властиво поступати собі громада (чи властиво, певна лише часть громади) з закупленим обшаром „двірским.“ Виступаючи проти парцеляції, не виступаю проти закупу громадами великих обшарів ґрунтових. Думаю лише, що о много ліпше і кориснійше було би, еслиби громада закупивши обшар двірський, не розпарцельовувала його, а веда господарку одноцільну, на широку скалю, так, якби се було власністю одного. Се представляє ся мені, як щось в роді підприємства акційного, оден пр. морґ ґрунту — одна акція. При такім веденю річи, при господарці машинівій, з застосованем усіх новійших здобутків науки агрономічної і техніки, при господарці веденій виключно на торг, і уваглядненем на який рід збіжа найбільший попнт на світовім ринку,—о скілько більший дохід міг би припасти тоді що року такому властителеви акції-морґа, о скілько лекше можна би із-амортизувати довг, який звичайно затыгає ся при закупі обшару двірського! При такім веденю річи могли би лекше приступати до такого підприємства і біднійші мужики, чим збільшувано би такі „мужицкі фільварки“ ще і здолу. І скілько то заощаджено би їм тоді часу і сил, і як сильно зросла би продуктивність мужицької землі! А як вплинуло би се і на культурне становище мужика, вільного вже, не прикованного (саустанно до свого мізерного кусника ґрунту, що замість дати йому спроможність зайняти ся чимсь висшим, поневолює лише його, приковує жедезіним ланцом до себе, і абсорбуючи йому весь час, не дає зайняти ся йому чимсь висшим, о чімсь висшим поду-

ся всілякі ради. „Найрадикальнішою“ однак зі всіх, була та посьлідна. Вийшла вона зі сторони тих, що найбільше заангажовані в еміґрації, зі сторони шляхти, а в загалі — дідичів. Сеж прецінь

мати і вибити ся вже раз з тої тісної сфери думок — за-спокоїня потреб жолудка. Такі фільварки мужицкі змогли би скорше, як парцеляція, вибити мужиків з їх теперішньої економічної неволі в якій держать їх, дрібні мужицкі ґрунта; змогли би скорше вибити їх і з тої темряви культурної, котра так утруднює доступ до мужиків усяким поступовим думкам, а котра, в таким догідним ґрунтом для всяких реакційно-попівських змагань. — Такі мужицкі фільварки, були би також і під взглядом господарским поступовим ділом, бо відповідали би власне нинішнім способам і вимогам продукції. Парцеляція не може тим похвалити ся, бо замість підносити продукцію, цофає ві лише назад. Замість, щоби піднести господарку, видатність господарки, вводить вона лише назад хирляцтво господарске. Бо чиж змінє вона істоту господарки мужицкої? Чи підносить продуктивність праці мужика? Ні. А о то паредовсім повинно розходити ся.

Будьмож лікарями а не знахорами! Розвязка нинішних питань суспільних не лежить в бажаню — повернути назад до відносин суспільно-економічних часів передкапіталістичних, часів середновічної господарки, або, як у нас — де капіталізм не розвинув ся еще вповні і відносини суспільно-економічні носять ще на собі пятно середновічної господарки — в бажаню, задержати ту середновічну господарку. Розвязка нинішних питань суспільних не лежить також і в вузкім і безмисльнім наріканю, в загалі на капіталізм. Противно, усі змаганя наші повинні бути звернені на то, щоби як-раз приспішити розвій капіталізму, і усуваючи рівночасно уємні сторони його, приспішити, о скільки се можливо, скорий прихід новому світови, в котрім однім лише можливе, правдиве вьязоленє усіх пригноблєних і визискуваних, т. є — старати ся довести чим скорше капіталізм до тої точки розвою, при котрій переходить він — в соціалізм.

утікає та частина людности, що уможлиблює їм управляти за безцін їх ґрунта. — Ударено в дзвін на ратунок. З відси-то і рознесли ся на самперед крики о поміч... Лови! не пускай!... І шляхта постарала ся у краєвого правительства, що замкнено перед емігрантами границю краєву, а у центрального правительства, що за його посередництвом замкнено границю російську. Еміграцію „убито“ за одним замахом. Правительство краєве пописалось, як не мож ліпше. Як псів ловлено жандармами емігрантів (хоч основні закони державні дозволяють кождому, хто лише не звязаний військовими взглядами, емігрувати, куди лише йому забажав ся!) Границю обсаджено війском, села сбставлювано вартами... котрі, замість здержувати емігрантів, самі, як се нераз дучало ся — виемігровували...

Чи в сей спосіб зарадить ся лиху? Ой ні... Мужик, той визискуваний всіма, обштуркуваний зі всіх сторін і висьміваний мужик, без помочи і поради, вивлащений в кінци з прадідної землі і прогнаний з батьківської хати, деж йому шукати захисту і хліба? В краю? Ту його не знайде — ту нема для него місця. Він втікає в світ — його не пускають, йому замикають границю... Ой не стане йому в кінци й терпцю... Ту варто би собі зятямити: гониш пса з хати, то отвори йому двері, а ні—то стережись, бо лихо буде з тобою...

Нічо не здержить еміграції. Поки ті анормальні економічні відносини Галичини, завдяки теперішнім внутрішнім відносинам політичним Австрії будуть дальше існувати, поти буде вона раз-враз повтаряти ся, і то з чим-раз більшою силою. А чим сильніші будуть средства репресійні, тим острійший та завзятійший буде єї характер. На силу відповість ся силою.

Нічо не здержить еміграції. З тим треба погодити ся, як з фактом конечним. Тож не здержувати єї, а пустити, отворити їй дорогу.

Але се не значить махнути на ню рукою. Противно, ту треба зайняти ся нею більше, як коли небудь до тепер. Зявляє ся отже нове завданє для всіх тих, що дійсно інтересують ся справами мужицтва і радїби йому в чім помогчи. Завданє се—уняти еміграцію в певні правила, зорганізувати єї, урегулювати. Не лишати мужика на жертву судьби, не допускати до того, щоб опущений всіма, кидався без намислу, на сьліпо за першою ліпшою поголоскою в незнаний сьвіт, не здаючи собі навіть справи з того, чи дійсно знайде він там красшу долю для себе, чи дійсно знайде він там той кусник хліба, для котрого покидає свій рідний край — бо рідний край не дав йому його...

Найвідповіднішим органом, що міг би зайняти ся еміграцією, єї зорганізованєм і регульованєм, се — Виділ краєвий. Бюро еміграційне, утворене в тій ціли, найби переняло на себе ролю посередника для емігрантів, найби вишукувало для них відповідні місця на нове поселенє, найби й переводило переселенє саме, найби давало емігрантам і потрібні інформації, так що до самої подорожи, як і що до способу житя, який їх жде на новій вітчизні. Беручи емігрантів під свою опіку, найби старало ся вирвати їх в той спосіб з кігтів вампірів-агентів, що лиш засілись, якби ще на самім відїзді кинути ся на безоружну жертву, і виссати з неї той остаток крови, що оставсь єще в жилах, що не виссала єще ссавка рідного краю.... Бюро еміграційне могло би в кінци посередничити в зносинах торговельних і культурних між кольонією а „матерним“ краєм, — розуміє ся, єсли знайдуть ся по сему услівя, т. зн. єсли буде чим торгувати і єслиби кольоністи знайшли ся в так слабо розвигтій культурно краю (як пр. полуднева Америка), где і галицка культура, особливо на перший початок, могла би їм бути в чім помічною, як пр. популярними видавництвами про господарство, медицину, і газетами, з котрих могли би довідати ся, що в

світі чувати, як где люде живуть, та що діє ся з ріднею, котру оставили в „старім“ краю. За се нехайби взяли ся всі ті, що дійсно интересують ся недолею зпролетаризованих мужиків і радіби їм в чім помочи.*)

*) На ту дорогу зійшла вже остаточно посьлідніми часами суспільність галицька. Як звісно, минушого року (1894) завязало ся „Towarzystwo handlowo-geograficzne,“ котре поставило собі між іншим за завданє — управлїннї еміграцію і звернути єї в певні, означені місця; на торічній (1894 р.) сесії парламентарній зажадав нос. Вельвейскі від правительства центрального, щоби воно заняло ся як найскорше регуляцією еміграції і не спинювано єї, — в тій цілі заповів, що внесе і від себе проект уставу о еміграції. На однім знова (27. мая 1894 р.) вічу мазурекім в Решові принято уже резолюцію, жадаючи регуляції еміграції в спосіб подібний, як я се предкладаю. Резолюція та звучить: 1). При Виділі краєвім, має утворити ся Бюро інформаційне, котре утримувало би стаду евіденцію що до услівій праці і платні в місци запотребованя робітників, і давало інформації для интересованих. як і в загалї інформувало в тій справі усю людність за посередництвом Рад повітових. 2) — має заняти ся організацією помочи і опіки над емігруючими по-за границі краю. — Віче вибрало комітет, котрий мав заняти ся виготовленем відповідної петиції до сойму. В кінци, самим уже транспортом емігрантів (до Бразилії) заняло ся сего року (1895.) польське товариство „св. Рафаїла.“

З рускої сторони справою еміграції, як також самим транспортом емігрантів, заняв ся сего року (1895) кружок молодих людей, згрупованих коло „Громадского Голосу,“ і др. Одеськів, котрий пропагує еміграцію до Канади і котрий навіть відбув в тій цілі подорож до Канади.

Та, уся та діяльність тих приватних товариств і людей в вистарчаючої лише на початок. Скоро еміграція розширить ся на цілий край — а се вже не задовго наступить — і обійме ще більші розміри як дотепер, тоді ті заходи приватних товариств і людей покажуть ся вже цілком не-

Урегулювавши еміграцію, усунено би в кінці і ту „армію резервову,“ що під натиском голоду, хапаєсь хоч би і як тяжкої роботи за яку небудь ціну, викликає борбу конкуренційну між батьком а сином, між мужем а жінкою, через що й уможливорює дідичам опускати платню заробкову аж до крайної неможливости. Усунувши ту армію резервову, підвищено би тим самим і платню заробкову оставшим в дома, а самій армії резервовій дано би також ліпші услівя екзистенції, подаючи їй нові жерела заробкові, в новій вітніні.

II. Що до другої справи. Якої тактики треба би ужити Русинам тепер, з огляду на будучність яка жде Русинів, яку політику повинні би повести всі ті Русини, котрим квестія будучности української нації не є байдужною, і котрі на квестію ту так задивлюють ся, як я се ту виложив?

Ту нема над чим довго розводити ся. Що до України, то ту перше діло — виборене консти-

вистарчаючими. Така справа, як еміграція, котра дотичить цілого краю, і котра ваготою своєю заінтересувала цілу суспільніє в галицку, вимагає. щ.б нею занялась якась вища публична інституція — краєва, зависима від краю і стояча під контролею загалу. А така інституція — се Виділ краєвий. Виділ краєвий повинен взяти цілу ту справу в свої руки. Се дало би більшу іваранцію, що справа еміграції буде трактована серіознійше і систематичнійше, як дотепер — бож годовне, що потрібне до сего, т. є. грошей, конечних до веденя такої еміграції, і людей, котрі з самого обовязку уже мали би заняти ся тою справою, можливо лише Виділови краєвому постарати ся — се дало би також більшу іваранцію, що справа еміграції буде трактована і без тих задних цілей (національно-польских), якими характеризує ся діяльність приватних Товариств польских „Tow. handl. geogr.“ і „Tow. св. Рафаїла,“ в відношеню до руских емігрантів. Та, про се посьлідне, розуміє ся, повинні би подбати передовсім самі уже Русини.

туції в Росії. На се повинна бути звернена передовсім уся сила і енергія. В цілій однак роботі тій, не повинна Україна відлучувати ся від решта революційної Росії, — разом з усею революційною суспільністю російською, повинна лучити ся вона в спільнім усе-російським ділі, уся суспільність російська повинна себе взаємно в тім спомагати.— Але по при борбу з російським абсолютизмом, потреба би вже і від тепер почати тій малій горстці свідомих вже Українців, будити серед української суспільности, о скільки се лише можливо, і думки про політичну самостійність України. Справа та і так, скорше чи пізнійше, мусить вийти на порядок денний, але чим скорше думка та прийме ся серед української суспільности, тим лекшою буде і борба за ню. Се дуже много буде залежати від того, як поставить себе Україна в даній хвили, при вибореню конституції в Росії, в kwestії, яка сейчас стане на порядку деннім — в kwestії реорганізації внутрішнього устрою Росії. Від становища, яке займуть тоді Українці і від результатів, яких зможуть вони тоді добути, будуть і залежати лекші чи тяжші услівя дальшої їх борби о самостійність політичну України.

Але ту зате, нове то завданє, вимагає вже і нового способу діланя. Ціла та робота в тім напрямі, не повинна опирати ся на самім лише простім розширюваню між українською суспільністю ідеї національної відрубности українського народу — відрубність національна, сама про себе, ще нічо не становить — але опирати ся повинна передовсім на виводженю на світ і вказуваню на ті суперечности економічні, які заходять між поодинокими територіями в Росії, що витворили ся в наслідок запановяня в Росії капіталізму, а головно, на вказуваню на ті економічні суперечности, які заходять між Україною а решта Росії і на наслідки, які виходять з сего для культурного розвою України. В такій формі повинна вести ся пропаганда

думки о політичну самостійність України між українською суспільністю. Тоді і сама ідея національна українська представить ся в інчій світлі в очах кожного українця і інакше зачне на ню дивити ся і поңимати ві українська суспільність. Ідея українська набере тоді якийсь вже реальний зміст. А тоді і буде вона могла перейти з сфери салюнових розмов в сферу поважних і серйозних діскусій. Тож не на національну, а на економічну відрубність потреба ту головно ударяти.

Щож до Галичини, то і ту не много остає ся вже сказати. Вистарчить лише пригадати собі усе сказане про ню при кінци розд. V. і розділ VI. Все зводить ся там до двох річей: до борби з нинішнім централізмом австрійским і до зміни виборчої ординації до сойму і до парламенту. Отже передовсім, треба розпочати політику антицентралістичну, і попірати через те усі ті народности австрійські, що вже самі розпочали таку антицентралістичну політику, а друге: треба взяти ся з цілою енергією за справу реформи нинішних ординацій виборчих до сойму і до парламенту, в напрямі загальних і безпосередних виборів.

От се ті дві річи, котрі повинні би стояти, на тепер, між першими точками практичної програми політичної Русинів; се також і ті точки, на котрих повинна би опирати ся спільна акція політична Поляків і Русинів, — тих Поляків, для котрих нинішній австрійский централізм і нинішні ординації виборчі стали ся також справами, котрі вони мусять поборювати — ті Поляки се: дрібна сільська і мійська буржуазія польська і польські робітники, — і тих Русинів, для котрих квестія будучности української нації в загалі, а Галицької Руси спеціально, не є байдужною. Розуміє ся, сеї спільної акції політичної Русинів з дрібною буржуазією польською і робітниками польськими, не треба уважати зараз, як якийсь завдаток на згоду, котра, мовляв, колись обняти має оба „братні“ народи, цілі нації — руску і польску, в їх взаїмних відносинах.

Не треба забувати, що розвій економічний Галичини веде не до згоди між Русинами а Поляками, а як-раз противно, до великої, і то що-раз більше зростаючої незгоди (гл. початок VIII. розд.), до борби, що під względом політичним виразить ся між іншими в таких пр. жаданях, як — поділ Галичини під względом політично-адміністративним, на дві частин національні — польську і руску. Та, така борба в будучности — правда, не так то й дуже даєткій — між Русинами а Поляками, не повинна на тепер вздержувати дрібну буржуазію польську т. в. хлопів і міщан польських та польських робітників, дучитись з Русинами в борбі з централізмом австрійським і з нинішними ординаціями виборчим до парламенту і до сойму. Від упадку централізму і від зміни нинішних ординацій виборчих залежить прецінь і їх сила, їх побіда над шляхтою польською і їх більше зносна екзистенція.

Хтож се однак ті Русини, що підіймуть ся тої борби з нинішним централізмом і з теперішними ординаціями виборчими? Чи москальофіли чи народовці? — Ні одні, ні другі. Ні в одних ні в других нема сил по тому, брак і відповідної відваги, брак і відповідного образования політичного. Вправді, що до зміни ординації виборчої, то з обох сторін поставлено в соймі відповідні внесеня, алеж се не вийшло з їх ініціативи, а впрочім — на самім внесеню майже і скінчило ся. А се, цілком за мало. За тим треба кинути ся з сильною і горячою агітацією на села, — а того вже ні одна ні друга партія не відважилась зробити. Все скінчило ся на формальнім і льояльнім внесеню в соймі і на кількох, надто вже млавих вічах. На більше не стало їм ні відваги ні сил. — Ніду сю справу взяла на себе радикальна партія*), вся агітація по селах роз-

*) Вправді москальофіли в органах своїх стоять загальним і безпосереднім голосованем, вислали навіть в тій справі досить споре число петицій до парламенту. Але треба ту завважати, що стало ся се не з правдивого, пов-

почала ся за єї ініціативою і під єї проводом. Вона то зворушила села і вона то що-раз більше починає загортати до себе мужиків. Партія москалофільська і партія народовська, тратять серед них чим-раз більше на значіню і повазі, а за тим, на значіню і повазі — в краю. І ніяка партія політична в краю і правительство не бачать уже більше потреби числити ся довше з обома тими старими партіями рускими.—Се впрочім не диво. Відносини економічні серед мужиків змінили ся, як звісно, сильно за посьлідні часи, і прийняли вже нові форми. Але на ту переміну, остали ся обі старі партії рускі съліпі. І їх думки про практичну діяльність і сама практична діяльність серед мужиків показали ся отже цілком уже невідповідаючими дійсному теперішньому їх станови. Вони його впрост—не поняли. А то власне непони-

ного зрозуміння і переконання внутрішного потреби такої реформи виборчої (всі аргументи за загальним голосованем переняли вони впрост від радикалів!) а лише по просто з опозиції до народовців, що зажадали лише зміни нинішних посередних виборів, на — безпосередні. Не треба забувати, що москальські висунули загальне, безпосередне голосоване як-раз, доперва по проголошеню народовцями в соймі звісної нової програми в 90 р, коли перед тим ні словом за ним не обізвали ся. — Що до висланих москальськими петицій, се також не мож так дуже перецінювати, если зважимо, в який спосіб збирано підписи на тих петиціях. Не було ту, тих так оживлених віч, котрих таке число скликали радикали, віч, на котрих мужики могли би основно переконати ся о значіню загального голосованя і заінтересовувати ся ним; годі було в загалі, доглянути якоїсь більше горячої аїтації зі сторони москальськїх за загальним голосованем, — цілу ту справу трактовано немов як яку справу домову: казав щї парадїянам підписати петицію, парадїяне підписали і так вислано єї до парламенту. Так не йде. Такою роботою ніколи не настрашать ся нинішні політичні „*beati possidentes.*“ При такій роботі, шкода лише паперу й друку.

мане викликало новий рух — радикальний, котрий і відобрав обом тим партіям руским ґрунт—мужиків. Нові потреби, покликали нових людей, що вирости серед нових обставин.

Партія москалофільська доживає вже впрочім, і так посьлідних своїх днів, — безсильна і немічна вже настілько, що яка небудь акція політична з ві сторони, стає ся уже неможливою. Ціле gros партії — сеж старі, безсильні, здеморалізовані і запатичнілі попи, — се партія вмираюча... І если від часу до часу дасть ся ще почути з посеред неї який голос і завважати який рух, то все те таке вже слабе і нужденне, що не звертає навіть на себе загальнійшої уваги. Се посьлідні, слабі подриги — умираючого тіла*)...

І народовцям не довге панованє. Вже висше сказано, що народовці, яко партія буржуазийна, упали, упали тому, що не мали відповідної їй буржуазийним змаганям опори політичної. Подаючись на сторону знародовщеного попівства, виступають вони вже, не яко представителі своїх буржуазийних інтересів, а як представителі інтересів попівски х... Але інтереси попівскі, спільні обом частинам попівства — народовскій і москальофільскій. Отже, борба між одною а другою партією, перестає вже бути борбою клясовою, а тим самим і борбою — політичною. З хвилею, як народовці переходят на сторону знародовщеного попівства, як інтерес

*) Означкою тої смертельної агонії в якій знаходять ся москальофільська партія, є також і та загальна безнадійність москальофідів що до „будучности Руси.“ „Пропала Русь“... подібні вискази, то характеристичне у кожної умираючої, а пануючої колись партії чи кляси, що в своїм вузкім партійним мозку, не може представити собі „світ“ в іншій виді як лишо в такому, в котрім вона була пануючою, в котрім вона уважчала ся згладно за „представителя“ нації, чи в згладі суспільности. З ві смертию, здаєсь ей, що зближає ся вже смерть цілому сьвітови.

клясовий той частини попів, оден і той самий з інтересами другої частини їх — москальофільської, з хвилєю тою, борба між народовцями а москальофілами перестає бути борбою політичною, і обі партії тратят свій давний політичний характер. Ріжниці які остають ся ще між ними, обмежують ся вже виключно лише до ріжниць в погляді, що до питання національного, — обі, давніше політичні партії, переминюють ся в партії національні (в вужшій значіню) і борба між ними прибирає уже академічний характер: чи український народ самостійний чи ні? Але і та борба сходить вже з порядку дневного, — москвофільська партія догаряє, ослабла вже на стілько, що не в силі дальше вести борбу. Отже й борба про питання національне в нутрі самої суспільности рускої, тратить вже актуальне своє значінє, стає ся безпредметовою. А коли так, то і партія народовска, яко партія не то вже політична, але хоч би вузко-національна стає ся також безпредметовою... Посьліднє, що могло ще єї лучити в оден окремиий табір, що могло служити їй предметом доокола котрого могла вести ся єї борба партийна: квестія самостійности національної українського народу, то посьліднє — вже упадає, зходить з порядку дневного. Отже і народовска партія мусить рівнож зійти з порядку дневного. З ким же ж-бо і бороти ся їй? З москальофілами? — Москалофіли безсилні вже до борби, се партія збанкрутована фізично і морально. З радикалами? І з ними не можлива борба, вони ж-бо в поглядах національних — також українці. Партія народовска, стає ся анахронізмом.

Остакть отже дві партії: партія попівска, ко кра що раз-то виразнійше буде виступати під прапором клєрикалізму, і партія радикальна; обі партії знова клясові—політичні, без закраски вузко-національної, бо ж що до сего, нема вже між ними ріжниці—обі вони українські. Між тими двома партіями і прийдесь тепер вибирати народовцям. Деж опинят ся вони? — Конечно, там, где лежить

тепер їх головний елемент складовий, з котрим звязана посьлідна доба їх життя історичного—попівство. Там прийдесь їм доживати свого віку.

Якже знова, стоить справа з борбою о політичну самостійність України? — Одинока партія, що може підняти ся такої борби, то — партія радикальна. Судячи по людях, що входять в склад єї, і по єї теперішній радикальній тактиці політичній, се одинока партія, що в силі розпочати таку борбу, се одинока партія, у котрої суть і потрібні до такої борби завдатки. Питанє лише, чи така борба о політичну самостійність України згодить ся з єї основними економічними принципати і єї культурними змаганнями? — Отже — власне, ті єї основні принципи економічні, як і взагалі єї культурні змагання, не лише що згодять ся, але що більше, ещезмусят єї, скорше, чи пізнійше взятись за ту борбу. Без політичної самостійности України неможливе здійсненє тих основних бажань єї програми.

А може... може і народовці, скоро той до теперішній їх предмет боєвий—самостійність національна українського народу, зходить вже з порядку дневного, може і вони схотят від тепер почати бороти ся, разом з радикалами, о політичну його самостійність? — Про се нема страху. Вправді можливе, що якась невеличка їх частина, ті „невдоволені“ одушевлять ся тою ідеєю і злучать ся в імя борби за нею з радикальною партією, а може навіть і перейдуть до табору радикального — буде се здійсненє тої відчуваної вже ними нині що-раз сильнійше потреби „згоди поступових елементів“ — і ту скріплять то праве крило радикальної партії, що звільна (гл. розд. VIII.) витворювати ся буде з неї, зразу, яко буржуазійно-радикальне крило (поступова партія), опісля, яко партія ліберальна, а в кінци, при самостійности політичній України — консервативно-реакційна — в відношеню до соціально-демократичної партії, що витворювати ся буде, яко ліве крило з нинішньої радикальної партії (сей про-

лом вже й тепер злегка зарисовав ся), — але щоби ціле gros народівців могло тій ідеї віддати ся і за ню бороти ся—про се нема що й думати. Хоч і милою може їм бути та ідея, та щоби знова мали за ню бороти ся? — до сего треба більше відваги, більше енергії, більшої сили духа, а в кінці — і більшого образования. А сего народівцям як-раз брак... То що колись могло їм вистарчати, тепер уже не вистарчає, та впрочім вони вже й то десь потратили. По колишнім, свіжим, ідейним українофільстві і певного рода демократизмі, настала ідейна статнація, а тепер — країна безідейність і політична деморалізація...

* * *

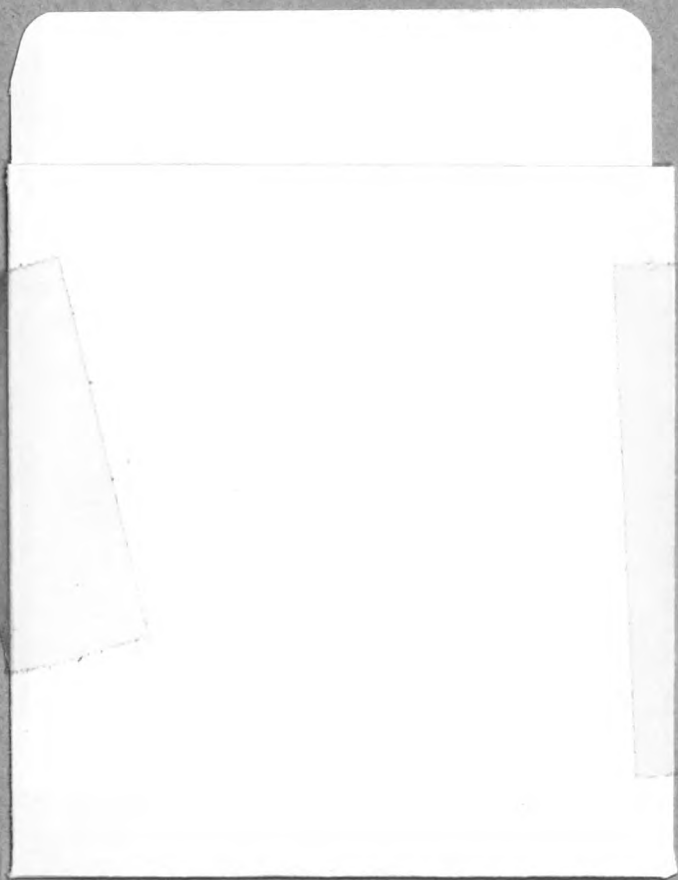
Кляса пошівска, чим дальше, тим скорше перемінювати ся буде в партію *par excellence* клерикальну. Рівномірно, як радикальна партія, розвиваючи ся, обіймати буде що-раз більші круги зрадикализованого і антипошівського мужицтва, рівномірно з тим, кляса пошівска, організувати ся буде в імя виключно вже кастових своїх інтересів — в партію клерикальну. Буде се друга „згода“ — клерикальних елементів.

Сей процес мож вже й тепер легко доглянути. З хвилею, як москальофільска партія почала упадати і питанє національне почало сходити з порядку дневного, а з другої сторони, як появилася партія радикальна, зхвилею тою, почав проявляти ся новий зворот в життю політичним руского пошівства. З посеред народівських пошів, виступають одиниці з цілком вже новою програмою, виразно клерикальною, і завзивають братію свою до нової організації в імя клерикалізму, і то, клерикалізму ультрамонтанського (се почасти, яко реакція до москальофільського „схизмо“-фільства).

Дальший зріст і розвій партії клерикальної залежати буде від зросту і розвою партії радикаль-

DK508.5

B12





Сею книжкою кінчимо публіцистичного стилю, а надрукували ми до те-шах. Се мало, найпаче в порівнянні до шумної фірми, але — не на галицькій, рускій відносини. Видавництво від першої хвилі, аж до тепер, боролось і бере ся з матеріяльними недостачами. Окрім д. Будзиновського, котрий перший кинув лепту на фонд видавництва, одна тільки п. Кобринська прислала нам більшу підмогу, в сумі 15 левів, зібраних в дорозі преддати, потім еще кілька осіб від себе, а більше ніхто нас не споміг. Але ми маємо надію остоятись, раз тому що Тов. академики сильно ваялись за розширене книжочок „Унів. Бібл.“, а друге, що забираємось видати річі інтересні — праці П. Кобринської, Е. Вацика, Е. Левіцького В. Охримовича та М. Ганкевича. Числимо на те, що заслужимо собі у читаючої Громади на підпору і поміч.

Д. Лукіянович.

На „Універз. Бібл.“ зложили дальше:

Вп. Кобринська Наталія, Болехів	2 зл.
„ Озаркевич Ема, Рожнітів	2 „
„ Липанська Олена, Миколайів	1 „
„ Ляторовська Ольга, Долина	1 „
„ Валявский, Болехів	2 „
„ Бірецький Кость, Відень	1 „
„ Лукіянович Антін	2 „

Хв. „Академічне Братство“ в порозуміню з В. Будзиновским тогож „Айранні відносини Галичини.“

Доси вийшли отсі книжки „Унів. Бібл.“

В Будзиновській: Хлопека посілість в Галичині і новочасні суспільнореф. змагання (послідні 50 брим), по 35 кр.

Д. Лукіянович: Новелі 40 „

В. Щурат: Lux in tenebris, поезії 30 „

Ю. Вачинський: Україна Irredenta 9 „

Набувати можна в книгарни Ставропільського Інститута у Львові, ул. Руська ч. 3. Пренумерату вислати на руки Редакції „Громадського Голосу“ і „Радикала“ у Львові, ул. Кльоньєвича ч. 4.

